

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

Magyar nyelv a határon (túl)

- Kövecses Zoltán:* Mi a szeretet? Hétköznapi versus keresztény szeretet
- Balázs Géza – Beke Ottó – Szűts Zoltán:* Kontaktusnyelv és ChatGPT
- Hires-László Kornélia – Váradi Krisztián:* Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok
- Tóth Szilárd Tibor – Lőrincz Gábor – Istók Béla:* A gasztro-lingvisztikai tájkép és az etimológiai kutatások
- Petres Csizmadia Gabriella:* Baricska és mekele
- Dančo Jakab Veronika:* A szlovákiai magyar anyanyelvoktatás jelenlegi állapota
- Varkucs Róbert:* Funkcionális fordulat a romániai magyar anyanyelvoktatásban
- Bodnár Ildikó:* Péntek János: Nyelvészéletidők, -életpályák Erdélyben
- Karádi Zsolt:* Tözsér Árpád: KMPC. Öregkori nyelvöltögetések
- Istók Béla – Lőrincz Gábor:* Marketingnyelvészet mesterfokon
- Fehér Bence:* Eddig ismeretlen rovásfelirat Zabolán
- Minya Károly:* A Nyelvőr postája
- Új szavak, kifejezések
- Elhunyt Fodor Katalin, a nyelvjárások kutatója és tanára

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza
(Színház- és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE),
Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (NKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem),
Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem),
Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv==0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262

Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-tól).

Történelmet írunk.

Önnek is. Ajándékba is.

könyv

365 apropó, amiért jó magyarnak lenni

Minden napra egy történet

Ha visszatekintünk az eseményekben rendkívül gazdag 1100 esztendőre, akkor be kell ismernünk, hogy azért bőven van mire büszkének lennünk. Ebben a könyvben pontosan 365 okot adunk erre.

A Patrióta

Az igazi hazafiak kedvence

Fedezzék fel tágabb hazánk, az 1920 előtti Magyarország történetét, településeit, épített és természeti örökségeit, a táj híres szülőiteit és a hozzájuk kapcsolódó kulturális értékeket!

A Misszió

Felfedezőknél kötelező

Indulj el egy Föld körüli utazásra, alapíts saját misszióközpontokat a dél-amerikai dzsungel közepén, Afrika sivatagjaiban vagy az ázsiai sztyeppéken! Eld át karaktereid kalandjait, és közben küzdj a kalózok és a kísértések ellen!

puzzle

István a király?

Rajtad áll vagy bukik a nemzet születése!

István folytatni kívánja apja munkáját: egy erős, keresztény magyar állam létrehozását. Tervei támogatókat és ellenfeleket egyaránt szereznek neki, ám csak az idő mondja majd meg, siker koronázza-e erőfeszítéseit.

magazin

társasjáték

Mesterművek Kollekción

Rakd ki a festményeket!

Az 1000 darabos prémium kirakósaink a magyar festészet legszebb és legnépszerűbb darabjait ábrázolják.

Kedvezményes ajánlatok:
bolt.mult-kor.hu

TARTALOM

<i>Kövecses Zoltán: Mi a szeretet? Hétköznapi versus keresztény szeretet</i>	301
--	-----

Tanulmányok

<i>Balázs Géza – Beke Ottó – Szűts Zoltán: Kontaktusnyelv és ChatGPT. A vajdasági magyar nyelvhasználat mesterséges intelligencia általi értelmezésének jelenlegi lehetőségei</i>	314
<i>Hires-László Kornélia – Váradi Krisztián: Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében</i>	328
<i>Tóth Szilárd Tibor – Lőrincz Gábor – Istók Béla: A gasztrolingvisztikai tájkép és az etimológiai kutatások néhány összefüggéséről az -s melléknévképzővel ellátott magyar eredetű szlovák ételnevek példáján</i>	349
<i>Petres Csizmadia Gabriella: Baricska és mekele. Egy kétnyelvű kortárs meseregény fikcionalizált autobiografikus terének írói nevei</i>	370
<i>Dančo Jakab Veronika: A szlovákiai magyar anyanyelvoktatás jelenlegi állapota egy kvalitatív kutatás alapján</i>	391
<i>Varkucs Róbert: Funkcionális fordulat a romániai magyar anyanyelvoktatásban: tantervi újítások és pedagógiai dilemmák</i>	408

Szemle

<i>Bodnár Ildikó: Péntek János: Nyelvészéletidők, -életpályák Erdélyben</i>	415
<i>Karádi Zsolt: Tözsér Árpád: KMPC. Öregkori nyelvtölgötések</i>	421
<i>Istók Béla – Lőrincz Gábor: Marketingnyelvészet mesterfokon: Kovács László: Nyelvi kommunikáció a marketingben</i>	427

Nyelvör-hírmondó

<i>Fehér Bence: Eddig ismeretlen rovásfelirat Zabolán</i>	431
<i>Minya Károly: A Nyelvör postája</i>	436
<i>Új szavak, kifejezések</i>	440
<i>Balázs Géza: Elhunyt Fodor Katalin, a nyelvjárások kutatója és tanára</i>	443

CONTENTS

<i>Kövecses, Zoltán: What is Affectionate Love? Ordinary Affectionate Love versus Christian Love</i>	301
--	-----

Papers

<i>Balázs, Géza – Beke, Ottó – Szűts, Zoltán: Contact Language and ChatGPT. Current Possibilities for Interpreting Hungarian Language Use in Vojvodina Using Artificial Intelligence</i>	314
<i>Hires-László, Kornélia – Váradi, Krisztián: Ukrainian Country-Specific Educational Terms in the Development of the Educational Terminology Database and the Termini Dictionary</i>	328
<i>Tóth, Szilárd Tibor – Lőrincz, Gábor – Istók, Béla: About some Connections between the Gastrolinguistic Landscape and the Etymological Researches Using Examples of Slovak Food Names Ending with the Adjective Suffix -s, Borrowed from Hungarian Language</i>	349
<i>Petres Csizmadia, Gabriella: Baricska and mekele. The Author Names in a Fictionalized Autobiographical Space in a Bilingual Contemporary Fairy Tale Novel</i>	370
<i>Dančo Jakab, Veronika: The Current State of Hungarian Language Education in Slovakia: A Qualitative Study</i>	391
<i>Varkucs, Róbert: Functional Shift in Hungarian Mother Tongue Education in Romania: Curriculum Reforms and Pedagogical Dilemmas</i>	408

Reviews

<i>Bodnár, Ildikó: Péntek, János: Linguistic Lifetimes and Careers in Transylvania</i>	415
<i>Karádi, Zsolt: Tözsér, Árpád: KMPC. Öregkori nyelvtölgötések (Elderly Linguistic Pursuits)</i>	421
<i>Istók, Béla – Lőrincz, Gábor: Marketing Linguistics at Master's Level: Kovács, László: Linguistic Communication in Marketing</i>	427

The News of Magyar Nyelvör

<i>Fehér, Bence: Previously Unknown Runic Inscription in Zabola</i>	431
<i>Minya, Károly: The Postbox of Magyar Nyelvör</i>	436
<i>New Words and Phrases</i>	440
<i>Balázs, Géza: Fodor Katalin, dialect researcher and teacher, passed away</i>	443

MAGYAR NYELVŐR

149. ÉVF. * 2025. JÚLIUS–SZEPTEMBER * 3. SZÁM

KÖVECSES ZOLTÁN

MI A SZERETET? HÉTKÖZNAPI VERSUS KERESZTÉNY SZERETET

Kivonat

A dolgozat fő kérdése az, hogy a hétköznapi szeretetfogalom hogyan viszonyul a kereszténység szeretetfogalmához. A két fogalmat ugyanazon hat dimenzió mentén írjuk le: a szeretet tárgya, intenzitása, időtartama, megnyilvánulási formái, hatása és kialakulásának módja. Látni fogjuk, hogy a hétköznapi szeretetfogalmunk a keresztény szeretetfogalomhoz képest korlátozott. A keresztény szeretetfogalom mind a hat vizsgált dimenzióban meghaladja a hétköznapi fogalmat, és ezáltal a tökéletes szeretetet ragadja meg és írja le. Ebből a szempontból a kereszténység elhívása az emberek felé tulajdonképpen az, hogy a nem tökéletes emberi szeretetünket tegyük tökéletessé, és ezáltal hasonuljunk Istenhez. Ez a hasonulás pedig nem más, mint egy Isten által létrehozott fogalmi metafora, AZ EMBER ISTEN felajánlása, amely éles ellentétben áll az ember által létrehozott antropomorf fogalmi metaforával, mely szerint AZ EMBER ISTEN.

Kulcsszavak: szeretet, szerelem, hétköznapi szeretetfogalom, keresztény szeretetfogalom, szeretetmetaforák

1. Bevezetés

A dolgozatban arra a két kérdésre keresem a választ, hogy mi a hétköznapi szeretetfogalom, és hogy ez a szeretetfogalom hogyan viszonyul a kereszténység szeretetfogalmához. A kérdések könnyebb tisztázása érdekében röviden összevetem a szeretetet a szerelem fogalmával is.

Az elemzéshez a kognitív nyelvészet eszköztárát használom fel, vagyis a fogalmakat prototipikus kategóriákként fogom fel (ld. Rosch 1978), melyek a fogalmi rendszerben keretekként vagy más elnevezés szerint kognitív modelleként reprezentálódnak (ld. Fillmore 1982; Kövecses–Benczes 2010).

A fenti kérdések létjogosultságát az adja, hogy míg a szerelem fogalmát számos tudomány tanulmányozta (mint pl. a pszichológia, antropológia, irodalomtudomány, nyelvtudomány, filozófia, néprajz stb.) könyvtárnyi irodalmat generálva, addig a szeretet fogalma ezekben a diszciplínákban jóval szerényebb figyelmet kapott. Azonkívül a szerelemmel számos művészeti ág és műfaj foglalkozik, ami nem mondható el a szeretetről (eltekinthetve az egyház által inspiráltaktól). Ez annak ellenére így van, hogy a szeretet egy világvalóság, a kereszténység központi fogalmává vált.

A fenti kérdésfeltevés azt implicálja, hogy a hétköznapi szeretetfogalom közelebb áll a kereszténység szeretetfogalmához, mint a szerelem fogalma. Ez ugyan magyar szemszögből nézve triviális megállapításnak tűnik, de ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbb európai nyelvben a szeretet-szerelem megkülönböztetés nem található meg azon a lexikai szinten, mint a magyarban (ld. love, liebe stb., melyek mindkettőt jelenthetik), akkor felmerül a kérdés, hogy miért a szeretet típusú „love” az, ami a kereszténységben megjelenik. Reményeim szerint a dolgozat valamelyest kapaszkodót nyújt ezen kérdés jobb megértéséhez is.

2. Miben különbözik a szeretet a szerelemtől?

A szeretetet többféleképpen és több elméleti keret szerint lehet megkülönböztetni a szerelemtől (ld. pl. Szelid, megjelenés alatt). A jelen alfejezetben nyelvi adatokat használok erre a célra. A nyelvi adatok alapján (mint adatközlők preferenciái, interneten található használati tendenciák, szótári adatok, saját intuícióim) úgy tűnik, hogy hat olyan dimenziója van szeretet és a szerelem fogalmainak, melyek mentén világos eltérések találhatók a két fogalom között. Ezek a következők:

- a) Az érzelem **tárgya**: Kire irányul elsősorban az érzelem?
- b) Az érzelem **intenzitása**: Mekkora az érzelem intenzitása?
- c) Az érzelem **időtartama**: Milyen terjedelmű az érzelem időtartama?
- d) Az érzelem **megnyilvánulási formái**: Milyen jellegű fizikai és nem fizikai megnyilvánulási formái vannak az érzelenek?
- e) Az érzelem **hatása az érzelem alanyára és tárgyára**: Milyen hatása van az érzelenek az érzelem alanyára, illetve tárgyára?
- f) Az érzelem **kialakulásának ideje és módja**: Milyen életkorban és hogyan alakul ki az érzelem?

Most vegyük sorra a fenti szempontokat, és próbáljuk röviden, nyelvi adatokkal alátámasztva jellemezni a két érzelmet!

Várhelyi Csilla: A szeretet nyelve

a) Az érzelem **tárgya**:

A szerelem tárgya általában csak **egy ember**, akit a szerelem alanya gyakran eszményít, idealizál. Ezzel szemben a szeretet általában **több ember** szeretetét tételezi fel, így például szüleink, rokonaink, barátaink szeretetét. A szeretetre nem jellemző az eszményítés, idealizálás. Az egy-több ellentétet jól mutatja, hogy amíg a szeretet vonatkozásában nyelvhasználati szempontból helyes azt mondani, hogy X. Y. szereti az embereket, addig nem tűnik helyesnek és szokványosnak azt mondani, hogy X. Y. szerelmes az emberekbe. Ha ilyen el is hangzik, ez csak olyan speciális helyzetekben képzelhető el, mint a humor vagy a gúnyolódás.

b) Az érzelem **intenzitása**:

A szerelem **intenzívebb** érzelem, mint a szeretet. A szeretet **kisebb intenzitását** jelzi, hogy míg a szerelem standard jelzője a *forró* (forró szerelem), addig a szeretet a *meleg* (meleg szeretet). (Erre a nyelvi különbségre a későbbiekben még visszatérek.)

c) Az érzelem **időtartama**:

A szerelemre általában mint **múló, rövidebb ideig tartó** állapotra gondolunk, szemben a szeretettel, melyet szokványosan **kitartóbb, szinte állandó** állapotnak képzelünk el. A különbséget jól mutatja, hogy a szerelmet gyakran mint egy viszonylagosan rövid időtartamú állapotot írjuk le. Például beszélünk nyári szerelemről. Ez szinte elképzelhetetlen a szeretet esetében. Az általam megkérdezett adatközlők vélekedése szerint nyári szeretetről beszélni a vicc kategóriájába tartozik.

d) Az érzelem **megnyilvánulási formái**:

A szerelem **cselekvésben és erőteljes testi, fizikai és kognitív reakciókban** nyilvánul meg. A szeretet szintén megnyilvánul **cselekvésben** (pl. gyöngédség, gondoskodás), de a szeretet tipikus viselkedésbeli és kognitív reakciói **kevésbé intenzívek**, mondhatni visszafogottak, **csendesek** a szerelem reakcióihoz képest. A szeretetre a gyengéd pillantás a jellemző. A szerelmet viszont jól jellemzi, ahogy például Petőfi ír róla a Szerelem, szerelem című versében: „Nem láthatok, nem hallhatok”.

e) Az érzelem **hatása**:

A szerelem elsősorban a **szerelmes emberre** hat (akár pozitívan, akár negatívan). Ezzel szemben a szeretet tipikusan a szeretet **alanyára és tárgyára is pozitívan** hat. A szerelmes emberre gyakorta mondják, hogy kigyógyul a szerelemből, de a szeretetre ez nem áll: kigyógyul a szeretetből? A fent említett Petőfi-vers erre a dimenzióra is jó példát szolgáltat, amennyiben az erős kognitív reakciók („Nem láthatok, nem hallhatok”) a szerelem alanyára utalnak. A szeretet tipikusan pozitív hatása mutatkozik meg abban is, amikor például arról beszélünk, hogy erőt ad valakinek a felé áradó szeretet.

f) Az érzelem **kialakulásának ideje, módja**:

A szerelem egyik legtipikusabb vonása az a vélekedés, hogy a szerelem **serdülőkorban vagy fiatal felnőttkorban hirtelen, kiszámíthatatlanul létrejövő állapot**. Jó példa erre újra a Petőfi-vers, melynek releváns versszaka így hangzik:

A szerelem, a szerelem,
A szerelem sötét verem;
Beleestem, benne vagyok,
Nem láthatok, nem hallhatok.

A sötét verembe történő beleesés a hirtelen, kiszámíthatatlanul létrejövő állapot kezdete. Ezzel szemben a szeretet **születésüinktől kezdve, fokozatosan, természetes módon alakul ki** bennünk. Míg nyelvhasználati szempontból a *szerelemben esik* kifejezés teljességgel elfogadható, sőt megszokott, addig a *szeretetben esik* nem az.

3. A szeretet fogalma

Mindezek alapján a szeretet fogalmát a következő kerettel vagy talán valamelyest átlátszóbb terminológiával élve, fogalmi modellel írhatjuk le:

A szeretet születésüinktől kezdve, fokozatosan, természetes módon alakul ki bennünk.

A szerető személy, A (a szeretet alanya) szeretetet érez B, a szeretett személy (a szeretet tárgya) iránt.

A szeretet alanya egyszerre több embert szeret – anélkül, hogy bármelyiket idealizálná.

Az érzés kevésbé intenzív, gyengéden intenzív.

Az érzés időtartama hosszan tartó.

A szeretet megjelenési formái:

Bizonyos cselekedetek: gondoskodás, önzetlenség, gyöngédség, segítőkészség, bizalom, ragaszkodás.

Bizonyos viselkedésbeli reakciók: vizuális reakciók, beszédmód.

A szeretet főként a szeretett emberre hat, pozitív hatásokat keltve benne.

A szeretet fenti fogalmi modellje meglehetősen száraznak tűnik, inkább csak egy logikai-fogalmi váznak, amely a fogalom minimális alkotóelemeit tartalmazza. Ahhoz, hogy meg tudjuk ragadni a szeretet mélyebb és érzelmi töltettel is rendelkező aspektusait, további és más jellegű nyelvi adatokra van szükségünk, mint az eddig vizsgáltak.

4. A szeretet mint érzelem

Mit jelent az, hogy A szereti B-t? Mit jelent az, hogy a szerető ember, a szeretet alanya érzi saját szeretetét, és az, hogy annak tárgya, a szeretett ember

érzi ezt a szeretetet? Nyelvészeti eszközökkel ezt úgy tudjuk megvizsgálni, hogy összegyűjtjük és elemezzük azokat a metaforákat, melyeket az emberek gyakran használnak a szeretet leírására. A használt metaforák képesek érzelmi mélységet adni a fogalom logikai vázának.

A módszer, mellyel ezt megtehetjük, jól ismert a nyelvészetben. Olyan nyelvi adatbázisokat kell találnunk, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy reprezentatív képet adjanak arról, hogy milyen metaforákkal fordul elő leggyakrabban a *szeretet* szó. A magyar nyelv vonatkozásában ilyen nyelvi adatbázis a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) (ld. Oravecz–Váradi–Sass 2014), amely több mint egymilliárd szót tartalmaz. A szövegtár lehetővé teszi, hogy bármely magyar szó esetében megvizsgáljuk, hogy hányszor és mely szavakkal fordul elő.

A szeretet szó a következő metaforikus szavakkal fordul elő nagy gyakorisággal:

tűz, láng, fény, sugárzik, meleg(ség), tele van, benne van, (túl)csordul, fakad, belőle, (szeretet)ből, árad, erő, éhez, szomjazik, nélkül

Ezeket a következő (nem az MNSZ2-ből vett) rövid példákkal illusztrálhatjuk (a metaforikus elemeket dőlt betűvel jelöltük):

1. a szeretet *tüze/lángja/fénye*,
2. *sugárzik belőle* a szeretet,
3. a szeretet *melege, meleg* szeretettel gondol rá,
4. *tele van* szeretettel, nagyon sok szeretet *van benne*, szinte *túlcsordul* a szeretete,
5. *árad belőle* a szeretet, a szeretet *ereje*,
6. szeretetéhes, *szomjazik* a szeretetre, nem lehet szeretet *nélkül élni*.

Ha a fenti nyelvi metaforákat fogalmi metaforák nyelvi megvalósulásaiént fogjuk fel (ld. Kövecses 2005), akkor hat fogalmi metaforát találunk a nyelvi megvalósulásaik mögött. (A fogalmi metaforák két fogalmi tartományból állnak: a céltartományból és a forrástartományból. A céltartományt, ami esetünkben a SZERETET, a forrástartományon keresztül, mint például a TŰZ és annak terminusaiban/-val értelmezzük.) A fogalmi metaforák után a fenti számokkal jelezzük, hogy a metaforikus nyelvi kifejezések a szeretet melyik alábbi fogalmi metaforáinak nyelvi manifesztációi.

A SZERETET TŰZ (1., 2., 3.)

A SZERETET MELEGSÉG (3.)

A SZERETET A BENNÜNK LEVŐ ANYAG/FOLYADÉK (4.)

A SZERETET ERŐ (5.)

A SZERETET NAGY TÖMEGŰ FOLYADÉK (5.)

A SZERETET FIZIKAI SZÜKSÉGLET (6.)

A hat fogalmi metafora a szeretet különböző érzelmi aspektusaira világít rá. A SZERETET TŰZ metafora a szeretet mint érzés pozitív hatásaira hívja fel figyelmünket. A tűz az ember számára világosságot és melegséget nyújt, mely tulajdonságok megfelelő életfeltételeket biztosítanak az ember számára, és ezt teszi a szeretet is (1., 2., 3.). A SZERETET MELEGSÉG metafora a szeretetnek azt a vonását emeli ki, amely szerint a szeretet a közöny, a közömbösség ellentéte (pl. *Hideg közönnyel beszél mások szenvedéséről*) (3.). A SZERETET A BENNÜNK LEVŐ ANYAG/FOLYADÉK metafora arra mutat rá, hogy a szeretet bennünk mint fizikai tartályban van, és hogy lehet belőle bennünk sok vagy kevés, vagy esetleg túl sok is (*túlcsordul*) (4.). Ez a metafora lehetővé teszi, hogy értékítéleteket fogalmazzunk meg a szeretettel kapcsolatosan (*kevés/sok szeretet van benne*) (4.). A SZERETET ERŐ metafora az egyik leggyakrabban használt metaforája a szeretetnek (5.). Az ERŐ forrástartomány főként mint nagy tömegű folyadék jelenik meg. A SZERETET NAGY TÖMEGŰ FOLYADÉK metafora szerint a szeretet (ha sok van belőle valakiben) rendkívüli erővel bír, és ellenállhatatlanul tud pozitív változásokat előidézni másokban (5.). A SZERETET FIZIKAI SZÜKSÉGLET (TÁPLÁLÉK) metafora a szeretetet egyenesen elengedhetetlennek tételezi az emberi élet számára (6.). Ahogy ételre és itálra van szükségünk az élethez, úgy szeretetre is.

A szeretet metaforái tehát arra mutatnak rá, hogy a szeretet az emberi élet szükséges feltétele, megfelelő életfeltételeket biztosít számunkra, alternatívát jelent a közönnyel szemben, és a sok szeretet képes nagy változásokat létrehozni az emberekben.

5. Hogyan jön létre a szeretet?

A fenti alcímben megfogalmazott kérdésnek két vetülete van. Az egyik az, hogyan jön létre a szeretet az egyedfejlődés során, a másik az, hogyan jön létre a szeretet a törzsfejlődés során.

Kezdjük az előzővel! A legelfogadottabb nézet szerint a szeretet az anya (gondviselő) fizikai közelségéből, az érintésből és ölelésből alakul ki. A gondviselő testének melege a csecsemő számára biztonságérzetet és komfortérzést ad. A csecsemőkori szeretet főként ezen két tényezőnek az eredménye. Az előzőekben már találkoztunk a melegség érzetének és fogalmának a sze-

repével a szeretet metaforáinak ismertetése során. Az anyai ölelésből jövő melegség érzete ily módon magyarázatot ad a SZERETET MELEGSÉG metafora létezésére és különleges jelentőségére.

Ami a törzsfajlódást illeti, itt Ada Lampert evolúciós biológus munkájára támaszkodhatunk. Lampert (1997) *The Evolution of Love* című könyvében arra keresi a választ, hogy mikor, hogyan és miért alakult ki a szeretet az evolúció során. Válaszként a következőket írja: „A meleg vér meleg érzéseket hoz létre, és a meleg vér egy nagyon új »találmánya« az evolúciónak, amely csak 150 millió éves. A meleg vért az emlősök hozták el a világba, melyek [ua. az emlősök] a földön megjelent családok közül az utolsó, és melyekhez mi is tartozunk” (1997: 17). Az emlősök azért lehettek az első, szeretetre képes lények a földön, mert szükségük volt egymás melegére, melyet szorosan egymás mellett maradva fenn tudtak tartani.

Ebben a tekintetben tehát általánosságban elmondhatjuk, hogy a szeretetnek közösségeket összetartó és megtartó szerepe van/volt, míg a szerelemnek inkább fajfenntartó.

6. A SZERETET MELEGSÉG metafora

A fent tárgyalt egyed- és törzsfajlódásbeli tényezők magyarázhatják a szeretet nagy valószínűséggel legalapvetőbb metaforájának létrejöttét, és egyúttal ennek elterjedtségét a világban. Egy széles körű nyelvtipológiai kutatás szerint A SZERETET MELEGSÉG metafora a megvizsgált 94 nyelv mintegy felében, így a magyarban is megtalálható (Koptjevskaja-Tamm–Nikolaev 2021). Viszont érdekes módon azok a nyelvek, amelyekben a metafora minden kétséget kizáróan jelen van, mind Euráziában találhatók, vagyis az északi félteke területein. Ennek lehetséges elvi okainak tárgyalásával itt nem kívánok foglalkozni, de nagy valószínűséggel a klimatikus viszonyokkal mint kontextuális tényezővel függhetnek össze (ezekről ld. Kövecses 2015).

A SZERETET MELEGSÉG metafora a pszichológusok figyelmét is felkeltette. Kísérleteik fő kérdése az volt, hogy a SZERETET és MELEGSÉG fogalmai valóban összekapcsolódnak-e az elmében, vagyis fogalmi rendszerünkben, és ha igen, milyen mértékben. Ezt alapvetően két módon tehetik meg: vagy a forrástartományt aktiválják valamilyen módon, és megvizsgálják, hogy a céltartomány is aktiválódik-e, vagy a céltartományt aktiválják, és megvizsgálják, hogy egyúttal a forrástartomány is aktiválódik-e.

Az egyik ilyen kísérletben (pl. Williams–Bargh 2008) a részt vevő személyek meleg, illetve hideg kávéscsészét tartottak a kezükben, és azt kérdezték tőlük, hogy egy elképzelt személyt barátságosnak, melegszívűnek gondolnak-e. Vagyis itt a kísérlet a forrástartomány aktiválásából indult ki.

Azok a kísérletben részt vevő személyek, akik meleg kávéscsészét tartottak előzetesen a kezükben, nagyobb valószínűséggel értékelték az elképzelt személyt melegszívűnek és barátságosnak, mint azok, akik hideg kávéscsészét tartottak a kezükben.

Egy másik kísérletben (pl. Zhong–Leonardelli 2008) arra kérték a résztvevőket, hogy idézzenek fel egy olyan szituációt, amikor egy társaságban vagy elfogadóan vagy elutasítóan kezelték őket. Itt tehát a céltartomány oldaláról közelítették a SZERETET fogalmát, és arra voltak kíváncsiak, hogy az elfogadás, a barátságosság aktiválja-e a MELEGSÉG fogalmát. Azok, akiknek a társaságbeli fogadtatásukkal kapcsolatosan kellemes emlékeik voltak, átlag 5 fokkal melegebbnek ítélték meg a szoba hőmérsékletét, mint azok, akik rideg elutasításban részesültek. Tehát mindkét kísérlet azt igazolja, hogy A SZERETET MELEGSÉG metafora **jelen van, létezik fogalmi rendszerünkben**, vagyis az elmében.

7. A keresztény szeretet

A keresztény szeretetfogalom bemutatásánál csak azokat a szempontokat veszem figyelembe, amelyeket a hétköznapi szeretetfogalom tárgyalásánál is figyelembe vettünk. Tehát az alábbiakban nem a teljes keresztény szeretetfelfogásról lesz szó, hiszen ennek sem szakértője nem vagyok, sem a hétköznapi fogalommal történő összevetés nem kívánja meg. A bibliai szeretetnek ugyanazt a hat dimenzióját igyekszem röviden megvizsgálni, mint amelyeket a hétköznapi felfogás ismertetésénél is figyelembe vettünk.

a) Az érzelem tárgya:

Mint láttuk, a hétköznapi szeretet tárgya a tipikus esetben **több ember**. Ezek lehetnek a szüleink, rokonaink, barátaink vagy olyan más emberek, akik bármi jót tettek velünk, vagy csupán valamilyen szempontból „szimpatikusak”. Ezzel szemben a keresztény szeretet tárgya **minden ember**. Isten minden embert szeret, és számunkra is ezt tartja követendőnek.

b) Az érzelem intenzitása:

Említettük, hogy a hétköznapi szeretet **kevésbé intenzív**, mint a szerelem. Isten minden embert egyforma intenzitással szeret – sőt a bűnös embert még jobban. Az isteni szeretet intenzitása a lehető legnagyobb. Isten az emberekért Jézus halálában saját magát áldozza fel, vagyis **önfeláldozóan szeret** minden embert.

c) Az érzelm időtartama:

A szerelemmel való összehasonlítás során láttuk, hogy a szeretet **kitartóbb, szinte állandó** állapot. Azonban Isten szeretete az emberek felé **örök**.

d) Az érzelm megnyilvánulási formái:

A hétköznapi szeretet **cselekvésben és kevésbé intenzív, csendes, viselkedésbeli és kognitív reakciókban** nyilvánul meg. A keresztényi szeretet megnyilvánulási formáinak legteljesebb leírását Pál apostol adja A szeretet himnuszában:

⁴A szeretet türelmes, a szeretet jóságos,
a szeretet nem féltékeny,
nem kérkedik, nem gőgösködik, ⁵nem tapintatlan, nem keresi a magáét,
haragra nem gerjed, a rosszat föl nem rója, ⁶nem örül a gonoszságnak,
de együtt örül az igazsággal. ⁷Mindent eltűr, mindent elhisz,
mindent remél, mindent elvisel. ⁸A szeretet nem szűnik meg soha (URL1).

Ahogy a fenti leírásból kitűnik, a keresztény szeretet nem korlátozódik *egyes* jó cselekedetekre (pl. önzetlenség, segítség), hanem **kizárólag csak jót tud cselekedni és gondolni** (ld. a szeretet jóságos).

e) Az érzelm hatása:

A hétköznapi szeretet elsősorban a **szeretett emberre** vagy emberekre hat, és a hatás szinte mindig pozitív. Isten szeretete képes **pozitívan megváltoztatni az egyének gondolkodásmódját**, és képes nagyobb **szeretetközösségeket kialakítani**. Isten mind az ilyen módon megváltoztatott (tkp. megváltott) egyént, mind a közösséget követendő példaként állítja a többi ember számára.

f) Az érzelm kialakulása:

A fent látott elméletek alapján a szeretet **önmagától, természetes módon alakul ki** bennünk. A keresztény szeretet azonban **Istentől fakad**:

¹⁰„A szeretet ebben mutatkozik meg: nem mi szerettük Istent, hanem ő szeretett minket, és elküldte Fiát engesztelő áldozatul bűneinkért” (URL2). János apostol szerint Isten maga a szeretet: ⁸„Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet” (URL3).

Az ember teremtése során Isten ezt mondta:

²⁶„Akkor ezt mondta Isten: Alkossunk embert a képmásunkra, hozzánk hasonlónak: uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a jóságokon,

az összes vadállaton és az összes csúszómászon, ami a földön csúszik-mászik” (URL4).

Az Isten képmására alkotás azonban értelmezhető úgy is, hogy az ember nemcsak uralkodó, hanem szerető lénynek is van teremtve. Ebben a tekintetben Isten képmására teremtni annyi, mint megkapni azt a szeretetet, amellyel eredendően Isten minket szeret.

8. Mi szükség van a keresztény szeretetre, ha már van bennünk szeretet?

A rövid és kézenfekvő válasz a fenti kérdésre az, hogy mivel a szeretet rendkívül pozitív érzelem, (a) mindenkit szeretni jobb, mint csak néhány embert, (b) a maximális intenzitású (önfeláldozó) szeretet jobb, mint a kevésbé intenzív, (c) az örök szeretet jobb, mint a hosszú ideig tartó, (d) a csak jót cselekvő és minden rosszat elkerülő szeretet jobb, mint a szelektíven jót cselekvő és szelektíven rosszat elkerülő szeretet, (e) az egyént és a közösséget jóra alakító szeretet jobb, mint a csak néhány egyént jóra alakító szeretet. Végül pedig mindezekből következően (f) Isten tökéletes szeretete jobb, mint az ember nem tökéletes szeretete.

Az ember hétköznapi szeretete, szemben Isten szeretetével, korlátozott, vagyis nem tökéletes. Ebből a szempontból a kereszténység elhívása az emberek felé tulajdonképpen az, hogy a nem tökéletes emberi szeretetünket tegyük tökéletessé, és ezáltal hasonljunk Istenhez. Ez a hasonulás pedig nem más, mint egy Isten által létrehozott fogalmi metafora, AZ EMBER ISTEN felajánlása, amely éles ellentétben áll az ember által létrehozott antropomorf fogalmi metaforával, mely szerint AZ ISTEN EMBER. AZ EMBER ISTEN metaforát maga Isten kínálja fel az embereknek, és benne arra biztatja őket, hogy az Ő tökéletes szeretetével váltsák fel saját nem tökéletes, korlátozott emberi szeretetüket. (Egy másik metafora segítségével kifejezve, de hasonló elképzelést találunk Szelid Veronika megjelenés alatt álló könyvében is (vö. Szelid, megjelenés alatt).

9. Konklúziók

A dolgozatban megkülönböztettük a szeretet hétköznapi és bibliai (keresztény) fogalmát. Mindkét fogalmat ugyanazon hat dimenzió mentén írtuk le: a szeretet tárgya, intenzitása, időtartama, megnyilvánulási formái, hatása és kialakulásának módja. Azt találtuk, hogy hétköznapi szeretetfogalmunk

a keresztény szeretetfogalomhoz képest korlátozott. A keresztény szeretetfogalom mind a hat vizsgált dimenzióban meghaladja a hétköznapi fogalmat, és ezáltal a tökéletes szeretetet ragadja meg és írja le.

Láttuk továbbá, hogy a hétköznapi szeretetfogalomnak nagyon erős metaforikus oldala is van, melyet hat fogalmi metaforával jellemeztünk (a hatos szám egybeesése a dimenziók és a metaforák esetében pusztán véletlen): A SZERETET TŰZ, A SZERETET MELEGSÉG, A SZERETET BENNÜNK LEVŐ FOLYADÉK, A SZERETET ERŐ, A SZERETET NAGY TÖMEGŰ FOLYADÉK, A SZERETET TÁPLÁLÉK. Ezek a metaforák jelentős érzelmi mélységet adnak hozzá a szeretet értelmezéséhez. A hat fogalmi metafora a keresztény felfogásban is jelen van (pl. a Szentlélek *kiáradása*), de erre nézve nem végeztem rendszeres kutatást a bibliai szövegekben. Ha beigazolódna, hogy a bibliai szeretetfogalom ugyanezekre a fogalmi metaforákra épül, akkor megvizsgálhatnánk azt a további kérdést, hogy a hétköznapi szeretetfogalmunk milyen mértékben alakult ki a keresztény szeretetfogalom hatására. Ezen a téren mindenképp további, nyelvtörténeti kutatásokra lenne szükség.

Szakirodalom

- Fillmore, Charles 1982. Frame semantics. In: Linguistic Society of Korea (ed.): *Linguistics in the morning calm*. 111–135. Hanshin. Seoul.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria – Dmitry Nikolaev 2021. Talking about temperature and social thermoregulation in the languages of the world. *International Review of Social Psychology* 34(1). 1–23. <https://doi.org/10.5334/irsp.410>
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Kövecses, Zoltán 2015. *Where metaphors come from*. Oxford University Press. New York. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190224868.001.0001>
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lampert, Ada 1997. *The evolution of love*. Praeger. Westport.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2). http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form
- Oravecz, Csaba – Várad, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian GigaWord Corpus. In: Nicoletta Calzolari – Choukri Khalid – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Moreno Asuncion – Jan Odijk – Stelios Piperidis (eds.): *LREC 2014 – Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*, 1719–1723. Lisbon: European Language Association (ELRA), http://mnsz.nytud.hu/index_eng.html
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of categorization. E. Rosch – B. B. Lloyd (eds.): *Cognition and Categorization*. 27–48. NJ: Lawrence Erlbaum. Hillsdale. <https://doi.org/10.4324/9781032633275-4>
- Szelid, Veronika (megjelenés alatt). *Love, Sex, and the Sacred: A metaphor analysis of Hungarian folk songs*. John Benjamins. Amsterdam.

- Williams, L. E. – Bargh, J. A. 2008. Experiencing physical warmth promotes interpersonal warmth. *Science* 322, 606–7.
<https://doi.org/10.1126/science.1162548>
- Zhong, C. B. – Leonardelli, G. J. 2008. Cold and lonely: Does social exclusion feel literally cold? *Psychological Science* 19, 838–42.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02165.x>
- URL1. <https://szentiras.hu/BD/1Kor13,4-13>
- URL2. <https://szentiras.hu/biblia/bd/1jn/4#vers10>
- URL3. <https://szentiras.hu/biblia/bd/1jn/4#vers8>
- URL4. <https://szentiras.hu/RUF/1M%C3%B3z1>

Kövecses Zoltán

professor emeritus, az MTA doktora

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Angol-Amerikai Intézet

Amerikanisztika Tanszék

E-mail: kovecses.zoltan@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN

WHAT IS AFFECTIONATE LOVE? ORDINARY AFFECTIONATE LOVE VERSUS CHRISTIAN LOVE

The main issue the paper addresses is the nature of the relationship between the everyday conception of affectionate love and that of Christian love. We describe the two conceptions along the same six dimensions: the object of love, its intensity, its duration, its forms of manifestation, its effects, and the way it emerges. We conclude that the everyday conception of love is limited in all six dimensions in comparison to Christian love, which represents the ideal of love. In this regard, the call of Christianity for mankind is to adopt the perfect love of God and, thereby, to become like God. The call can be interpreted as the offer to people of a conceptual metaphor by God: PEOPLE ARE GOD, which is in stark contrast to the familiar anthropomorphic metaphor GOD IS A PERSON.

Keywords: affection(ate love), everyday concept of affectionate love, Christian concept of love, metaphors of affection(ate love)

BALÁZS GÉZA – BEKE OTTÓ – SZŰTS ZOLTÁN

KONTAKTUSNYELV ÉS CHATGPT

A vajdasági magyar nyelvhasználat mesterséges intelligencia általi értelmezésének jelenlegi lehetőségei (Netnyelvészeti esettanulmány)

Kivonat

A magyar nyelvészek már évtizedek óta kutatják a vajdasági magyar nyelvhasználat jelenségeit. A mesterséges intelligencia széles körű elterjedésével azonban tudáshiány lépett fel, amelynek azonosítására és lehetséges megválaszolására a jelen (eset)tanulmány vállalkozik, amikor a vajdasági magyar nyelvhasználat ChatGPT általi értelmezésének kurrens potenciálját méri fel. A vizsgálat korpuszát három, kontaktusnyelven megfogalmazott prompt alkotja. A dolgozat változatlan formában közli a szerb nyelvből származó lexikai elemeket és egyéb jellegzetességeket tartalmazó felhasználói promptokat, majd azok mesterséges intelligencia általi köznyelvi interpretációját. A köznyelvi változatok értelmezése a jelentésbeli ekvivalencia felmérésén alapul.

Kulcsszavak: vajdasági magyar nyelvhasználat, kontaktusnyelv, prompt, ChatGPT

1. Bevezetés

A mediatizált és digitális világban a nyelv is az: mediatizált és digitális. Technikailag felaprózott, szukcesszív és szegmentális. A közvetítő közeg jellemvonásaihoz, architektúrájához alkalmazkodik. Ezt mélystruktúrája teszi lehetővé, ugyanis egymást követő diszkrét elemekből épül fel. Ez képezi szerkezeti és működési alapját (Saussure 1997). „[A] nyelv szegmentális (diszkrét) elemei”, vagyis a beszédhangok, „pontosabban az ezekből – mindekelelt a gazdaságosságra törekvő írásgyakorlat által – létrehozott »funkcionális fikciók«, a fonémák, illetve az ezekből felépülő szavak” (Benczik 2001: 24; lásd továbbá Benczik 2006: 12–6; vö. Derrida 1991; Orbán 1994) (számítás)technikai értelemben véve immár valóban digitálissá válnak. Megszabadulnak jelentést hordozó, megkülönböztető „testes” jellegűtől (Benczik 2001: 24), s csupán a szegmentáltság, a tagoltság, illetve a tágabb értelemben vett artikuláltság marad meghatározó. Testetlenné válnak. A digitalizáció és azzal együtt a virtualizáció a nyelvi kód logikájából, absztrakciós potenciáljából táplálkozik (Chomsky 2018: 43–4).

A mediatizált és digitális, illetve a digitálisan rögzített és közvetített nyelv illékonyága még írott formájában is az élőbeszéd-szerűséget idézi fel. Rögzítettsége inkább számítástechnikai, grafematikus, digitális, mintsem ortográfiai és grammatikai. Neveztük másodlagos írásbeliségnek, spontán írásbeliségnek; s küszöbön áll a harmadlagos, akár gépinek is nevezhető írásbeliség és szóbeliség (a megközelítések összefoglalása és továbbvezetése: Balázs G. 2024a, Arató–Balázs 2024b).

A verbális kommunikáció a gomba módra szaporodó online platformokon bontakozik ki és alakul át. Ez a cseppfolyós írásban (Assmann 2009: 156) való beszéd, a „szkriptoralitás” (Orbán 1998: 87), illetve a kreolizáció, az élőbeszédnek az írásba történő befurakodása, egy újfajta nyelvi minőség, avagy létmód: „Ma még írunk, de az új eszközökön sokszor úgy írunk, mintha beszélőnk (levélbeszéd, internetes csevegés), a távirati tömörségű SMS pedig sok előszóbeli megnyilvánulást is jellemez. Új nyelvi hatások, változások indultak el, amelyek új nyelvi, gondolkodási minőséget hoznak létre” (Balázs G. 2003: 18; lásd továbbá Balázs G. 2023: 85, 102, 129; Ong 2010; vö. Ferraris 2008). Az életvilág mediatizációja (Berger 2023) a nyelvet is magába szippantja. A változásokra a nyelvészetnek is szükségképpen reflektálnia kell. Ez a netnyelvészet feladata és kihívása (Veszelszki 2017). Az 1990-es évek végén formálódni kezdő magyar netnyelvészet kezdeti kérdései még nyelviek (nyelvhasználatiak) voltak, de a kutatások hamarosan kulturális, antropológiai jelleget öltöttek; és mára megállapíthatóvá vált, hogy nem pusztán kommunikációs-nyelvi változások történnek, hanem egy új evolúciós „megugrás”, „megszaladás” jelei bontakoznak ki (Balázs G. 2023: 297–305).

2. Kontaktusnyelv és ChatGPT

Az élőbeszédet jellemző közvetlenség és esetlegesség különböző módokon nyilvánul meg az online térben. Ezek közé sorolható a kontaktus-, esetenként pedig kifejezetten a keveréknyelveken megfogalmazott írásbeli és szóbeli, vagyis hangüzenetek megjelenése és burjánzása az online platformokon (Balázs L. 2023)

A kontaktusnyelv vagy kontaktuskód két vagy több nyelv érintkezéséből fakadó kölcsönhatásaként létrejött nyelvváltozat (Ladányi–Hrenek 2019: 78–9); esetünkben egy kisebbségi nyelvben a többségi nyelv lexikai, szerkezeti (vonzatszerkezeti) változóinak megjelenése. A keveréknyelv (vagy kevert nyelv) két- vagy többnyelvű beszélők csoportjai közötti intenzív és elszigetelt kontaktus eredményeként kialakuló, nem közvetítő nyelvként szolgáló kontaktusnyelv, amelyet ugyancsak a kapcsolatba kerülő nyelvek ötvöződő lexikai és grammatikai jegyei jellemeznek (Ladányi–Hrenek 2019: 71). Fon-

tos megjegyezni, hogy mindkét, egyébként összekapcsolódó és akár nehezen szétválasztható esetben az átvett nyelvi jelenségek rendszerint kívül maradnak a köznyelvi normarendszeren. Produktumaik és azok írásbeli reprezentációi az internet, különösképpen pedig a web 2.0 és a közösségi média (Szűts 2018: 305–421) elterjedése előtt kevésbé voltak megfigyelhetők, vizsgálhatók; az elemzések eddig kizárólag az élőnyelvi és a sajtónyelvi anyagra terjedtek ki. Az információs és nyelvi kapuőrök útját állták megjelenésüknek, széles körű használatuknak. Egyfajta nyelvi cenzor szerepét is betöltötték. Ami nem felelt meg a sztenderd nyelvváltozat kívánalmainak, az csak esetlegesen bukkant fel a sajtónyelvben, az élőnyelvben pedig ugyancsak nehéz volt tetten érni.

A weben és főleg a social médiában a kapuőrök funkciója háttérbe szorul, minimalizálódik, esetenként meg is szűnik (Szekfü 2007: 125–6). Ennek következtében mindenki úgy beszél, fogalmaz és ír, ahogy szeretne, illetve ahogy tud. Potenciálisan végtelen a megnyilatkozási-publikációs tér és lehetőség. Mindenképpen csökken – ha nem is szűnik meg – a normalizációs nyomás, illetve a (mikro)közösségekben, kisvilágokban jelentkezik (Kovács 2010, 2011; Barabási 2011; Balázs G. 2014, 2017, 2023). Nyelvi, sőt esetenként stílusbeli buborékok, visszhangkamrák alakulnak ki (vö. Szűts 2018: 206; Harari 2018: 194; Pariser 2012), és azok megformálódását, valamint megszilárdulását többek között a mesterséges intelligencia algoritmikus működésmódja segíti elő (Kőkuti et al. 2023). A kontaktus- és keveréknyelvi üzenetek megtalálják a maguk helyét és létjogosultságát az online térben. Ez az auditív és írásos tartalmakra egyaránt vonatkozik.

2022 novembere óta széles rétegek számára ingyenesen elérhető a ChatGPT generatív mesterséges intelligencia (MI), a nagy nyelvi modell használata jelentős hatást gyakorol az ember–ember és az ember–gép között zajló kommunikációs folyamatokra és mintázatokra (Harari 2024: 179–268). Ehhez leginkább az alkalmazás konverzációs képességei járulnak hozzá, hiszen hatékony a nyelvi üzenetek, szövegek értelmezésében, valamint generálásában. Ez a felhasználóban a beszélgetés benyomását kelti. A jelzett percepció hatás kialakulását az is nagyban elősegíti, hogy az egy-egy promptot¹ követő gépi válasz megalkotása – eltekintve az igazán bonyolult és időigényes feladatok megoldásától – csupán másodperceket vesz igénybe, annak megjelenítése azonban írásban karakterről karakterre, betűről betűre történik. Az alkalmazás ugyanis minden esetben az élő párbeszéd élményét igyekszik nyújtani. A felhasználónak ennek megfelelően az a benyomása támad, hogy a válasz valós időben generálódik, és ez javítja a kommunikációs élményt (vö. Csíkszentmihályi 2016; Szűts 2018: 339–42).

¹ Prompt: Szöveges kérdés, utasítás (itt) szöveg, más esetekben kép, fordítás létrehozására (generálására), személyre szabott ajánlásokra stb.

Szerteágazó tudományos diskurzus foglalkozik az MI-k és azon belül a nagy nyelvi modellek jelenségkörének különböző vetületeivel. Annak a kérdésnek a felvetése, majd pedig szisztematikus tárgyalása azonban, hogy a ChatGPT képes-e, és amennyiben igen, milyen szinten és hatékonysággal képes értelmezni az egyes nyelvváltozatok, különös tekintetben a kontaktus- és keveréknyelvi jellemvonások által meghatározott közleményeket, mind a mai napig még a nemzetközi szakirodalomban sem történt meg. A jelen netnyelvészeti esettanulmány arra tesz kísérletet, hogy felmérje a vajdasági magyar nyelvhasználat mesterséges intelligencia általi értelmezésének kurrens potenciálját. A szóban forgó nyelvváltozat vonatkozásában a kérdés megválaszolása kulcsfontosságú, hiszen az adott határon túli közösség nyelvhasználatát a szerbvel mint államnyelvvél történő kapcsolat és közelség nem hagyja érintetlenül.² Ennek eklatáns és egyben közismert példái a szókölcsönzések, de egyéb grammatikai, például szintaktikai és pragmatikai hatások is előfordulnak. (A szerbiai, vajdasági magyar nyelvváltozathoz lásd: Vukov Raffai 2019.)

Valószínűsíthető, hogy a chatbot³ számára a kontaktusnyelven megfogalmazott üzenetek feloldozása és értelmezése az azokban előforduló „nyelvidegen” lexikai elemek, továbbá egyéb nyelvtani jellemzők folytán kihívást jelent, hiszen a tanító adatok e tekintetben hiányosak, illetve korlátosak (lehetnek). Természetesen nem maguknak a szerb nyelvből származó komponenseknek interpretációja, hanem azok magyar nyelvű kontextusa, vagyis beágyazottsága jelentheti a mesterséges intelligencia számára a nehézséget. A ChatGPT-nek a vizsgálatban betöltött, kiemelkedő pozícióját széles körben elterjedt használata indokolja. (Tanulmányunk folytatása egy korábbi hasonló jellegű kutatásnak: Balázs G.–Beke–Szűts 2024.)

A kutatás a kontaktusnyelvi elemeket és egyéb nyelvi jellegzetességeket leíró módon kezeli, vagyis értéksemleges, szociolingvisztikai megközelítésmódot alkalmaz.

3. Kontaktusnyelvű promptok és gépi értelmezésük

Az alábbiakban változtatások nélkül közöljük az empirikus kutatásba bevont, vajdasági magyar kontaktusnyelven megfogalmazott promptokat. Megalkotásukért köszönet illeti Dudás Benjámint és Molnár Emesét, az Újvidéki

² Természetesen a magyar nyelv esetében az összes határon túli, kisebbségi nyelv-, illetve diaszpóráközösség esetében hasonló jelenségek és tendenciák tapasztalhatók. A jelen esettanulmány azonban kimondottan a vajdasági magyar nyelvváltozatra összpontosít.

³ Chatbot: olyan szoftveralkalmazás (robot), amely szöveges vagy szövegről beszédre átalakított online kommunikációt folytat élő személyekkel (ügyfelekkel, ügyintézőkkel) előre betanított szabályok és betáplált információk alapján.

Egyetem szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának negyedéves kommunikáció szakos hallgatóit, továbbá Slezák Lázárt, Zombor Város Közigazgatási Hivatalának szerb–magyar fordítóját. Az üzenetek összeállítása során nem vehették igénybe a ChatGPT vagy egyéb nagy nyelvi modell szolgáltatásait. Kizárólag saját nyelvi-szövegalkotási kompetenciájukra hagyatkozhattak. Valóban humán ágensek módjára tevékenykedtek, vagyis nem szervezhették ki összetett kognitív funkcióikat technikai apparátusokba. Annak érdekében pedig, hogy az ne befolyásolja stílusukat, nem kaptak felvilágosítást a kutatás kérdésfelvetésére vonatkozóan. Egyetlen kritériumnak kellett eleget tenniük, nevezetesen annak, hogy közleményüket a szerb nyelvből származó lexikai elemek, sajátosságok felhasználásával, vagyis vajdasági magyar kontaktusnyelven fogalmazzák meg. Tartalmi megkötés sem korlátozta őket. Az ily módon létrehozott promptok hiteles képet festenek az adott kontaktusnyelv jellegzetességeiről; természetesen nem reprezentálják az adott nyelvváltozatban használatban lévő, kölcsönzött lexikai és egyéb elemek széles skáláját, a karakterisztikát azonban mindenképpen érzékeltetik. A hitelesség érdekében az üzenetekben előforduló, szerb nyelvből származó szavak lejegyzését illető fonetikus írásmódot, illetve mellékjelhasználatot nem korrigáltuk, továbbá a nyelvjárási elemek (tudatos) tükrözését is érintetlenül hagytuk. Hasonlóképpen jártunk el a helyesírási hibák és elgépelések esetében is.

A felhasználói üzeneteket követően szintén változtatások nélkül közöljük azok ChatGPT általi értelmezését, majd pedig levonjuk a tudományos konzekvenciákat. Fontos kiemelni, hogy különösképpen szöveggenerálás során a chatbot működése részben probabilisztikus. A folyamatban tehát mindig szerepet játszik a véletlen, amelynek alapját a programban alkalmazott véletlenszám-generátor algoritmusai biztosítják. Irányított véletlenszerűségről van szó, amelyet a modell paraméterei szabályoznak.

1. számú prompt

Értelmezd az alábbi szöveget: Képzeld voltam egy bazenos buliban múlt szombaton. A piát magunknak kellett vinni, és nem tudtam eldönteni, hogy limenkás sört vagy pelinkovácot vigyek, ezért az utóbbinál döntöttem, hogy jól teljen a zsurka. És nem hiszed el, de az eladónő elkérte tőlem a licsnámat, pedig szerintem olyan fiatalnak nem is nézek ki. Le voltam dőbbenve, mondom ajde nézze meg, hogy hány éves vagyok. Aztán rájött, hogy nem kiskorúval van dolga. Végül megvettük a piát, aztán a buliban nagyon jól éreztük magunkat.

MI általi értelmezés

Képzeld, múlt szombaton voltam egy medencés buliban. A piát magunknak kellett vinni, és nem tudtam eldönteni, hogy limonádés sört vagy pelinkovácot vigyek, végül az utóbbit választottam, hogy jól induljon a buli. És el se hiszed, de az eladónő elkérte a személyim, pedig szerintem nem nézek ki olyan fiatalnak. Teljesen ledöbbsentem, mondtam is neki, hogy nyugodtan nézze meg, hány éves vagyok. Aztán rájött, hogy nem vagyok kiskorú. Végül megvettük a piát, és a buliban nagyon jól éreztük magunkat.

2. számú prompt

Értelmezd az alábbi szöveget: Szia, képzeld ma elmentem patikát venni, és nem volt nálam a kártyám ezért nem tudtam fizetni. Mivel készpénz sem igazán volt nálam ezért elmentem a bankba. Ott nyilván kellett a licsnám meg valami potvrdát alá írni, hogy tudják pénzt kapni. Szóval már ez a cirkusz után nem csak patikát vettem, hanem hozzá egy trénerkát is meg egy majicát. Aztán mentem haza közben voltam boltban, vettem egy limenkás szokot meg kajának a péknél burekot. Kajáltam majd mentem edzeni, de ott meg lejárt a cslanirám. Azt meg nem tudtam már ki fizetni mert apámnak vettem szülinapjára egy slagot. Szóval tiszta káosz ez a mai nap, még majdnem fel buktam egy bankinába, de estére zsurka remélem jössz te is. Veled mizu?

MI általi értelmezés

Szia, képzeld el, ma elmentem gyógyszert venni, de nem volt nálam a bankkártyám, úgyhogy nem tudtam fizetni. Készpénzem se nagyon volt, ezért elmentem a bankba. Ott persze kellett a személyim, meg alá kellett írnom valami papírt, hogy tudjak pénzt felvenni. Na, miután ezen túl voltam, nem csak gyógyszert vettem, hanem egy melegítőnadrágot meg egy pólót is. Aztán hazafelé még beugrottam a boltba, vettem egy citromos üdítőt meg kajának a péknél bureket. Otthon ettem, utána mentem edzeni, de ott meg kiderült, hogy lejárt a bérletem. Azt már nem tudtam befizetni, mert apámnak vettem szülinapjára egy locsolócsövet. Szóval teljes káosz volt a mai nap, még majdnem elestem egy padkában is. De estére buli lesz, remélem te is jössz! Veled mi újság?

3. számú prompt

Értelmezd az alábbi szöveget: Lejárt a licsnám, és be kellett mennem az opstinára, hogy meghosszabbítsák, meg ha már ott voltam, úgy gondoltam

zsalizok a salteron, mer kaptam azt a papírt az odvodnjavanjeről, meg azt írja valami adósságom is van. Bemegyek a pizsárnicába, ott a goszpogya aszongya nekem, menjek a 62-es szobába. Kérdezi, kaptam e termint, mer ha nem, fognom kell a sort, mer sokan várnak a licsnára. Kérdezem tőle, hol kell termint foglalni, azt mondja az eupraván. Akkor elmentem az adósalterra, hogy miért kell az odvodnjavanjet befizetnem, erre kiderült, hogy tartozok is vastagon, mert azt írja nekik, hogy csak a glavnicát fizettem be multkor, de a kamatot nem, amire ők aztán még tettek kamatot.

MI általi értelmezés

Lejárt a személyim, és be kellett mennem az önkormányzathoz, hogy meghosszabbítsák. Ha már ott voltam, gondoltam, utánanézek a pénzügyeknek is, mert kaptam egy papírt a vízelvezetési díjról, és azt is írták, hogy van valamilyen tartozásom. Bementem az ügyfélszolgálatra, ott a hölgy azt mondta, menjek a 62-es szobába. Megkérdezte, hogy van-e időpontom, mert ha nincs, akkor ki kell várnom a sort, mivel sokan várnak a személyi igazolványra. Megkérdeztem tőle, hol lehet időpontot kérni, azt mondta, az adminisztráción. Ezután elmentem a pénzügyi ügyintézőhöz, hogy megtudjam, miért kell befizetnem a vízelvezetési díjat. Kiderült, hogy tényleg van tartozásom, mert szerintük legutóbb csak a tőkerészt fizettem be, a kamatot nem, és arra még további kamatot is rászámoltak.

4. Az MI által generált köznyelvi változatok értékelése

A köznyelvi üzenetek értékelése az eredeti, vagyis kontaktusnyelven megfogalmazott promptok komplex szemantikai horizontjának figyelembevételével történik. Amennyiben a chatbotnak sikerült a hibrid forrásnyelvi kölcsönszót vagy egyéb elemet a kontextuális vonatkozásokkal egyetemben lehetőség szerint azonos vagy legalább hasonló jelentésű célnyelvvél helyettesíteni, hitelesnek és precíznek minősül a transzformáció. Más esetben kifogásolható a „köznyelvesítés” eredménye. A döntő tényező tehát a jelentésbeli ekvivalencia vizsgálata, felmérése. Ennek megfelelően a jelen értékelés nem tárgyalja a ChatGPT által végrehajtott egyéb szintaktikai, stilisztikai módosításokat, azok ugyanis a sztenderd nyelvváltozat produktumainak finomhangolásának minősülnek. Az értékelés hasonlóképpen figyelmen kívül hagyja a helyesírási korrekciókat.

Az 1. számú promptban összesen 5, szerb nyelvből származó kölcsönszó fordul elő. Ezek a felhasználói üzenetek írásmódját használva és egyben megőrizve az eredeti grammatikai alakokat is a következők: *bazenos*, *limenkás*,

žurka, ličnámát, ajde. Az idézett 5. szerb nyelvből kölcsönzött komponensből a mesterséges intelligencia 4-et helyettesített megfelelő célnyelvi formával, vagyis fordított le hitelesen. A *bazenos medencés*, a *žurka buli*, a *ličnámátból személyim* lett. Az idézett célnyelvi formák hitelesek, pontosak, továbbá a kontextusnak megfelelő toldalékokkal ellátva jelennek meg a köznyelvi transzformáció eredményeképpen. A szerb nyelvben használatos a köznyelvi *hajde* és annak a promptban megjelenő informális, népies *ajde* változata. Mindkettő magyar nyelvű megfelelője, pontos fordítása a *gyerünk* lenne, már ami magát a szót illeti, ez azonban némiképpen mesterkélt hatást keltene a fiatalos hangvételi, stílusú és egyben tematikájú felhasználói üzenet MI általi értelmezésében. Ennek megfelelően a köznyelviesített mondatban szereplő *mondtam is neki* nem csupán elfogadható fordítás, hanem kimondottan megfelel a hibrid forrásnyelvi szöveg hangulatának. Az 1. számú promptban egyetlen kölcsönzött értelmezett tévesen a chatbot, ez pedig jelesül a *limenkás* forma. A felhasználói üzenet *limenkás sört* említ, aminek magyar nyelvű megfelelő és egyben pontos fordítása a *dobozos sör* lenne, ehelyett azonban az MI általi értelmezés a *limonádés sör* szókapcsolatot tartalmazza. A félrefordítás magyarázata a *limenka és a citrom* jelenésű *lemon* szó közötti hasonlóságban keresendő.

A 2. számú prompt a szerb nyelvből kölcsönzött elemek tekintetében a korábbinál tarkább képet mutat, ugyanis több mint 10 átvételt tartalmaz, és ezek között egy hibrid, magyar toldalékkal ellátott, szerb nyelvből származó szókapcsolat is előfordul. Az MI általi értelmezés színvonala pedig kimondottan hullámzó. A felhasználói üzenet két alkalommal is *patikát* említ, ami az adott összefüggésben (*elementem patikát venni*, majd *nem csak patikát vettem*) egyaránt tornacipő jelentésben szerepel, a chatbot interpretációjában viszont az adott szöveghelyeken a *patika* szó helyett rendre a *gyógyszer* fordul elő (*elementem gyógyszert venni*, majd pedig *nem csak gyógyszert vettem*). A félreértésre a gyógyszertár jelentésben használatos patika szó nyújt magyarázatot. Kategorikusan kijelenthető, hogy ez téves fordítás, a vajdasági magyar nyelvhasználók ugyanis sohasem használják a patika szót gyógyszer jelentésben. Alkalmazzák tornacipőre és gyógyszertárra vonatkoztatva, gyógyszerre viszont sohasem. Érdekes, hogy az MI miért nem talált rá a patika = edzőcipő, tornacipő, sportcipő (Vajdaság) jelentésre, hiszen számos szógyűjtemény, nyelvművelő írás foglalkozik vele.⁴ Valószínűsíthető, hogy a chatbot a gyógyszertár jelentésű patika szó megléte miatt ezekben az esetekben nem is kutatott megfelelő szó után a szerb nyelvben, a nagy nyelvi modellek működési elve éppen ez: a legnagyobb valószínűségű megoldást

⁴ Pl. Termini szótár. Letöltés: <https://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=search> (2025. 04. 25.)

kínálják, és nem keresnek tovább. A promptban szereplő *kárticám* forma a köznyelvi változatban *bankkártyaként* szerepel, ami hiteles és egyben pontos fordítás. A *potvrda* (*potvrdat*) esetében az interpretáció (*alá kellett írnom valami papírt*) csupán részben tekinthető pontosnak, ugyanis a *potvrda* igazolást jelent, tehát nem valamilyen papírt, vagyis nem bármilyen hivatalos dokumentumot. A felhasználói üzenetben előforduló *trénerka* és *majica* szó a köznyelvi verzióban helyesen *melegítőnadrág* és *póló*.

A 2. számú promptban is megjelenik a *limenka* szó, méghozzá az *üditő* jelentésű *szok* kölcsönszó jelzőjeként (*vettem egy limenkás szokot*), és ez esetben is tévesen *citromosként* szerepel a fordításban (*vettem egy citromos üditőt*). Ez arra enged következtetni, hogy szisztematikusan előforduló hiba jelentkezik a transzformációkban. A promptban megjelenő *slag* szó esete meglehetősen érdekes. A szerb nyelvű *slag* szó ugyanis tejszínhabot jelent, a felhasználói üzenetben azonban mellékjel, illetve hosszú ékezet nélkül szerepel az *s* betű, a magyarban pedig a *slag* szó locsolócső jelentésben használatos. Ennek megfelelően a köznyelvi változat (*apámnak vettem szülinapjára egy locsolócsövet*) elfogadható. Az pedig, hogy az üzenet megfogalmazója inkább tejszínhabot, mintsem locsolócsövet vásárolna édesapjának születésnapjára, legfeljebb hipotézisként, nem pedig tényállításként fogalmazható meg. A prompt tartalmazza továbbá az útpadka jelentésű, egyébként az olasz nyelvből származó, a vajdasági magyar nyelvhasználatba a szerbből kölcsönzött *bankina* szót, ami a köznyelvi változatban helyesen *padkaként* fordul elő. A 2. számú felhasználói üzenetben is megjelenik a *zsurka* szó, azonban immár fonetikus írásmódban, és annak MI általi értelmezése (*buli*) ez esetben is pontos és hiteles. Valószínűsíthető, hogy a szóban forgó prompt esetében az értelmezési teljesítmény egyenetlensége mögött nem a kölcsönszavak nagyobb száma, inkább azok karakterisztikája húzódik meg. Olyan lexikai elemekről van ugyanis szó, amelyeknek analógiás hálózati elrendeződése nagyobb valószínűséggel okoz félrefordítást.

A 3. számú promptban is megjelenik, méghozzá két alkalommal is a személyi igazolvány jelentésű *lična* szó fonetikus írásmódot követve (*Lejárt a licsnám, sokan várnak a licsnára*). A köznyelvi változatban ez alkalommal is a helyes fordítás szerepel (*Lejárt a személyim, sokan várnak a személyi igazolványra*). A felhasználói üzenetben feltűnő, szintén fonetikusan lejegyzett szerb nyelvű *opština* szó (*be kellett mennem az opstinára*) MI általi értelmezése önkormányzat (*be kellett mennem az önkormányzathoz*), ami szintén helytálló. A *zsalizok a salteron* hibrid, magyar toldalékokkal és egyben határozott névelővel ellátott szókölcsonzések tartalmazó megfogalmazásmódnak azonban hiányzik a helyes és hiteles köznyelvi változata. A kontaktusnyelvi részlet fordítása ugyanis a következő lenne: *panaszt teszek a tolóablaknál*

vagy az *ügyintézőnél*, ehelyett azonban az szerepel az értelmezésben, hogy *utánerőnek a pénzügyeknek*, ami semleges jelentésű, ugyanis nem tartalmazza azt a vonatkozást, amelynek megfelelően van ok panaszt tenni. Ez tehát ismételt az MI félrefordításának minősül. A felhasználói üzenet kétszer említi az *odvodnjavanjet* (*kaptam azt a papírt az odvodnjavanjeről, miért kell az odvodnjavanjet befizetnem*), ami fordításban mindkét alkalommal hitelesen jelenik meg (*kaptam egy papírt a vízelvezetési díjról, miért kell befizetnem a vízelvezetési [csatorna]díjat*). A promptban feltűnő, alanyt nem tartalmazó, meglehetősen igénytelen *azt írja* megfogalmazásmódok a szerb nyelv hatására jelennek meg gyakran a vajdasági magyar kontaktusnyelvben, a chatbot a vonatkozó szöveghelyeket nyelvhelyességi szempontból javította (*azt is írták*). A felhasználói üzenet vízelvezetési *adósságot* említ, ami a köznyelvi változatban már korrigálva, *tartozásként* tűnik fel. A prompt említi továbbá *pisarnicát* (*Bemegyek a piszárnicába*), *goszpogyát* (*ott a goszpogya aszongya nekem*) és két alkalommal időpont jelentésű *termint* (*kaptam e termint, és hol kell termint foglalni*). Ezek a szókölcsonzések többé-kevésbé hiteles értelmezések formájában jelennek meg a köznyelvi változatban (*Bementem az ügyfélszolgálatra, ott a hölgy azt mondta, van-e időpontom, hol lehet időpontot kérni*), azt azonban érdemes kiemelni, hogy a *pisarnica* egészen pontosan *iktatót* jelent, nem pedig általánosságban ügyfélszolgálatot. A ChatGPT ez esetben tehát nem volt kellőképpen precíz. További hiba, illetve pontatlanság tapasztalható a promptban említett *uprava* tolmácsolásában, az ugyanis a köznyelvi változatban pusztán *adminisztrációként* jelenik meg, holott az elektronikus közigazgatási portál (erre utal a szó elején szereplő *e* betű). A felhasználói üzenetben *adósalter* szerepel (*elementem az adósalterra*), ami adóhivatal jelentésben használatos, azt azonban *pénzügyi ügyintézőként* fordította az MI (*elementem a pénzügyi ügyintézőhöz*). Elfogadható lenne az adózási vagy pedig adóhivatali, esetleg adóhatósági ügyintéző, azonban a pénzügyi ügyintéző túlon túl általános megfogalmazásmód, ennek megfelelően pontatlan. A promptban feltűnő *glavnica* szó (*csak a glavnica-t fizettem be multkor*) valóban *tőkerész*, miként az a vonatkozó szövegrészlet köznyelvi változatában megjelenik (*csak a tőkerészt fizettem be*).

A fentiekből kitűnik, hogy a három, vajdasági magyar kontaktusnyelven megfogalmazott prompt esetében a ChatGPT számára leginkább azoknak a szerb nyelvből származó komponenseknek a tolmácsolása jelentett kihívást, amelyek analógiás hálózatba rendeződnek, vagy pedig közigazgatási, államigazgatási jellegűek, vagyis amelyek országspecifikusak. Ez utóbb említett típusba tartozó lexikai elemek autentikus fordítása komoly körülményt és mérlegelést igényel, továbbá a helyi viszonyok ismeretét előfeltételezi.

5. Összegzés és kitekintés

A jelen netnyelvészeti esettanulmány korpuszát három, vajdasági magyar kontaktusnyelven megfogalmazott prompt alkotja. A felhasználói üzenetek korlátozott számuk és terjedelmük ellenére az adott nyelvváltozatban használatban lévő szókölcsonzések és egyéb elemek főbb jellemvonásait tükrözik. A kutatási eredmények nem reprezentatív, inkább irányadó jellegűek a ChatGPT-nek a vajdasági magyar nyelvhasználat kurrens értelmezési potenciálját illetően. A vizsgálati tényezők és körülmények azonban megfelelnek a verifikálhatóság és megismételhetőség tudományos követelményeinek.

Az elkövetkező években a különféle generatív mesterségesintelligencia-alkalmazások, a nagy nyelvi modellek óhatatlanul részét fogják képezni a munkavégzésnek, a szórakozásnak és a tanulásnak (Mollick 2024). A jelen kutatási eredmények nem csupán ahhoz járulnak hozzá, hogy legalább megközelítőleg felmérjük a vajdasági magyar nyelvhasználat ChatGPT általi értelmezésének jelenlegi lehetőségeit, hanem egyúttal a promptolási technikák fejlesztésének, finomhangolásának alapjául szolgálhatnak (vö. Bognár 2023). Az esettanulmányban alkalmazott módszertani keretrendszer pedig a kutatás folytatását, egyéb nagy nyelvi modellek, valamint kontaktus- vagy akár keveréknyelvek középpontba állítását és egyúttal komparatív műveletek elvégzését is lehetővé teszi.

Szakirodalom

- Arató, Balázs – Balázs, Géza 2024b. The communicative-linguistic modes of artificial intelligence with a focus on justice. *Magyar Nyelvőr* 601–17.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.5.601>
- Assmann, Aleida 2009. Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat Kiadó. Budapest. 146–59.
- Balázs Géza 2003. Az új média retorikája. *Vigilia* 1: 12–8.
- Balázs Géza 2014. Hálózat kutatás, közösség, nyelv. *Századvég* 72: 23–42.
- Balázs Géza 2017. Hálózat kutatás és nyelvtudomány. *Magyar Nyelvőr* 20–32.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2024a. Harmadlagos beszéd és írás. A mesterséges értelem kommunikációs-nyelvi létmódja. *Szabad Piac* 2024/9–10: 38–47. https://uni-milton.hu/wp-content/uploads/2025/03/szabadpiac_kiadvany_2024_2szam_0307_javitott.pdf (Letöltés: 2025. 04. 25.)
- Balázs, Géza – Beke, Ottó – Szűts, Zoltán 2024. ChatGPT language recognition limitations Prompts in Hungarian in a network of Latin and Cyrillic letters

- (Netlinguistics case study. The “Chinese room” experiment). *Magyar Nyelvőr* 666–81. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.5.666>
- Balázs László 2023. Az iskolai kommunikáció egy rejtett dimenziója – szalutogén pedagógiai kommunikáció. *Magyar Nyelvőr* 692–712. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.5.692>
- Barabási Albert-László 2011. *Behálózva*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Benczik Vilmos 2001. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Benczik Vilmos 2006. *Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Berger Viktor 2023. *Az életvilág mediatizálódása*. L’Harmattan Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-019-8>
- Bognár Amália 2023. A generatív mesterséges intelligencia promptolása, egy új képesség fejlesztése az oktatásban. *Pannon Digitális Pedagógia* 2: 17–26. <https://doi.org/10.56665/PADIPE.2023.2.2>
- Chomsky, Noam 2018. *Miféle teremtmények vagyunk?* Kossuth Kiadó. Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály 2016. *Flow – Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Derrida, Jacques 1991. *Grammatológia: Első rész. Életünk – Magyar Műhely*. Budapest–Párizs.
- Ferraris, Maurizio 2008. *Hol vagy? A mobiltelefon ontológiája*. Európa Kiadó. Budapest.
- Harari, Yuval Noah 2018. *21 lecke a 21. századra*. Animus Kiadó. Budapest.
- Harari, Yuval Noah 2024. *Nexus. Az információs hálózatok rövid története a kőkorszaktól az MI-ig*. Animus Kiadó. Budapest.
- Hayles, N. Katherine 2004. A nyomtatvány sík, a kód mély: a médiaspecifikus kutatások jelentősége. *Filológiai Közöny* 3–4: 151–70.
- Kovács László 2010. Hálózatelmélet és nyelvészet. In: Balaskó Mária – Balázs Géza – Kovács László (szerk.): *Hálózat kutatás. Hálózatok a társadalomban és a nyelvben*. Tinta Kiadó. Budapest. 9–17.
- Kovács László 2011. Hálózat kutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 90–6.
- Kőkuti, Tamás – Balázs, László – András, István – Rajcsányi-Molnár, Mónika 2023. Collaborating with Artificial Intelligence – AI in Business Communication Education In: Óbudai Egyetem (szerk.) *IEEE 6th International Conference and Workshop in Óbuda on Electrical and Power Engineering (CANDO-EPE 2023): Proceedings*. Danvers (MA). 287–94. <https://doi.org/10.1109/CANDO-EPE60507.2023.10417987>
- Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) 2019. *Alkalmazott nyelvészeti kishótár*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Mollick, Ethan 2024. *Társintelligencia. Élet és munka a mesterséges intelligencia új korszakában*. HVG Könyvek. Budapest.
- Ong, Walter J. 2010. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó. Budapest.

- Orbán, Jolán 1994. *Derrida írás-fordulata*. Jelenkor Kiadó. Pécs.
- Orbán Jolán 1998. Nyelvjátékok, írásjátékok: Wittgenstein és Derrida. In: Kálmán C. György – Orbán Jolán (szerk.): *Irodalom, nyelv, kultúra: exkurzus*. Jelenkor Kiadó. Pécs. 65–98.
- Pariser, Eli 2012. *The Filter Bubble*. Penguin Books. London.
<https://doi.org/10.3139/9783446431164>
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Szekfü András 2007. *Kommunikáció, nyilvánosság, esélyegyenlőség Magyarországon. A távirótól a Web 2.0-ig*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szűts Zoltán 2018. *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Wolters Kluwer Hungary. Budapest.
- Termini szótár (Termini kutatóhálózat). <https://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=search> (Letöltés: 2025. 04. 25.)
- Veszelszki Ágnes 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Vukov Raffai Éva 2019. *Nyelvi lokáldinamika. A magyar nyelv vajdasági kontextusai*. Verbi Nyelvi Kutatóműhely, Szabadka. <https://verbi.org/wp-content/uploads/2021/04/Nyelvi-lokaldinamika.pdf> (Letöltés: 2025. 04. 23.)

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Doktori Iskola,

Németh Antal Drámaelméleti Intézet, Budapest

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Beke Ottó

egyetemi docens

Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű

Tanítóképző Kar, Szabadka

E-mail: bekeotto1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3519-4901>

Szűts Zoltán

egyetemi tanár

Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar

E-mail: szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0000-0001-8539-670X>

Abstract

BALÁZS, GÉZA – BEKE, OTTÓ – SZŰTS, ZOLTÁN

CONTACT LANGUAGE AND CHATGPT

Current possibilities for interpreting Hungarian language use in Vojvodina using artificial intelligence (A case study in net linguistics)

Hungarian linguists have been researching the phenomena of Hungarian language use in Vojvodina for decades. However, with the widespread use of artificial intelligence, a knowledge gap has emerged, which this case study attempts to identify and address by assessing the current potential of ChatGPT for interpreting Hungarian language use in Vojvodina. The corpus of the study consists of three prompts formulated in the contact language. The paper presents the user prompts containing lexical elements and other characteristics originating from the Serbian language in their original form, followed by their colloquial interpretation by artificial intelligence. The interpretation of the colloquial versions is based on the assessment of semantic equivalence.

Keywords: Hungarian language use in Vojvodina, contact language, prompt, ChatGPT

UKRAJNAI ORSZÁGSPECIFIKUS OKTATÁSI TERMINUSOK
AZ OKTATÁSTERMINOLÓGIAI ALPROJEKTBEN
ÉS A TERMINI-SZÓTÁR FEJLESZTÉSÉBEN¹

Kivonat

Az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Programján belül a „Magyar terminológiastratégia” alprogram Oktatásterminológiai alprojektje azzal a céllal jött létre, hogy kialakítson egy olyan oktatásterminológiai adatbázist, amely megfelelteti egymásnak Magyarország és a Kárpát-medence magyarlakta országainak oktatással kapcsolatos terminusait az oktatási rendszer minden szintjén. A terminológiai adatbázis építése háromrétegű: egyrészt magyar oktatási terminusokat feleltetünk meg a Magyarországgal szomszédos országokban használt ekvivalensekkel; másrészt országspecifikus terminusokat fordítunk le magyarra; harmadrészt a határ menti régiókban előforduló, oktatással kapcsolatos kölcsönszavakat adatolunk. Az adatbázisépítés első évében a közneveléshez kötődő terminusokkal foglalkoztunk. Kutatásunk célja, hogy összefoglaljuk az oktatásterminológiai adatbázis építésének első évét a kárpát-aljai régió szemszögéből, fényt derítve azokra a szemantikai területekre, amelyekben a legnagyobb eltérés mutatkozik a magyarországi és az ukrainai köznevelési rendszerek között. Emellett bemutatjuk, hogy az Oktatásterminológiai alprojekt hogyan járul hozzá a Termini magyar–magyar szótár bővítéséhez.

Kulcsszavak: fordítás, Kárpátalja, köznevelés, oktatási terminusok, Termini magyar–magyar szótár, Ukrajna

1. Bevezetés

Az 1920-as trianoni békeszerződés következtében elcsatolt nemzetrészekben élő magyarságnak nemcsak idegen nyelvi közegekkel, hanem országokként eltérő oktatási rendszerekkel is meg kellett ismerkednie. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat és a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont munkatársai azzal a céllal indították el az Oktatásterminológiai alprojektet, hogy a terminológiai és szociolingvisztikai kutatások összekapcsolásával egy országokon és nyelvjárási régiókon átívelő oktatásterminológiai adatbázist hozzanak létre (Szoták–Tamás 2024: 7). A Termini Magyar Nyelvi

¹ A tanulmány az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” alprogramjának (TMNP2023-1/2023) támogatásával készült.

Kutatóhálózat által folyamatosan fejlesztett Termini magyar–magyar szótár² célja már évtizedek óta a magyar nyelv határtalanítása (Benő–Péntek 2011; Szoták 2019: 248), azonban egy, a Kárpát-medence oktatási rendszereinek eltéréseit bemutató korpusz létrehozása eddig példa nélküli vállalkozásnak számít. A négyéves projekt során a magyar oktatási rendszer különböző szintjeihez tartozó (forrásnyelvi) terminusokat feleltetjük meg a szomszédos országokban használt (célnyelvi) terminusokkal. A terminológiai munka különlegessége, hogy nem pusztán egy hétköznapi szótárt hozunk létre, hanem a szóhatártalanítás szemléletét követve az ország- és régióspecifikus kifejezésekre is kiterjesztjük kutatásunkat.

A jelen tanulmány célja, hogy rövid kutatási beszámolóként betekintést nyújtson az adatbázis építésének első évébe, amikor a Magyarország köznevelési törvényéből³ kivonatolt 849 terminust feleltettük meg hét szomszédos ország (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) oktatási rendszerének. Mi most csak az ukrajnai régió eredményeit összegezzük, külön figyelmet fordítva azon területekre, ahol a legnagyobb eltérések mutatkoztak a két ország oktatási rendszere között (a kutatás első részeredményeiért ld. Hires-László–Váradi 2024; Váradi–Hires-László 2024). Emellett kitérünk a kárpátaljai magyarok által használt, az ukrán államnyelv hatására meghonosodott régióspecifikus oktatási terminusokra is. Végül bemutatjuk, hogyan kapcsolódnak ezek a régióspecifikus kölcsönszavak a Termini magyar–magyar szótár fejlesztéséhez.

2. Az oktatásterminológia határtalanításának fontossága

A magyar – egyes vélemények szerint – több központú, pluricentrikus nyelv (Lanstyák 1998; Kozmács 2016), hiszen több országban használják kiemelt státuszban, vagyis az oktatás, a kultúra, a tudomány, a tömegtájékoztatás nyelveként. Egyidejűleg nyolc országban fejlődik (Szoták 2021: 403), ami-be beletartozik Magyarország mellett a korábban említett hét szomszédos ország is. A trianoni határok létrejötte után kezdődött nyelvi szétfejlődést a rendszerváltás után az egymáshoz való közeledés váltotta fel. Ezt képviseli a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat szóhatártalanító munkája a Termini magyar–magyar szótáron keresztül. A szótár hét határon túli régió (Erdély, Felvidék, Horvátország, Kárpátalja, Muravidék, Órvidék, Vajdaság) államnyelvi kölcsönszavait és a régiókban eredeti stílusértékkel megőrzött magyar

² <https://termini.nytud.hu/htonline>

³ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről (<https://njt.hu/jogszabaly/2011-190-00-00.81>).

archaizmusokat gyűjti össze (vö. M. Pintér 2019a, 2019b; Benő–Lanstyák–P. Márkus–M. Pintér 2021; Csernicskó–Márku 2021; M. Pintér–P. Márkus–Benő 2023; Váradi 2024).

Bár a Termini-szótár tartalmaz az oktatás tárgyköréhez tartozó kölcsönszavakat, ez azonban kevés ahhoz, hogy a Kárpát-medence nyolc országában élő magyarság által ismert, az adott államok törvényi szabályozása szerint felépülő oktatási rendszerek egymással összevethetővé váljanak. Szükség van egy olyan oktatásterminológiai adatbázisra, amely segít megérteni a magyar, horvát, osztrák, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán oktatási rendszerek összefüggéseit. Nem véletlenül az oktatás a Termini nyelvészeinek egyik legfontosabb kutatási területe (vö. Szoták 2019, 2021; Kolláth–Lehocki–Samardžić–Vukov Raffai 2021; Lehocki–Samardžić–Szoták 2022). Romániában készültek már oktatásterminológiai szótárak (ld. Benő–Fazakas–Sárosi–Márdirosz 2009; Fazakas–Tódor 2015), azonban ezek nem elég részletesek ahhoz, hogy megoldást nyújtsanak akár csak a magyar és a román köznevelési rendszerek közötti terminológiai eltérésekre. Ezért fontos a fejlesztés alatt álló korpusz, amely a szomszédos országok oktatási terminusait ekvivalenciapárokként teszi összevethetővé.

Az oktatásterminológiai adatbázis jelentőségét alátámasztja a tanulmányi mobilitás és a kisebbségi környezetben felnövekvő fiatalok magyarországi továbbtanulása. Erre ukrainai kontextusban megnőtt az igény a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború miatt (Csernicskó–Gazdag 2023). A diákok gyakran nincsenek tisztában a célország iskolarendszerének működésével, beleértve az oktatási szintek egymásra épülését, a megszerzett végzettségek és érdemjegyek beszámíthatóságát, így számos nehézségbe ütközhetnek a továbbtanulás során. Egy digitálisan elérhető oktatásterminológiai adatbázis ezeket a problémákat orvosolhatja, főleg akkor, ha a határmenti régiók oktatási szférájával kapcsolatos kölcsönszavait is tartalmazza.

3. A terminológiai munka módszertana

2023 decemberében indult el az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Programján belül a „Magyar terminológiastratégia” alprogram Prószéky Gábor vezetésével, melynek egyik eleme az Oktatásterminológiai alprojekt. A négyéves kutatásban a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei és magyarországi terminológusok vesznek részt. Az első évben Szoták Szilvia alprojektvezető és Tamás Dóra Mária terminológus 849 terminust kivonatolt Magyarország nemzeti köznevelési törvényéből, amelyeket nyolc nyelvre fordítottunk le: horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, ukrán és angol.

A terminológiai adatbázis – szemben a hagyományos szótárakkal – a fogalmakra helyezi a hangsúlyt, és minden terminust kontextusban értelmez (Seidl-Pécs 2023: 76; Tamás–Sermann 2019: 48). A definíciók és definíciós kontextusok kidolgozása során elsősorban jogszabályokat és tudományos publikációkat vettünk alapul. A terminusok doménrendszerbe kerültek, amely az „Oktatás” fődoménből kiindulva aldomének, gyűjtemények és fogalmi körök mentén épült fel. Minden rekord egyedi fogalomazonosító kódot kapott. A célnyelvi terminusok meghatározását az adott ország oktatási rendszerében jártas szakfordítók végezték, ezekhez szintén definíciókat vagy kontextusokat rendeltünk.

Ezután következett a forrás- és célnyelvi terminusok közötti ekvivalenciaszint meghatározása (Várad–Hires–László 2024: 53). Ha a két fogalom között teljes mértékű fogalmi egyenértékűség állt fenn, akkor teljes ekvivalenciáról beszélhettünk (pl. HU *feladat* – UA *завдання* ’ua.’). Amikor a két fogalom csak részben egyezett meg egymással, akkor részleges ekvivalenciátípust jelöltünk, a fogalmi eltérések bemutatásával együtt (pl. HU *pedagógusigazolvány* – UA *посвідчення вчителя* ’tanári igazolvány’). A harmadik eshetőség a funkcionális ekvivalensek, vagyis a forrásnyelvi terminushoz hasonló funkciót betöltő, célnyelvi fogalmak adatolása volt (pl. HU *honvédelem tantárgy* – UA *навчальний предмет «Захист Вітчизни»* ’»Haza védelme« tantárgy’). Abban az esetben, ha a forrásnyelvi fogalom egyáltalán nem létezett a célnyelven, egy új terminusjelöltet alkottunk tükörfordítással (pl. HU *munkatankönyv* – UA *робочий підручник* ’ua.’). A terminusjelölteken belül megkülönböztettük a parafrázisokat, vagyis a körülírással létrehozott célnyelvi terminusokat (pl. HU *cserekapcsolatban álló hazai iskolák* – UA *вітчизняні школи, які мають шкільно-партнерів по обміну учнями* ’hazai iskolák, amelyek partneriskolákkal rendelkeznek diákcsera céljából’).

Ekkor érkeztek el az adatbázis egyik legfontosabb sajátosságához, a régióspecifikus kifejezések gyűjtéséhez. Erre azért volt szükség, mert a szomszédos államokban élő magyar közösségek mindennapi szókincsében sok olyan idegen eredetű kifejezés jelenik meg, amelyek az adott ország államnnyelvéből kerültek át a magyar nyelvbe szókölcsonzés útján (vö. Lanstyák 2006; Gazdag 2021; Várad 2022). A régióspecifikus lexikai elemeket egy külön oszlopban tüntettük fel. Ezzel azt szerettük volna elérni, hogy a készülő adatbázis a standard nyelvi elemeken túl a határon túli szóhasználatot is szemléltesse az oktatás tárgykörén belül.

A régióspecifikus kifejezések mellett az adatbázis másik fontos eleme az országspecifikus oktatási terminusok gyűjtése és magyar ekvivalensekkel való megfeleltetése. Ez többek között lehetővé teszi az Ukrajnában szerzett

érettségi bizonyítványok vagy oklevelek gyorsabb és egységesebb fordítását a magyar felsőoktatási felvételi eljárásban.

Az adatbázis rekordjai csak akkor tekinthetők véglegesnek, ha azokat két szerkesztő mellett egy harmadik személy is validálja. Az ukrainai régióban a terminusok fordítását és kidolgozását a tanulmány szerzői mellett Lengyel György szakfordító végezte, a validálás pedig Csernicskó István nyelvész-professzor nevéhez fűződik. Az adatgyűjtés egy Google Drive-táblázatban zajlik, nyolc ország nyelvészeinek közös munkájaként. A szótárprogram beüzemelése a tanulmány készítésének pillanatában még nem történt meg.

4. A magyar és az ukrán oktatási rendszerek közötti fogalmi különbségek áthidalása

A következőkben bemutatjuk, hogy a nemzeti köznevelési törvényből kivonatolt 849 terminus alapján melyek voltak a legnagyobb fogalmi eltérések Magyarország és Ukrajna oktatási rendszere között, és hogyan sikerült ezeket áthidalni. A célnyelvi terminusok és definíciók/definíciós kontextusok forrásai elsősorban az alábbi ukrán oktatási törvények voltak:

- Ukrajna 1998. évi törvénye „A szakmai (szak- és műszaki) oktatásról”;⁴
- Ukrajna 2000. évi törvénye „A tanórán kívüli oktatásról”;⁵
- Ukrajna 2001. évi törvénye „Az óvodai nevelésről”;⁶
- Ukrajna 2014. évi törvénye „A felsőoktatásról”;⁷
- Ukrajna 2017. évi törvénye „Az oktatásról”;⁸
- Ukrajna 2020. évi törvénye „A teljes általános középfokú oktatásról”.⁹

A magyar–ukrán fordításokat gyakran nehezítették a nyelvtani különbségek, mivel genetikailag a magyar nyelv az uráli nyelvcsaládhoz, azon belül is a finnugor nyelvek csoportjához tartozik, míg az ukrán nyelv az indoeurópai

⁴ Закон України 1998, № 32, ст. 215 „Про професійну (професійно-технічну) освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>).

⁵ Закон України 2000, № 46, ст. 393 „Про позашкільну освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>).

⁶ Закон України 2001, № 49, ст. 259 „Про дошкільну освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>).

⁷ Закон України 2014, № 37-38, ст. 2004 „Про вищу освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>).

⁸ Закон України 2017, № 38-39, ст. 380 „Про освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>).

⁹ Закон України 2020, № 31, ст. 226 „Про повну загальну середню освіту” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>).

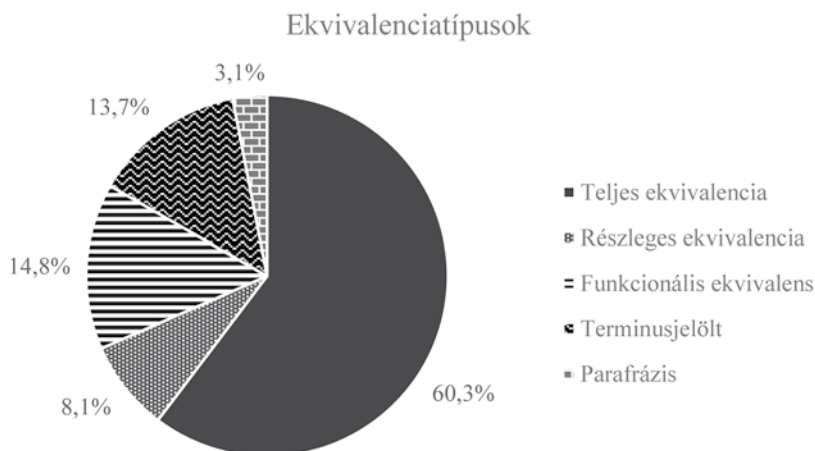
nyelvcsalád keleti szláv nyelveinek tagja. De ide sorolhatjuk még azt a nyilvánvaló tény is, hogy míg a magyar nyelv a latin ábécét használja, addig az ukrán nyelv a cirill írásrendszert. Alaktani szempontból is különböznek, hiszen a magyar agglutináló, az ukrán flektáló nyelv. A nyelvek közötti további különbségeket foglalja össze az 1. táblázat.

1. táblázat. A magyar és az ukrán nyelv közötti nyelvtani különbségek

Nyelvtani különbségek	Magyar nyelv	Ukrán nyelv
Főnevek neme	Nincs, egyes esetekben lexikai nem előfordul.	A főnév alapalakjának utolsó hangja jelzi.
Mellénevek alapalakja	Egy formája van: <i>digitális</i> .	Három formája van: <i>цифровий, цифрова, цифрове</i> .
Igék szótári alakja	E/3. személyű igealak: <i>ismétel</i> .	Főnévi igenévi alak: <i>повторити</i> .
Szintetikus vs. analitikus szerkezetek	Egy szó: <i>kerettanterv</i> .	Több szó: <i>рамковий навчальний план</i> .

Forrás: Váradi–Hires-László 2024: 55.

A forrásnyelvi magyar és célnyelvi ukrán terminusok közötti fogalmi egyenértékűség mértékét a korábban ismertetett öt ekvivalenciátípus szerint osztályoztuk, amelyek megoszlását az 1. ábra mutatja be.

1. ábra. Magyar–ukrán köznevelési terminusok ekvivalenciátípusai

Forrás: Saját szerkesztés

Az adatokból szembetűnő, hogy 512 magyar köznevelési terminust (60,3%) teljes mértékben meg tudunk feleltetni egy ukrán nyelvű terminusnak. Elemzésünk szempontjából azonban fontosabb, hogy melyek azok a területek, ahol a két ország köznevelési rendszere eltér egymástól.

4.1. Részleges ekvivalenciájú oktatási terminusok

Részleges ekvivalenciájú terminusból 69 darab (8,1%) volt. A részleges ekvivalencia leggyakoribb oka, hogy egyes ukrán kifejezések többértelműek, és nem elsődleges jelentésükben használtuk őket. Például a magyar törvényekben az *oktatás* és *művelődés* két külön terminus, de ukránul mindkét fogalomra ugyanazt a szót használjuk (*osvima*), bár elsődleges jelentésében csak az oktatást jelöli. Így a *művelődéshez való jog* ukrán megfelelője a *право на освіту*, azaz szó szerint 'oktatáshoz való jog'. Hasonló fogalmi különbség van a magyar *elbírál* és az *értékel* igék között, amelyek ugyanúgy hangzanak ukránul (*оцінювати* 'értékel'). További példa a részleges ekvivalenciára a *színvonal* terminus, amelynek célnyelvi megfelelője a *якість* 'minőség'. A példákban jól kivehető, hogy bár a magyar nyelvben különbséget teszünk a minőség és színvonal, oktatás és művelődés, elbírálás és értékelés között, az ukrán nyelv szókincsében ez nem mindig érvényesül.

Néha szükség van háttérinformáció beillesztésére a kultúraspecifikus terminusok megértéséhez, amit Klaudy (2018b) jelentésbetoldásnak nevez. Például a *Nemzeti egységes tanulói fittségi teszt* Ukrajnában ismeretlen, ezért célszerűbb a *Національна перевірка фізичної підготовленості школярів Угорщини* forma, amely jelzi, hogy a fogalom magyar iskolásokra vonatkozik. Egy másik példa a *szakmai munkaközösség*, amelynek célnyelvi ekvivalense a *професійна спільнота педагогічних працівників* 'pedagógusok szakmai munkaközössége' lett.

A *nevelés-oktatás* kifejezés gyakran előfordul magyar jogi kontextusban, de ez ukránul nehezen visszaadható, így fordításkor többnyire csak az *oktatás* szerepel: *alapfokú nevelés-oktatáshoz való jog* → *право на початкову освіту* 'alapfokú oktatáshoz való jog'; *középfokú nevelés-oktatás* → *середня освіта* 'középfokú oktatás'. Ez is részleges ekvivalencia, mivel a forrás- és célnyelvi terminusok között kisebb szemantikai eltérés figyelhető meg.

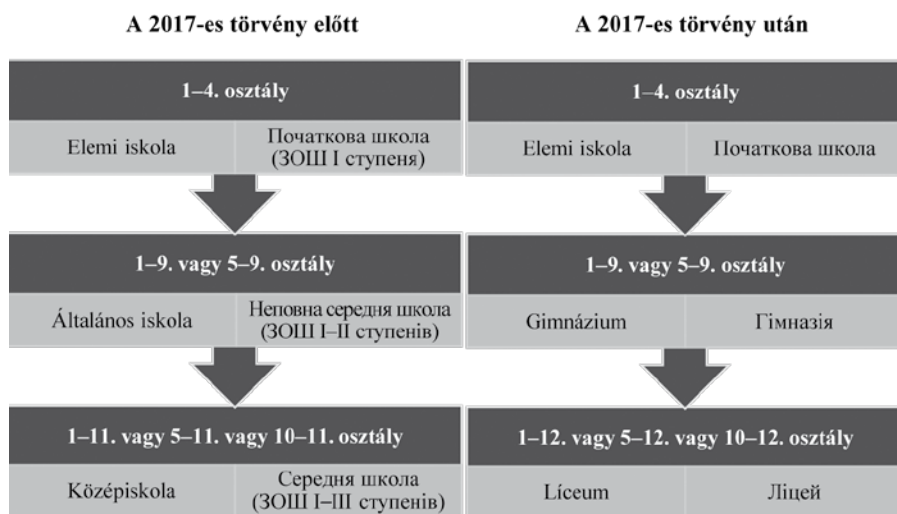
A magyar és az ukrán nyelv közötti szóalkotási különbségek miatt gyakran előfordult, hogy míg a magyarban egy fogalom akár egy szóba is sűrítendő, addig ukránul három vagy több szóval kell körülírni. Ilyen például az *intézményegység*, ami ukránul *структурна одиниця закладу* 'intézmény szerkezeti egysége'. A *vizsgázó*, bármennyire is egyszerű terminusnak tűnik, ukránul

csak négy szóval írható le: *особа, яка складає існум* 'olyan személy, aki vizsgát ad'. További szemléletes példa az *osztálylétszám* terminus (*кількість учнів у класах* 'tanulók létszáma az osztályokban'), amely a magyar → indoeurópai irányú fordításokban gyakori jelentésfelbontással magyarázható (Klaudy 2018a: 9). Az *óvoda* terminus ukrán megfelelője is ezt a példát követi: *заклад дошкільної освіти* 'iskola előtti oktatási intézmény'.

A részleges ekvivalenciájú terminusoknál előfordulnak kisebb jelentésetérések. Magyarországon például a diákigazolványok *lejárati időpontját* tüntetik fel, Ukrajnában az *érvényességi idejét* (*термін дії*). A magyar törvényekben a tanulók *teljesítményéről* írnak, ukrainai viszonylatban viszont a *sikerességükről* (*успішність*). Míg magyar szövegkörnyezetben előfordul a *hátrányos helyzetű tanuló* kifejezés, ukránul csak *nehéz életkörülményekkel küzdő tanuló* létezik (*учень зі складними життєвими обставинами*). Szókészleti eltérések figyelhetők meg olyan alapvető szavaknál is, mint például a *szülő*, amelynek ukrán megfelelője csak többes számban létezik (*батьки* 'szülők').

4.2. Funkcionális ekvivalensek

A funkcionális ekvivalenseknél nagyobb a szemantikai eltérés, mivel a célnyelvben a forrásnyelvi fogalom nem létezik, csak egy hasonló funkciót betöltő terminus. Ilyenek például a köznevelési intézmények megnevezései, mivel Ukrajnában a 2017-es oktatási törvény teljesen átalakította az oktatási intézményrendszert (vö. Beregszászi 2020, 2021; Orosz–Pallay 2020). Bár a háromfokozatú közoktatási rendszert megtartották, az intézmények elnevezése megváltozott, és tizenkét évre emelték az érettségihez szükséges évfolyamok számát. A törvény hatályba lépése előtt Ukrajnában az I. fokozatú oktatási intézmények (*загальноосвітня школа I ступеня*) voltak az elemi iskolák (1–4. osztály), a II. fokozatúak (*загальноосвітня школа І–ІІ ступенів*) az általános iskolák (5–9. osztály), a III. fokozatúak (*загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів*) a középiskolák (9–11. osztály). Ebben a rendszerbe illeszkedtek a gimnáziumok (*гімназія*) és az egyházi fenntartású líceumok (*лицей*) mint tehetséggondozó II–III. fokozatú intézmények, amelyek érettségit is kiadhattak (Orosz–Pallay 2020: 51). Az új oktatási törvény hatására azonban átneveztek minden általános iskolát gimnáziummá és minden érettségit adó intézményt líceummá. A változásokat a 2. ábra foglalja össze.

2. ábra. Az ukrán közoktatási rendszer változásai

Forrás: Váradi–Hires-László 2024: 59.

Az ukrán közoktatási rendszer felépítése sok tekintetben eltér a magyarországitól (Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 151). Az ehhez hasonló esetekben fontos kihangsúlyozni az ekvivalenciatípus meghatározásánál, hogy milyen különbségek állnak fenn a magyarországi *gimnázium* és az ukrán *gimnázium* között, hiszen míg előbbi esetben az egyetemi tanulmányokra felkészítő középiskoláról beszélünk, addig utóbbi esetben a gimnázium se érettségit nem ad, se egyetemi tanulmányokra nem készít fel, és a magyarországi általános iskolának felel meg. Jelentésmódosulásnak lehetünk tanúi a *liceum* esetében is. Egyrészt Magyarországon ez egy archaikus intézménytípus, de Kárpátalján számos magyar tannyelvű egyházi liceum működik, ahol bizonyos tantárgyakat emelt óraszámban oktatnak. Másrészt az új oktatási törvény eredményeként megtízszereződött a liceumok száma Ukrajnában, mivel minden középiskolát és gimnáziumot átneveztek liceummá, tehát jelentésbővülés történt. Az *elemi iskola* is archaizmus Magyarországon, az alsó tagozat megfelelője, de Kárpátalján közhasználatban van, eredeti stílusértékkel – ezeket nevezzük stílusbeli kölcsönszóknak, amelyeket a Termini-szótár is adatol. Továbbá, mivel Ukrajnában nincs *algimnázium*, ezért a *початкова школа* 'elemi iskola' terminust használtuk funkcionális megfelelőként. E példák is jól mutatják az oktatásterminológiai adatbázis összeállításának és az országspecifikus terminusok gyűjtésének fontosságát.

Funkcionális ekvivalensnek számítottak az évfolyam-megnevezések is, mert az ukrain iskolákban nem *évfolyamok* vannak, hanem *első osztály*, *második osztály*, *harmadik osztály*, az államnyelvi kifejezés tükörfordításaként (клас 'osztály'). Évfolyamok csak a felsőoktatásban léteznek, mivel itt már az ukrán курс 'évfolyam' terminust használjuk.

A különböző tantárgyak és oktatási komponensek megnevezései szintén különböznek a két ország oktatási rendszerében. Magyarországon *honvédelmi oktatás* van érvényben, ezzel szemben Ukrajnában a hazafias nevelés erősítése céljából „katonai oktatás” (військова освіта) folyik (Orosz 2021: 732). A *hit- és erkölcstan* helyett „keresztény etikát” (християнська етика) tanítanak, amit Kárpátalján regionálisan csak úgy neveznek, hogy *hittan*.

A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy Ukrajnában nem létezik *köznevelés*, nincs ilyen kifejezés az ukrán szótárakban. Ezért ki kellett találnunk egy funkcionális ekvivalenst, amely többé-kevésbé fedi a forrásnyelvi terminus jelentését. Így esett a választásunk az „általános oktatást” jelölő *загальна освіта* kifejezésre, amely alapján létrehoztuk az összes kapcsolódó terminust: *köznevelési intézmény* → *заклад загальної освіти* 'általános oktatási intézmény'; *köznevelési rendszer* → *система загальної освіти* 'általános oktatási rendszer'.

A pedagógusi beosztásokat is a lehető legkisebb szemantikai eltéréssel igyekeztünk átültetni a célnyelvre. Az *óraadó tanár* például *викладач по договору* 'szerződéses oktató' lett, mert az ukrán kifejezés olyan tanárookra utal, akik rövid távú szerződéssel dolgoznak. A *fejlesztőpedagógus* funkcionális ekvivalense az *асистент вчителя* 'segédtanár' lett, mivel a törvény szerint a tanársegéd foglalkozik a különleges bánásmódot igénylő gyermekekkel. A *tanulótárs* terminusnak sincs ukrán megfelelője, így a jelentésében szűkebb *однокласник* 'osztálytárs' terminust használtuk célnyelvi ekvivalensként.

4.3. Terminusjelöltek és parafrázisok

A terminusjelöltek (116 terminus; 13,7%) és parafrázisok (26 terminus; 3,1%) olyan esetekben jöttek létre, amikor a forrásnyelvi fogalomnak egyáltalán nem létezett célnyelvi megfelelője, így a magyar terminusok tükörfordításával alkottunk új ukrán kifejezéseket. Mivel mindkét kategória a két ország oktatási rendszere közötti szemantikai hézagokat hivatott áthidalni, ezért érdemesnek tartottuk egy vázlatpontban összefoglalni őket. Nézzük, hogy a magyar köznevelési rendszer mely aspektusai hiányoztak teljesen az ukrán oktatási rendszerből!

Az egyik hiányzó jelentésréteg az állami köznevelési feladatokra irányult: *állami közfeladat-ellátás, állami tankönyvfejlesztés és állami tankönyvkiadás*. Ezekre terminusjelölteket dolgoztunk ki: *виконання державною суспільних завдань; державна розробка підручників; державне видавництво підручників*. További problémát jelentettek a *nemzetiségi* jelzőt tartalmazó kifejezések, mivel Ukrajnában a nemzetiségek kérdése összetett. 2023-ban lépett hatályba Ukrajna törvénye „A nemzeti kisebbségekről (közösségekről)”,¹⁰ amely bevezette a „nemzeti kisebbség (közösség)” fogalmát. Ide azok az ukrán állampolgárok tartoznak, akik etnikailag nem ukránok, de kulturális, vallási, nyelvi alapon azonosak, és törekednek önazonosságuk megőrzésére. Ez egy tág megfogalmazás, hiszen a több mint ezer éve őshonos kárpátaljai magyarság így egy szintre került több száz más nemzetiséggel (Tóth 2024: 44–5). Ukrajnában tehát a „nemzeti kisebbség” és „nemzeti közösség” fogalmak továbbra is tisztázatlanok (Fedinec 2024: 76). Magyarországon a nemzetiségek jogairól szóló törvényben¹¹ tizenhárom nemzetiséget ismernek el (bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, roma, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán), és az egyik legfontosabb feltétel a nemzetiségek elismerését illetően, hogy Magyarország területén legalább egy évszázada honos népcsoportnak kell lenniük.

E háttérinformációk birtokában úgy döntöttünk, hogy a nemzeti kisebbségekre irányuló terminusokat az ukrán *національні меншини* ’nemzeti kisebbségek’ kifejezéssel fordítjuk le: *nemzetiségi óvoda* → *заклад дошкільної освіти національної меншини* ’nemzeti kisebbségek óvodája’. Más esetekben tükrörfordítással megőriztük a „nemzetiségi” jelzőt: *nemzetiségi népismeret* → *народознавство для національностей* ’népismeret nemzetiségek számára’. A „nemzeti közösségek” (*національні спільноти*) kifejezést nem használtuk annak tisztázatlan meghatározása miatt.

A legtöbb terminusjelölt az összetett, komplex fogalmi rétegeket hordozó terminusok esetén született: *gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai nevelési-oktatási intézmény* → *спеціальний навчальний заклад з кондуктивною педагогікою; országos pedagógiai-szakmai ellenőrzés működési rendje* → *порядок роботи національної педагогічно-професійної інспекції; országos köznevelési szaktanácsadói névjegyzék* → *національний реєстр радників-спеціалістів з питань загальної освіти*. Ezek a kifejezések annyira specifikusak, hogy hasonló jelentésű célnyelvi ekvivalensük nem létezett.

¹⁰ Закон України 2023, № 46, ст. 114 „Про національні меншини (спільноти) України” (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20>).

¹¹ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól (<https://njt.hu/jogszabaly/2011-179-00-00.48>).

Parafrázist akkor alkalmaztunk, amikor a hosszabb terminusokat csak körülírással lehetett lefordítani. A *speciális ismereteket adó egyéni foglalkozás* terminus például csak egy eltérő szerkezetű és szórendű ukrán ekvivalens révén volt megnevezhető: *індивідуальне заняття, що надає спеціальні знання* 'egyéni foglalkozás, amely speciális ismereteket ad'. Emellett Ukrajnában nem létezik sem államilag elismert, sem „komplex” típusú nyelvvizsga-bizonyítvány, így parafrázist kellett alkalmaznunk a „komplex” típusú felsőfokú államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítvány terminusnál is: *сертифікат про вищий рівень володіння іноземною мовою «комплексного» типу, який визнаний державою*. Az országban csak az ukrán államnyelv ismeretének szintjét igazoló nyelvvizsga-bizonyítvány szerezhető, így a nyelvvizsgák témakörében is szükség van új terminusok kidolgozására (Váradí-Híres-László 2024: 54–5).

A körülírás legfőbb oka az ukrán nyelv flektáló jellege. Például az *értesítendő hozzátartozó* terminust úgy lehetett ukránra fordítani, hogy körülírtuk azt: *найближчі родичі, яких потрібно повідомити* 'legközelebbi rokonok, akiket értesíteni kell'. De még egy olyan egyszerű kifejezésnek sem volt cél-nyelvi ekvivalense, mint a *sportoló tanuló*, ezért parafrázist alkalmaztunk: *учень, який займається спортом* 'olyan tanuló, aki sporttal foglalkozik'.

5. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok

Az oktatásterminológiai adatbázis másik fontos része az országspecifikus terminusok gyűjtése, amelyek a trianoni békekötés utáni különfejlődés nyomán honosodtak meg a Kárpát-medence magyar kisebbségeinek szókincsében (Szoatak 2021). A projekten dolgozó nyelvészek régióként 60–150 darab országspecifikus oktatási terminust gyűjtöttek az első évben. Az ukrajnai régióban 100 ilyen terminust adatoltunk ukrán–magyar nyelvpárban. A legtöbb ukrán oktatási terminusnak már létezett magyar megfelelője, amelyeket kárpátaljai oktatási intézmények weboldalaírói, valamint kárpátaljai magyar kutatók pedagógiai témájú tanulmányaiból gyűjtöttünk össze. Az eredmény egy olyan korpusz lett, amelyet felhasználhatunk az ukrán közoktatási rendszer sajátosságainak bemutatására és a Termini magyar–magyar szótár bővítésére.

Az érettségi vizsga megnevezése sokáig *külső független tesztelés* vagy *külső független értékelés* volt az ukrán *зовнішнє незалежне оцінювання* terminus alapján. Ennek rövidítése a *ЗНО*, amelynek latin betűs átírata (*ZNO*) szintén elterjedt. Az orosz–ukrán háború kitörése után az érettségi vizsgákat számítógépes teszté alakították, hogy a diákok ne tantárgyan-

ként, külön napokon vizsgázzanak, így védve őket a rakétatámadásoktól. Létrejött a *nemzeti multidiszciplináris teszt (NMT)* az ukrán *національний мультимпредметний тест (HMT)* alapján. Ahogy a példák mutatják, a kárpátaljai magyarok gyakran kölcsönöznek betűszókat az államnyelvi modellt követve (Csernicskó–Hires-László–Márku 2010: 83).

Az országspecifikus terminusokhoz tartozik az *Új Ukrán Iskola* oktatási program megnevezése (*Нова українська школа*), amelyet a közoktatás megreformálása céljából vezettek be Ukrajnában a 2018–2019-es tanévtől (Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 166; Hrynevych–Linnik–Herczyński 2023). A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatában e terminus rövidített formája is államnyelvi mintára honosodott meg: *НУШ* → *NUS*. Ahogy korábban említettük, az ukrán közoktatási rendszer három szintből áll (Markovskiy–Demkiv–Shevchenko 2018: 82): *початкова освіта* → elemi oktatás (1–4. osztály); *базова середня освіта* → alapszintű középiskolai oktatás (5–9. osztály); *профільна середня освіта* → szakirányú középiskolai oktatás (9–11/12. osztály). Magyarországi terminológiával élve ez a három szint az *alsó tagozat*, *felső tagozat* és *középiskola* (Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 151; Beregszászi 2021: 33). Annak érdekében, hogy egy fordító, tanár vagy külföldön továbbtanulni vágyó diák tisztában legyen a szomszédos országok oktatási rendszereinek felépítésével és azok egymásnak való megfelelésével, szükség van az oktatásterminológiai adatbázishoz hasonló kezdeményezésekre.

Mind a mai napig vannak olyan részei az ukrán közoktatási rendszernek, amelyekre nem létezik megfelelő magyar fordítás. Ilyen például a közoktatásban használt 1-től 12-ig terjedő értékelési rendszer, amelyet a Felvi.hu weboldalon is megemlítenek, de az egyes osztályzatok megnevezéseiről nem esik szó. Sőt, az Ukrajnában elfogadott minősítési rendszer szerint a magyar érdemjegyeknek történő megfeleltetés sem teljesen pontos. Ahogy az a 2. táblázatban is látható, a legnagyobb eltérés abban figyelhető meg, hogy míg Ukrajnában a 9-es érdemjegy csak „jó” minősítésnek felel meg, addig Magyarországon az egyetemi felvételikén „jeles” osztályzatnak minősül. Emellett azt is érdemes figyelembe venni, hogy az ukrán értékelési rendszer hiába áll 12 érdemjegyből, ha csak négyfokozatú, míg a magyarországi osztályzatok 1-től 5-ig terjednek és ötfokozatúak.

2. táblázat. Az ukrán osztályozási rendszer megfeleltetése

Ukrajnai osztályzat	Forrásnyelvi megnevezés	Célnyelvi megnevezés	Magyarországi osztályzat (Felvi.hu)	
1	початковий	alapfokú	1 – elégtelen	
2			2 – elégséges	
3				
4	середній	közepes	3 – közepes	
5				
6				
7	достатній	jó	4 – jó	
8			5 – jeles	
9				
10	високий	kitűnő		
11				
12				

Forrás: Saját szerkesztés

Terminusjelölteket dolgoztunk ki az osztályzatok célnyelvi megnevezésére, mivel a szó szerinti fordítás (*початковий* – kezdetleges, *середній* – közepes, *достатній* – elégséges, *високий* – magas) félreérthető lenne magyar kontextusban, főleg mert így a „közepes” osztályzat alacsonyabbnak minősülne, mint az „elégséges”. Ezért a magyar osztályozási rendszerhez jobban illeszkedő terminusjelölteket használtunk.

Számos országspecifikus intézménytípust gyűjtöttünk össze a speciális nevelési igényű és hátrányos helyzetű gyermekekkel foglalkozó oktatási-nevelési intézmények területéről. Ukrajnában létezik családi típusú gyermekotthon (*дитячий будинок сімейного типу*), amelynek létrehozását kezdeményezheti egy házaspár vagy hajadon nő, és legalább öt árvát vagy elhagyott gyermeket kell felnevelniük. Emellett beszélhetünk testileg vagy szellemileg visszamaradott gyermekekkel foglalkozó speciális iskolákról (*спеціальна школа*), valamint speciális bentlakásos általános iskolákról (*спеціальна загальноосвітня школа-інтернат*), ahol a speciális nevelési igényű fiatalok akár érettségizhetnek is. A szanatóriumi iskolák (*санаторна школа*) beteg gyermekeknek nyújtanak gyógykezelést és oktatást. A szociális rehabilitációt segítő iskolákban (*школа соціальної реабілітації*) a kiskorú törvénysértők szerezhethetnek érettségit. Az iskolainternátusok

(школа-інтернат) pedig a hátrányos helyzetű gyermekeknek biztosítanak lakhatást és oktatást (Ferki 2013: 125).

Ukrajnában számos országspecifikus óvodai nevelési intézmény is üzemel. Az egyik ilyen a bölcsőde-óvoda (ясла-садок), ahol 2 hónapos kortól 6–7 éves korig foglalkoznak a gyermekek fejlesztésével. A családi típusú bölcsőde-óvodákban (ясла-садок сімейного типу) szintén csecsemőkortól foglalkoznak a gyermekekkel, de nagyobb hangsúlyt kapnak a családi kapcsolatok. Végezetül a kombinált bölcsőde-óvodákban (ясла-садок комбінованого типу) külön csoportokat hoznak létre az egészséges és speciális nevelési igényű gyermekek számára (Nánási-Molnár 2015: 25).

A szakképzés területén a leggyakoribb intézménytípus Ukrajnában a koledzs (коледж), ahol ifjú bachelor (молодший бакалавр) végzettséget lehet szerezni (Kiss 2019: 196). A koledzsoknak több típusa létezik: egészségügyi koledzs (медичний фаховий коледж), technikai koledzs (технічний фаховий коледж), zeneművészeti koledzs (музичний фаховий коледж), erdőipari koledzs (лісотехнічний фаховий коледж) stb. A szakgimnáziumokat фаховий коледж névvel illetik, és lehetnek önálló intézmények vagy főiskolák/egyetemek alegységei. A szakiskolák sorát a szolgáltatási szakliceumok (професійний лицей сфери послуг) bővítik, ahol asztalostól villanyhegesztőig bármilyen szakmát elsajátíthatnak a fiatalok. Ezek az intézménynevek az utóbbi néhány év termései a dekommunizációnak, vagyis a szovjet időszakból megmaradt intézmény- és utcanévek átkeresztelésének köszönhetően (Cserniczkó 2017). A szakiskolákat korábban úgy hívták, hogy професійно-технічне училище, vagyis röviden (szláv eredetű kölcsönszóval élve) peteu (Gazdag 2021: 119). Ez a megnevezés azonban túlságosan hasonlít az orosz ekvivalensre (професійно-технічне училище), így minden szakiskolát átneveztek Ukrajnában az új intézménynevek jegyében.

Külön kiemelendők a hazafiasságra és hazaszeretetre nevelő tantárgyak, amelyek szintén országspecifikus terminusokat képeznek. Korábban a tanterv része volt az „Én és Ukrajna” tantárgy (навчальний предмет «Я і Україна»), amely az ország földrajzi, kulturális és társadalmi sajátosságaival ismertetette meg a tanulókat. Az „Ukrajna védelme” tantárgy (навчальний предмет «Захист України») keretében havonta egyszer tartanak a középiskolák utolsó két évfolyamán tanulóknak egynapos tréninget, ahol megismerkedhetnek az elsősegélynyújtással, drónvezérléssel, nemzetbiztonsággal, tehát már a középiskolában elkezdik felkészíteni a fiatalokat a haza védelmére. Ehhez szorosan kapcsolódik a „Szokil” („Dzsura”) összukrán gyermek- és ifjúsági katonai hazafias játék: Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»). A közakság történelméből sokat

merítő „Dzsura” lényegében iskolák közötti honvédelmi versenyként működik, amelyben szerepel a menetelés, a gránátdobás, a lőfegyverkezelés. A több mint ezer napja tartó orosz–ukrán háború tehát nagy hatással van a közoktatásra is. Valószínűleg ezért látta fontosnak az ország vezetése a boldogságórák (*уроку щасття*) bevezetését, ahol az iskolások az emberi kapcsolatokról, az empátiáról, az élet értékéről és a szabadságról tanulnak.

6. Kárpátaljai régióspecifikus oktatási terminusok a Termini-szótár fejlesztésében

Az oktatásterminológiai szótár fejlesztése során a magyar–ukrán és ukrán–magyar irányú fordítások mellett magyar–magyar oktatási terminusokat is gyűjtöttünk, amelyeket csak az adott területen élő magyar közösség (pl. a kárpátaljai magyarság) használ. Ezek az ukrán államnyelvből származó közvetlen kölcsönszavak voltak (pl. *peteu*), vagy jelentésbeli kölcsönszavak, amelyek a magyar köznyelvben ismertek ugyan, de az adott régió államnyelvének hatására új denotatív jelentésre tettek szert (pl. Kárpátalján a *gimnázium*) (vö. Kolláth–Lehocki–Samardžić–Vukov Raffai 2021: 393). A 849 magyar köznevelési terminushoz és a 100 ukrán országspecifikus terminushoz kapcsolódóan 70 kölcsönszót adatoltunk három fő forrásból, vagyis a terminológiai munkát összekötöttük a szociolingvisztikai gyűjtéssel.

Az első forrás a kárpátaljai magyar sajtó volt, a második a korábbi szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatások (ld. Gazdag 2021; Váradi 2022), a harmadik pedig a Termini magyar–magyar szótár, amelyben 2024 tavaszán összesen 905 kárpátaljai felségjelzéssel rendelkező szócikk szerepelt, de ebből csak 77 tartozott az oktatás-nevelés tárgykörébe (Váradi–Hires-László 2024: 53). Fontos megjegyezni, hogy egyelőre csak a közneveléshez kapcsolódó kölcsönszavakat építettük be az oktatásterminológiai adatbázisba. A két korpuszt összekapcsolva számos új régiós ekvivalenssel bővítettük a Termini-szótárt. Részből az Oktatásterminológiai alprojekt eredményeként sikerült egy év alatt a kárpátaljai szócikkek számát 1123-ra növelni, amelyek közül 98 tartozott az oktatás-nevelés tárgykörébe.

A korábban már említett kárpátaljai magyar szókészleti elemek mellett olyan regionális ekvivalenseket adatoltunk, mint a *gruppa* ’csoport’, *obsezsit* ’kollégium’, *olimpiáda* ’tanulmányi verseny’, *scsodennék* ’ellenőrző könyv’, *sztudenszkij* ’diákigazolvány’, *szvidoctvo* ’bizonyítvány’ stb. Ide tartoznak azok az ukrán oktatási terminusok is, amelyeknek nincs magyar köznyelvi megfelelője. Ilyen például az *állami összegző atesztáció*, vagyis a 4. és 9. osztályok végén esedékes vizsgák, amelyeknek eredménye bekerül a tanulók bizonyítvá-

nyába is. A *teljes középfokú oktatás* szintén közvetlen kölcsönszónak számít, amely az új törvény szerint a 12. osztály elvégzésével zárul Ukrajnában. De az oktatási formák között is vannak érdekességek (Csernicskó–Fedinec 2017: 273–4), mint például a *hálózati formájú oktatás*, amelyben különféle oktatási intézmények működnek együtt szerződéses alapon, vagy a *pedagógiai patronálás*, amely a hátrányos helyzetű tanulók oktatáshoz való hozzáférését biztosítja. A korábban említett országspecifikus intézménytípusok (és még sok más, például a *tudományos líceum*) is a regionális ekvivalensek sorát bővítik, és idővel bekerülnek a Termini-szótárba.

7. Összefoglalás

Kutatásunkban az ukrajnai régió oktatásterminológiai munkáját összegeztük, amely során 849 magyar köznevelési terminust különböző ekvivalenciátípusok szerint rendeltünk hozzá ukrán megfelelőikhez. A teljes és részleges ekvivalenciájú terminusok mellett 126 funkcionális ekvivalenst azonosítottunk a két ország oktatási rendszerében. További 116 terminusjelöltet és 26 parafrázist dolgoztunk ki ukrán nyelven a szemantikai hézagok áthidalására. Emellett 100 ukrajnai országspecifikus oktatási terminus magyar megfelelőjét gyűjtöttük össze vagy dolgoztuk ki, és 70 kárpátaljai régióspecifikus terminust adatoltunk, amelyek hozzájárultak a Termini magyar–magyar szótár bővítéséhez. Munkánk így nemcsak a fordításban és terminológiában, hanem a szociolingvisztikai és kontaktológiai kutatásokban is hasznosult. Kiemelten fontosnak tartjuk, hogy hamarosan mindenki számára elérhetővé váljon az oktatásterminológiai adatbázis, ezzel segítve a fordítók, tanárok és kutatók munkáját, valamint megkönnyítve a trianoni határváltozások következtében különfejlődött magyar nyelvváltozatok összehangolását és a szomszédos államok oktatási rendszereinek áttekinthetőbbé tételét. A munkát 2025-ben a felsőoktatási terminusok megfeleltetésével folytatjuk.

Szakirodalom

- Benő Attila – Fazakas Emese – Sárosi-Márdirosz Krisztina (szerk.) 2009. *Román–magyar oktatásterminológiai szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Sepsiszentgyörgy.
- Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 378–89. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.378>
- Benő Attila – Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Kolozsvár.

- Beregszászi Anikó 2020. *A magyar nyelv Ukrajna oktatási rendszerében: oktatásának elméleti és gyakorlati kihívásai kisebbségi helyzetben (Kárpátalja példája)*. Pannon Egyetem. Veszprém.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Beregszászi Anikó – Kolozsvári-Nagy Enikő 2019. Az olvasás és az írás tanítása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. *Magyar Nyelvőr* 151–72.
- Csernicskó István 2017. Ideológiai csata a nevek frontján. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4/15–29.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2017. Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”. *REGIO* 3/260–77.
- Csernicskó István – Gazdag Vilmos 2023. Kárpátaljai magyarok nyelvi tapasztalatai Magyarországon. *Magyar Nyelv* 215–25.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.2.215>
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita 2010. A szókölcsonzés. In: Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet. Budapest–Beregszász. 82–93.
- Csernicskó István – Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 417–31.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.417>
- Fazakas Emese – Tódor Erika-Mária (szerk.) 2015. *Magyar–román oktatásterminológiai szótár*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Sepsiszentgyörgy.
- Fedinec Csilla 2024. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrajnai jogalkotás rövid foglalata (1989–2023). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4/65–80.
<https://doi.org/10.61795/fssr.v26y2024i4.04>
- Ferki Julianna 2013. A beregszászi cigány nemzetiségű magyar anyanyelvű gyerekek iskolázottsági helyzete. In: Kötél Emőke – Szoták Szilvia (szerk.): *Határhelyzetek IV. Hagyomány és jövőkép: Anyanyelv(ek), oktatáspolitikai stratégiák, karrierkövetés*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest. 121–43.
- Gazdag Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Hires-László, Kornélia – Váradi, Krisztián 2024. Semantic differences between terms associated with the Hungarian and the Ukrainian public education systems. *Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)* 39/130–9.
<https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-39-12>
- Hrynevych, Liliia – Linnik, Olena – Herczyński, Jan 2023. The new Ukrainian school reform: Achievements, developments and challenges. *European Journal of Education* 542–60. <https://doi.org/10.1111/ejed.12583>
- Kiss Julianna 2019. Az ukrajnai művészetoktatás az oktatási törvények tükrében kurrikuláris és extrakurrikuláris szintereken. In: Berghauer-Olasz Emőke – Gávriljuk Ilona – Hutterer Éva – Pallay Katalin (szerk.): *A köz- és felsőoktatás*

- előtt álló kihívások a XXI. században Kelet-Közép-Európában az oktatási reformok tükrében.* „RIK-U” Kft. Ungvár. 193–202.
- Klaudy Kinga 2018a. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* 2–3/5–15.
- Klaudy Kinga 2018b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634541943>
- Kolláth Anna – Lehocki-Samardžić Anna – Vukov Raffai Éva 2021. Az oktatás terminológiája a Termini-szótárban – délszláv nyelvi kontaktusban. *Magyar Nyelvőr* 389–401. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.389>
- Kozmács István 2016. A magyar nyelv többközpontúsága. *Gradus* 1/85–91.
- Lanstyák István 1998. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). In: Lanstyák István (szerk.): *Nyelvünkben – otthon.* NAP Kiadó. Dunaszerdahely. 158–72.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvre: Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról.* Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Lehocki-Samardžić Anna – Szoták Szilvia 2022. Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál? In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka (szerk.): *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben.* Termini Egyesület. Törökbálint. 133–42.
- M. Pintér Tibor 2019a. Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár (1. rész). *Magyar Nyelv* 333–47. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.3.333>
- M. Pintér Tibor 2019b. Magyar nyelv a határon. A Termini magyar–magyar szótár (2. rész). *Magyar Nyelv* 473–9. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.4.473>
- M. Pintér, Tibor – P. Márkus, Katalin – Benő, Attila 2023. Termini Online Hungarian Dictionary and Database (TOHDD): A Dictionary for Hungarian Varieties Spoken in the Carpathian Basin. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 2/166–81. <https://doi.org/10.2478/ausp-2023-0023>
- Markovskiy, Volodymyr – Demkiv, Roman – Shevchenko, Vyacheslav 2018. Ukrajna nyelvpolitikájának alakulása az őshonos népek és nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatása területén. *REGIO* 3/69–104.
- Nánási-Molnár Anita 2015. *Óvodai tannyelvválasztás Kárpátalján.* Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar. Budapest.
- Orosz Ildikó 2021. *Kárpátalja története: Örökség és kihívások.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár.
- Orosz Ildikó – Pallay Katalin 2020. *A kárpátaljai oktatás helyzete a 2019-es külső független érettségi eredményeinek tükrében.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár.
- Seidl-Péché Olívia 2023. A terminológiamenedzsmenthez kapcsolódó kutatási irányzatok. *Fordítástudomány* 2/73–86. <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.5>
- Szoták Szilvia 2019. Értjük egymást? Oktatásterminológiai különbségek a magyar–magyar kommunikációban. In: Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – nyelvi közvetítés a XXI. században.* OFFI Zrt. Budapest. 247–59.

- Szoták Szilvia 2021. Országspecifikus oktatási terminusok terminológiai és szociolingvisztikai elemzése a Termini magyar–magyar szótár példái alapján (Auszt-ria). *Magyar Nyelvőr* 402–17. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.402>
- Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei. In: Bauko János – Presinszky Károly (szerk.): *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. Nyitra–Törökbálint. 7–26.
- Tamás Dóra Mária – Sermann Eszter 2019. Elemzési szempontrendszer terminológiai adatbázisokhoz. *Fordítástudomány* 2/46–62. <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.4>
- Tóth Mihály 2024. Ukrajna európai uniós integrációja és a nemzeti kisebbségek jogainak problémája. *Kisebbségvédelem* 9/41–98.
- Váradi Krisztián 2022. Kontaktushatások vizsgálata a kárpátaljai diákok nyelvhasználatában. *Anyanyelv-pedagógia* 4/38–61. <https://doi.org/10.21030/anyp.2022.4.3>
- Váradi, Krisztián 2024. The Termini Dictionary of the Hungarian language containing loanwords from the Carpathian Basin. *Folia Philologica* 8/4–9. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/8/1>
- Váradi Krisztián – Hires-László Kornélia 2024. „Návcsánnyá” a magyarországi terminológiai kontextusban. In: Bauko János – Presinszky Károly (szerk.): *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. Nyitra–Törökbálint. 51–62.

Hires-László Kornélia

docens, kutató

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem és Társadalomtudományi Tanszék
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
E-mail: hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6526-6489>

Váradi Krisztián

oktató gyakornok, PhD-hallgató

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport
Pannon Egyetem
Többsz nyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola
E-mail: varadi.krisztian@kmf.org.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7554-4158>

Abstract

HIRES-LÁSZLÓ, KORNÉLIA – VÁRADI, KRISZTIÁN

UKRAINIAN COUNTRY-SPECIFIC EDUCATIONAL TERMS IN THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL TERMINOLOGY DATABASE AND THE TERMINI DICTIONARY

Within the framework of the Science for the Hungarian Language National Program – Hungarian Terminology Strategy Subprogram of the Hungarian Academy of Sciences, the Educational Terminology Subproject was launched to develop a database aimed at aligning the educational terms used in Hungary and in Hungarian-speaking regions of the Carpathian Basin across all levels of education. The construction of the terminology database follows a three-tier structure: first, Hungarian educational terms are translated into the state languages of Hungary's neighbouring countries; second, country-specific terms are translated into Hungarian; and third, educational dialect expressions and loanwords from cross-border regions are documented. In the first year of development, the focus was on public education terminology. This study presents the initial results of the database-building process from the perspective of the Transcarpathian region, highlighting key semantic discrepancies between the public education systems of Hungary and Ukraine. Furthermore, we aim to demonstrate how the Educational Terminology Subproject contributes to the expansion of the Termini Hungarian–Hungarian Dictionary.

Keywords: translation, Transcarpathia, public education, educational terms, Termini Hungarian–Hungarian Dictionary, Ukraine

A GASZTROLINGVISZTIKAI TÁJKÉP ÉS AZ ETIMOLÓGIAI KUTATÁSOK NÉHÁNY
ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL AZ -S MELLÉKNÉVKÉPZŐVEL ELLÁTOTT MAGYAR
EREDETŰ SZLOVÁK ÉTELNEVEK PÉLDÁJÁN¹

Kivonat

Az újabb magyar kontaktológiai kutatások elsősorban az angol nyelvből átvett főnevekre, illetve azok képzésére fókuszálnak, nem feledkezhetünk meg azonban a magyar nyelv átadó nyelvi szerepéről sem. Jelen tanulmány nyolc olyan *s*-re végződő ételnév (*gulyás, paprikás, krémes, lángos, béles, mákos, rétes, leves*) etimológiai vonatkozásait vizsgálja, amelyek átkerültek a szlovák nyelvbe (*guláš, paprikáš, krémeš, lángoš ~ langoš, bialoš ~ béleš, mákoš, ríteš ~ réteš, leveš*), esetenként pedig távolabbi nyelvekbe is eljutottak, vándorszóvá válva. Közülük több is állandó eleme a szlovákiai nyelvi tájképnek, ami döntő bizonyítéka annak, hogy nem egyszeri átvételekkel, hanem meghonosodott lexémákkal állunk szemben.

Kulcsszavak: gasztrolingvisztikai tájkép, etimológia, magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok, szókölcsonzós

1. Nyelvitájkép-kutatás és gasztrolingvisztika

A nyelvitájkép-kutatás az elmúlt évtizedben a határon túli magyar nyelvészet egyik legnépszerűbb kutatási területévé vált (Istók–Lőrincz–Török 2024: 236–7), ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a határon túli „magyarság nyelvpolitikai helyzete, nyelvének státusza konfliktusokkal terhelt” (Szoják 2016: 109). A vizuális nyelvhasználat iránti egyre nagyobb érdeklődés a téma tudományterület-konvergáló jellegéből is fakad, a nyelvitájkép-kutatás ugyanis a különböző nyelvészeti ágak, irányzatok – a nyelvpolitika (pl. Csernicskó 2018), a nyelvpedagógia (pl. Biró 2018), a tájszemiotika (Balázs–Pölcz 2015; Kapitány–Kapitány 2015; Balázs 2015), a marketing-nyelvészet (pl. Lőrincz–Istók 2024) stb. – „közös fórumává” vált (nemcsak az elcsatolt országrészekben, hanem az anyaországban is).

¹ A kutatás Tóth Szilárd Tibor a Szegedi Tudományegyetemre és a Károli Gáspár Református Egyetemre elnyert 2023/2024. évi Erasmus vendégtanári ösztöndíja keretében, valamint Istók Béla és Lőrincz Gábor a Kulturális és Innovációs Minisztérium, illetve a Tempus Közalapítvány 2024/2025. évi Fiatal határon túli magyar oktatói ösztöndíjpályázatának támogatásával íródott.

A gasztronómiával kapcsolatos feliratok a települések nyelvitájkép-elemeinek megközelítőleg az 5-10%-át alkotják (vö. Istók–Lőrincz–Tóth 2022: 66; 2023a: 45). A magyar–szlovák határ egy-egy oldalán fekvő Észak- és Dél-Komáromban végzett kvantitatív kutatásaink eredményei szerint éppen a gasztrolingvisztika az a terület, amely a települések nemzetiségi összetételétől függetlenül is a leginkább többnyelvű: „míg egy boltban a [...] nyelvet nem vagy alig beszélő [...] vásárló is le tudja venni a polcra a terméket, vagy rá tud mutatni anélkül, hogy az arról szóló információk az anyanyelvén is fel lennének tüntetve, addig egy vendéglátóipari egységben nagyobb szerep jut a többnyelvűségnek, hiszen a vendégnek át kell látnia a kínálatot, és tudnia kell választani belőle” (Istók–Lőrincz–Tóth 2023a: 58). A fentiek alapján magától értetődő, ha a nyelvek egymásra való hatása a gasztronómia területén is megmutatkozik.

A gasztrolingvisztika mint a gasztronómia és a nyelvészet összefüggéseit vizsgáló határterület tudományos igényű körülhatárolása Robin T. Lakoff nevéhez kapcsolódik (Hu–Ku 2024: 2): az amerikai szociolingvisztika Európában is jól ismert képviselője a kutatási terület alapjait egy 2006-os – az étlapok és receptek identitásformáló szerepének nyelvészeti szempontú elemzésével foglalkozó – tanulmányában rakta le. Gasztrolingvisztikai munkákra persze a magyar szakirodalomban is bőven találunk példát (még ha nem is ugyanazzal a címszóval); a teljesség igénye nélkül lássunk néhány részterületet: étel- és italreklámok (Schirm 2012), gasztrohelyesírás (Veszelszki 2021), borkommunikáció (Veszelszki 2018), az ételkészítés terminológiája (R. Hutas 1958), pálinkaterminológia (Balázs 1998) vagy például: süteménynevek (Takács 2012; Balázs 2025a, b) stb. További tanulmányokért lásd a témában egyedülálló *Gasztroszemiotika: az étkezés jelei* című interdiszciplináris kötetet (Balázs G.–Balázs L.–Veszelszki szerk. 2012).

A vizsgálat tárgyát a későbbiekben a vendéglátóipari egységek külső felirataira (elsősorban a megnevezéseire) is kiterjesztették, megalkotva a *gasztrolingvisztikai tájkép* (ang. *gastrolinguistic landscape*) fogalmát. A terminus első említése Francisco Marcos-Marin nevéhez köthető: a spanyol nyelvész egy 2012-es konferencia-előadásában mutatta be a texasi San Antonio városának gasztrolingvisztikai tájképét. A témában általunk ismert, első átfogó munka Mario Brdar 2021-ben megjelent angol nyelvű tanulmánya, melyben a szerző a metonímia jelenségét vizsgálja az idegen nyelvi elemeket is tartalmazó vendéglőnevekben horvátországi és magyarországi példák alapján. A tanulmány arra is rámutat, hogy a humornak, a játékoságnak és a nyelven belüli, illetve a nyelvek közötti hangalaki összecsengésnek mennyire fontos szerep jut az olyan frappáns névadások során, mint *Lesz Vigasz*, *Jaques*

Liszt, Kíván-Csí, Abrakebabra, Fidel Gastro. Hasonló kutatásokra a magyar nyelvű szakirodalomban is találunk példát: Angyal László (2012) Salgótarján vendéglátóipari neveit vizsgálta, Istók Béla, Lőrincz Gábor és Tóth Sándor János (2023b) pedig Komárom gazdasági nyelvi tájképének részeként a kereskedelmi nevek szóalkotástani elemzésére vállalkozott.

A szakirodalomban találkozunk ugyanakkor a *kulináriai nyelvészet* (ang. *culinary linguistics*) kifejezéssel is (l. Gerhard–Frobenius–Ley 2013), amely az éttermek és élelmiszer árusító üzletek (pl. pékségek, italboltok) megnevezéseinek kapcsán szintén összefüggésbe hozható a nyelvi tájképpel. Egy étterem vagy bolt megnevezésének nyelvéből a járókelő vagy a potenciális vendég ugyanis arra következtethet (a mentális lexikonról és a szóasszociációkról lásd pl. Kovács 2009, 2010), hogy az ott felszolgált vagy megvásárolható étel az adott nyelvet használó közösség (hagyományos) konyhájához kötődik: ha tehát a megnevezés francia vagy kínai, akkor az étel is az lesz. Ez azonban sok esetben nem igaz, hiszen a névadás ilyenén motivációja a csoportidentitás-jelölő szerep helyett egyrészt szimbolikus jellegű – pl. a francia nyelv és kultúra kifinomultságára hivatott rámutatni az egyéb vagy helyi nyelvekkel és kultúrákkal szemben (vö. Curtin 2009) –, másrészt pedig a profit növelésére irányul azáltal, hogy befolyásolja a potenciális ügyfelek befektetett költség fejében várt haszonnal kapcsolatos megfontolásait (vö. Serwe–Ong–Ghesquiére 2013: 282; Ben-Rafael 2009: 45).

2. Gasztrolingvisztika és etimológia

Bár a témát már régóta kutatják (pl. Országh 1977), az újabb magyar kontaktológiai vizsgálatok is elsősorban az angol nyelvből átvett szavakra (főnevekre), illetve azok képzésére (pl. *posztol, lájkol, kommentel, facebookozik, youtube-ozik*; a versengő képzőkről lásd Veszelszki 2011) fókuszálnak, ami igaz a szlovák nyelv esetében is (az angol nyelvnek a szlovák nyelvi tájképre gyakorolt hatásáról lásd Gašová 2020). A gasztronómiával kapcsolatos divatos kifejezések jó része is az angolból került a magyarba (pl. *cupcake, streetfood*), ám vannak közöttük szép számmal olasz (pl. *ciabatta, minestrone*), francia (pl. *makaron, galette*) arab (pl. *falafel, halva*) vagy spanyol (pl. *burrito, nacho*) eredetűek is (Zimányi 2020: 330–2). A Magyarországgal határos államokban élő magyar kisebbségek nyelvébe pedig az adott többségi nyelv ételnevei (pl. Er *gogosár* 'paradicsompaprika', Fv nanuk 'jégkrém') is átkerülnek (Zimányi 2020: 325).

Az elmondottak ellenére azonban nem feledkezhetünk meg a magyar nyelv átadó nyelvi szerepéről sem. A Magyarországgal határos országokat

látogatva gyakran találkozhatunk olyan nyelvitájkép-elemekkel, melyek a magyar fül számára is ismerősen csengenek (pl. szlovák *langoš*, *paprikáš*, *guláš*, *krémeš*).

Ha felütjük a szlovák nyelv szóvégmutato szótárát, szembeötlik, hogy *š* szibilánsra nagyon kevés szó végződik, és hogy ezen szavak tekintélyes hányada – főként idegen – tulajdonnév (pl. *Irtýš*) vagy olyan magyar eredetű jövevényszó, mint a *bundáš*, *čardáš*, *dereš*, *egreš*, *fokoš*, *guláš*, *kočiš*, *kontráš*, *korteš*, *kótáš*, *kontráš*, *lampáš*, *oldomáš*, *paprikáš*, *rováš*, *salaš*, *šáš*, *šujtáš*, *tamburáš*, *tátoš* (Mistrík 1976: 410–1). Az *š*-re végződő szavak listája csak nagyjából másfél oldalt tesz ki az összesen kb. 620 oldalból. Összehasonlításképpen az *s*-re (magyar *sz*) végződő szavak 10 oldalt foglalnak el, az *a*-ra végződő lexémákkal a 105. oldalon kezdődő anyag a 222. oldalon ér véget (Mistrík 1976), vagyis még ennél is egy nagyságrenddel nagyobb. Világosan látszik tehát a magyar és a szlovák nyelv között megjelenő fonotaktikai különbség, miszerint a magyarral ellentétben a szlovák nyelvre nem jellemző a szó végi *š* előfordulása. A szlovák szókinsz magyar elemek kiszűrésében ezt a fonotaktikai szabályszerűséget tehát mindenképpen érdemes figyelembe venni.

Bárczi Géza a magyar nyelv szlovák jövevényszavait tárgyalva éppen két, *š*-re végződő lexémát említ meg, de olyanokat, amelyek a szlovák nyelv szóvégmutato szótárában nem szerepelnek: *alaš* 'marhák delelő helye' és *bireš* 'béres' (Bárczi 1966: 120). Megjegyzendő, hogy korrekcióra szorul Sulán Béla megállapítása (1963: 290), miszerint a cseh nyelvjárási (morva) *aldamáš* ~ *haldamáš* < magyar *áldomás* a szlovákban nem mutatható ki, hiszen mint fent is láthattuk, a szlovák szóvégmutato szótár hozza *oldomáš* alakban, illetve Gregor Ferenc nagy etimológiai szótára (Gregor 2023: 627–8) is említi. A Gregornál szereplő *bireš* (Gregor 2023: 162–4) magyar etimonja, a *béres* szintén meghonosodott több szomszéd nyelvben: kárpátukrán *bupeu* (Bárány 2009: 58), román *biriș* (Tamás 1966: 118–9).

Ami a magyar *s* képviselését illeti a szlovák nyelv magyar jövevényszavai esetében – mint Gregor Ferenc is megjegyzi – az *s* szibiláns a szlovák nyelvben megőrződik, vagyis az írásképpen *š* alakban fog szerepelni, „a szlovák nyelvjárásokban tapasztalható változások azonban bekövetkeznek” (Gregor 2023: 66).

Az érintett szavak magyar etimójában nagyrészt vagy az *-s* melléknév-képző (*csárdás*, *fokos*, *gulyás*, *kocsis*, *kontrás*, *paprikás*, *béres*), kisebbrészt pedig az *-ás*-, *-és* főnévképző (*rovás*, *szállás*, *sujtás*, *állás*, illetve az *áldomás* esetében a *-más* képző) rejlik, ezek pedig – legalábbis az első kettő – igen produktív szuffixumoknak számítanak a magyar nyelvben. Erre a jelenségre már régen felfigyelt a tudományosság: „már Czambel is nehezményezte

a magyar hatásra elterjedt -áš, -oš képzők túlságosan gyakori használatát. [...] A magyar eredetű š végű szavak gyakorisága eredményezte, hogy az -áš, -oš, -oš szlovák képzőként került felhasználásra” (Gregor 1993: 21).

Érdekes párhuzamot kínál az óbelorusz (ófehérorosz) nyelv tanúsága is e téren. Zoltán András 23 magyar eredetű szót vizsgált az ófehéroroszban (Zoltán 2006), amelyek közül 6 végződik š hangra (*палашъ, контушъ, добошъ, локзошъ, карваш, рокошъ*), vagyis az š-re végződő lexémák részaránya az óbelorusz nyelv magyar jövevényszórétégében is kiugróan magas.

Ahogy fentebb már utaltunk rá, a szlovák szóvégmутató szótárban az š-re végződő szavak listája nagyjából csak másfél oldalt tesz ki, a magyar szóvégmутató szótárban (VégSz.) az s végű lexémák sora azonban a 358. oldalon kezdődik, és csak a 440. oldalon ér véget. Ez igen tekintélyes terjedelem, pláne a szlovákhöz képest. A szlovák nyelv szóvégmутató szótárában található egyik táblázat tanúsága szerint a magyarban az s szóvég a leggyakoribb, a szlovákban viszont ez a szibiláns nincs benne az első 20 leggyakoribb szó végi hang között (Mistrik 1976: 71). A VégSz. adatai is megerősítik, hogy az s-es szóvég a leggyakoribb a magyarban: e lexikográfiai munka több mint 58 ezer címszavából 9654 végződik s-re, vagyis a címszavak nagyjából 16,5%-a (VégSz.: 541). Mindez abból a szempontból is igen tanulságos, hogy a nyelvek hangállománya milyen drasztikusan meg tud változni hosszú évszázadok (néhány évezred) alatt: a magyar nyelv elődjeként rekonstruált uráli alapnyelvben éppen az š a legalacsonyabb gyakoriságú fonéma (Bakró-Nagy 2001: 21), a mai magyar nyelvben viszont ugyanez a hang a leggyakoribb szóvég. Ebben a kontextusban érthetővé válik a magyar nyelv imitálására használt észt hangszászó, a reduplikált jellegű, egyébiránt szemantikailag üres *kögöš-mögöš* motiváltsága, az észt nyelvben az š ugyanis csak idegen szavakban fordul elő (pl. *šaslōkk* 'saslik'), a rövid ö pedig szintén jövevényszavakban (pl. észt *tōkat* < orosz *дѣзомъ* 'kátrány'), vagy pedig nyelvjárási, illetve onomatopoeitikus lexémákban (*kōha* 'köhögés') található meg (Teras 2020).

A szlávból a magyarba történő kölcsönzések kutatása egyik alapvető feladata és vállalása volt a magyar nyelvtudománynak (Bárczi 1966: 115–20; Zoltán 2014), és nem csak a magyarországinak (pl. Chelimskij 1989, 1993). Ezért meglepő az ellenkező irányú kutatások sporadikussága, esetlegessége, még akkor is, ha összességében sok idegen nyelv magyar jövevényszavait vizsgálták a hosszú évek során (pl. albán: Jokl 1927; török: Fekete 1931; bulgár: Décsy 1959; cseh: Sulán 1963; német: Kiss 1973, Tóth 2012; svéd: Kiss 1976; szerbhorvát: Hadrovics 1985; horvát: Szentesi Žagar 2003; lengyel: Wołosz 1989, 1991–1992; spanyol: Oszkó 1997; belorusz: Zoltán 2006; lett: Tóth 2016; litván: Laczházi 2019, 2020; szlovén: Dudás 2024). Az átvevő

nyelvek sorából kiemelkedik a (kárpát)ukrán (elsősorban éppen a magyarral areális kapcsolatban álló ruszin), amelynek magyar elemeit kimagaslóan sok kutató vette górcső alá (pl. Mokány Sándor, Lizanec Péter, Dezső László 1989, Bárányné Komári Erzsébet). A kevés, holisztikusabb szemléletű munkák között említhetjük Schubert Gabriella monográfiáját (Schubert 1982). Az ilyen kutatások széttagoltsága azért is indokolatlan, mert talán nem tévedünk nagyot, ha megállapítjuk, hogy a magyar nyelv presztízse a középkori magyar állam megalakulásától kezdve – legalábbis az első világháború végéig – magasabb volt a magyarországi nemzetiségi nyelvek nagy többségének presztízseinél: köztudott, hogy a lexikális kölcsönzések tipikus vektora a magasabb beszélőszámmal rendelkező és magasabb presztízssű nyelvtől mutat az alacsonyabb ilyen szociolingvisztikai paraméterekkel rendelkező nyelv felé (Benő 2008: 174), még akkor is, ha az ellenkező irányra is találunk példákat. Ahogy Bárczi írja: „a magyar államiság és a magyar kultúra tekintélye [...] már a középkorban a magyar nyelvnek oly pozíciót biztosított, hogy a környező szláv nyelvekbe ugyancsak jelentékeny számú magyar szó hatolt be, s ezek mennyisége a későbbi idők folyamán is növekedett” (Bárczi 1966: 120). Hogy a szlovákhöz történeti-szociolingvisztikai szempontból hasonló román nyelv példáján szemléltessük a problematikát: Tamás Lajos 1966-ban megjelent, a román nyelv magyar elemeit taglaló monográfiája majdnem ezeroldalas munka, míg a magyar köznyelv román jövevényszavainak a száma (*áfonya, cimbora, cujka, ficsúr, furulya, fustély, kaláka, kaliba, kocmány, lej, málé, mokány, palacsinta, pópa, poronty, pulya, rüh, suta, tokány*) elenyésző (Bakos 1982: 394). És hogyha ezekhez még hozzászámoljuk a köznyelvben általánosan elterjedt *brindza, rönk* és *hodály* szavakat, ugyanakkor a listáról levesszük a meglehetősen ismeretlen *fustélyt*, a magyar köznyelv román jövevényszavainak száma alig fogja meghaladni a 20-at. Magyar–szlovák viszonylatban persze bonyolítja a problémát a magyar nyelv komoly terjedelmű szláv szubsztrátumának kérdésköre.

A magyar és a szlovák nyelv ezeréves együttélésének ellenére utóbbi magyar elemeit alaposan feldolgozó munka mind a közelmúltig nem állt sem a kutatók, sem a nagyközönség rendelkezésére. Mindezt számít régen várt, hiánypótló munkának Luciano Rocchi háromkötetes, a szlovák nyelv magyar elemeit bemutató etimológiai szótára (Rocchi 1999, 2002, 2010), valamint Gregor Ferenc – aki korábban is számos írást szentelt a kérdésnek (pl. Gregor 1963, 1993) – ugyanezt a témát feldolgozó, nagy formátumú posztumusz opusza (Gregor 2023), ami Zoltán András áldozatos munkájának köszönhetően vált közkinccsé. Ekképp hosszú idő után egymás után két, a szlovák nyelv magyar jövevényszavait taglaló nagymonográfia vált hozzáférhetővé.

3. Az -s melléknévképzővel ellátott magyar eredetű szlovák ételnevek

A szlovák nyelv szóvégmutato szótárából kinyert adatokból kiindulva a továbbiakban a magyar eredetű, *š*-re végződő kulináriai (gasztrológiai) elnevezéseket, valamint azoknak a nyelvi tájképen való megjelenését vesszük közelebből görcső alá (a munkában közölt képanyag túlnyomó részét ugyan csak néhány szlovákiai településen gyűjtöttük, ennek ellenére a vizsgált szavak jelenléte a szlovákiai vizuális nyelvhasználatban általánosnak tekinthető). A VégSz. *s*-re végződő 9654 lexémája közül csupán 16 az ételnév (*vadas, ol-dalas, rétes, béles, köttes, leves, borjúvesés, költés, briós, gulyás, paprikás, lángos, krémes, mákos, túrós, diós*), ez a szám azonban némi pontosítást igényel, ugyanis: 1. a *köttes* és a *költés* az ÉrtSz. online változatának (URL1) adatai alapján alakváltozatok, vagyis egyazon ételt nevezik meg; 2. a *briós* a magyarban idegen eredetű, így a szlovákban meglévő *brioška* a jelen dolgozat szempontjából nem releváns; 3. a *mákos, túrós* és *diós* szavakat az ÉrtSz. egyrészt elsődlegesen melléknévként adatozza, főnévként pedig ritka, illetve bizalmas minősítéssel látja el őket, másrészt pedig ezek a jelentéstapadással főnevesült alakok kissé esetlegesnek tűnnek, annál is inkább, mivel a szótári anyagban nem találunk pl. *barackos, almás, körtés* vagy *lekváros* főnévi lexémát. Így a pontosítás után az *s*-re végződő ételnevek száma 14, amelyeknek több mint a fele (*rétes, béles, leves, gulyás, paprikás, lángos, krémes, mákos*) átkerült más nyelvekbe.

A magyar eredetű étel- és italnevek az utóbbi időben a tudományos érdeklődés középpontjába kerültek (Mártonfi 2007; Szelp 2011, 2012; Tóth 2003, 2007, 2012, 2014), azonban e kutatások során fonotaktikai szempontok nem merültek fel.

A szlovák nyelv szóvégmutato szótárában szereplő *guláš* és a *paprikáš* két, meglehetősen hasonló és a magyar konyhát híressé tevő húsétel neve. A *gulyás* a legszélesebb körben nemzetközileg elterjedt kulináriai szavaink egyike, sőt talán a legszélesebb körben nemzetközileg elterjedt kulináriai szavunk. A németeknél az 1850-es években kezd elterjedni, feltehetően osztrák közvetítéssel, habár az 1859-es német idegen szavak szótárában (Heyse 1859) még nem szerepel, de a század végén már igen (Heyse 1896: 371). Első említése a németben, régiókn egykori *lingua francájában* 1833-ból való (Tóth 2012: 426). Igazi internacionalizmusnak számít, a nyelvek sokaságát itt helyhiány miatt nem is tudjuk felsorolni, csak utalunk a Hollós Attila monográfiájában olvasható szócikkre (Hollós 1996: 26). Hollós és Rocchi (1999: 109) is hozza Gregor Ferenc adatait, aki 1815–1820 körülre datálja a *gulyáshús* meghonosodását a szlovákban, a németnél valamivel korábbra (igaz, hogy itt az eredeti összetett szó átvételéről van szó).

A Baltikumban beszélt lett nyelv szakirodalomban mindeddig ismeretlen adatai is azt támasztják alá, hogy szavunk a 19. századra már Európa-szerte elterjedt vándorszóvá vált. A mai lett *gulašs* szóalak korabeli helyesírással rögzített *gulaschs* formájának első megjelenése is a 19. század végéről adathozható (KW 1891–1893 I: 581).

A *paprikás* a *gulyás*nál kevésbé ismert, de szintúgy több nyelvben elterjedt ételnév: a nyelvek felsorolása helyett újra Hollós és Rocchi szótárára utalunk (Hollós 1996: 51; Rocchi II 2002: 44).

Várakozásainknak megfelelően mindkét szót hozzák a nagyobb szlovák lexikográfiai munkák is. Az előfordulásokat úgy jelezzük, hogy az első oldalszám a *gulaš*ra, a második pedig a *paprikáš*ra vonatkozik (Chrenková–Tankó 1979: 128, 250; Chrenková et al. 1992: 250, 631; Kollár et al. 1976: 102, 305). Természetesen megtaláljuk mindkettőt az internetes szlovák értelmező szótárban (URL2) és a nyelvi tájképben is:

R YBY HALÉTELEK	H OTOVÉ JEDLÁ (podľa ponuky dňa) KÉSZ ÉTELEK (napjénlat szerint)
Halászlé so smotcom Halászlé harsašlél (4) 330 g 7,80 €	Oržkový perkeľ s hribami a syrom, knedľa) Faculperkeľt gombával, sajttal es knedlivel (1,3,7) 250 g 6,20 €
Paprikáš zo sumca s tvarohovýmí rezancami Harsapaprikáš túróstestával (1,3,7,4) 350 g 11,80 €	Maďarský gulaš s haluškami alebo knedľou Magyar gulyás nokedlival vagy knedlivel (1,3,7) 250 g 5,90 €
Pečený pstruh s bylinkovým maslom Sült pisztráng fűszervajjal (1,4,7) 250 g 8,00 €	Svičková na smotane, knedľa Vadas knedlivel (1,3,7,10) 250 g 7,20 €
Losos na grile Grillezett lazac (4) 150 g 9,90 €	Jelení perkeľ s haluškami alebo knedľou Szarvasperkeľt knedlivel (1,3,7) 250 g 6,50 €

1. illusztráció. *Gulyás* és *paprikás* egy kovácspataki étterem étlapján
(fotók: Lőrincz Gábor)

A fenti képeken jól látszik, hogy a szlovák nyelvben nemcsak *s*-re végződő, hanem egyéb magyar eredetű ételnevek (pl. *halászlé*; *perkelt* < m. *pörkölt*) is meghonosodtak.

Mind a szlovák nyelv szóvégmutato szótárából (Mistrík 1976), mind pedig Rocchi (1999) etimológiai szótárából hiányzik a magyar *krémes*ből etimologizálható szlovák *krémeš*, viszont a sütemény szerepel a szlovákiai cukrász-

dák kínálatában, méghozzá éppen ezen a néven. Ugyancsak nem találjuk ezt a lexémát a szocializmus alatt Pozsonyban megjelent *Magyar–szlovák szótárban* (Chrenková–Tankó 1979) sem, de nemcsak a szlovák ekvivalenst, hanem még a magyar címszót sem. A rendszerváltás után részben ugyanazon társszerzők tollából megjelent *Magyar–szlovák kéziszótárban* viszont már szerepel (Chrenková–Hamzová–Stelczer–Tankó 1992: 427), *biz.* ’bizalmas’ stilisztikai megszorítással. *Hovorový výraz*, vagyis beszélt nyelvi besorolással szerepelteti a szót az internetes szlovák értelmező szótár (URL2), és hasonló, *hovor.* megjelölést alkalmaz a pozsonyi szótárnál két évvel korábban megjelent nagy szlovák–orosz szótár (Kollár et al. 1976: 163) is, ami arról tanúskodik, hogy a lexéma a szocializmus éveiben már ismert volt, még akkor is, ha a magyar–szlovák szótárba (jobb esetben purisztikus elképzelésekből) nem vették fel. Gregor Ferenc posztumusz szótára nem mulasztja el taglalni a magyar és a szlovák cukrászok által széles körben készített sütemény elnevezését (Gregor 2023: 537). A lexémának van szlovák belső keletkezésű szinonimája is (voltaképpen tükörfordítása): *krémovník* (Chrenková et al. 1992: 427). A jövevénytő meghonosodottságára utal a lexéma megjelenése a 20. század 70-es éveiben kiadott szlovák–orosz szótárban (Kollár et al. 1976: 163): ebben az esetben semmilyen, a lexikográfiát érintő magyar szociolingvisztikai hatás gyanújával nem számolhatunk, ellentétben például a magyar–szlovák közös kiadásban megjelent magyar–szlovák szótárral (Chrenková et al. 1992). Az 1992-ben megjelent szlovák–magyar szótár viszont csak a *krémovníkot* szerepelteti (Stelczer–Vendég 1992: 230), vagyis az ellenkező nyelvpárosítású szótáraknak más és más a viszonyuk a jövevénytőszavakhoz, amelyeket talán idegen szónak tartanak.

A *krémes* szlovákiai cukrászdákban való megjelenését dokumentálandó fényképek Párkányban és Nyitrán készültek. Az első település esetében gondolhatnánk új magyar hatásra, Párkány (szlovákul Štúrovo) ugyanis közvetlenül a magyar határon, Esztergommal szemben, a Duna túlsó partján található, nagyrészt magyar nyelvű település (ahol általában a szlovákok is értenek magyarul), Nyitrára azonban ezen megállapítások egyike sem igaz: Nyitra városában – ha leszámítjuk a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karát – ma magyar szót alig lehet hallani, és a település távolabb esik a magyar határtól.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar *krémes* mennyiben vezethető vissza a német *Cremeschnitten*-re, annak nem részleges tükörfordítása, esetleg apokópás rövidülése: *Cremeschnitten* > magyar *krémes*. Amennyiben ez így van, abban az esetben számolhatunk a szlovák nyelvben a közvetlen német kölcsönzés esetével is: német *Cremeschnitten* > szlovák *krémes*. A *krémes* lengyel elnevezésének, a *kremówkának* talán szintén német lexéma az előképe.

2. illusztráció. Krémes két párkányi és egy nyitrai cukrászda kínálatában (fotók: Tóth Szilárd Tibor)

A krémes mint sütemény, valamint a *krémes* süteménynév szlovákiai elterjedtségén nem kell csodálkoznunk a magyar gasztronómiai, ezen belül is a cukrászati termékek általános európai elterjedtségét figyelembe véve, amit dokumentálandó nemcsak egy párkányi, hanem egy szentpétervári cukrászda nyelvi tájképéből származó fotót is mellékelünk, melyek kínálatában szerepel az Eszterházy-torta:

3. illusztráció. Eszterházy-torta egy párkányi és egy szentpétervári cukrászda kínálatában (fotók: Tóth Szilárd Tibor)

Hasonló a helyzet a *langoš* lexémával is, azzal a különbséggel, hogy ezt Rocchi etimológiai szótára taglalja (Rocchi II 2002: 9). Az, hogy a magyar–szlovák közös kiadásban megjelent magyar–szlovák szótárban (Chrenková et al. 1992: 437) a szó az internetes szlovák értelmező szótárral ellentétben hosszú *á*-val szerepel (*langoš*), a szó beszélt nyelvi jellegére utal. Nem véletlenül áll mellette a *biz.* stilisztikai megjegyzés, ami egybeesik az internetes szlovák értelmező szótár *hovorový výraz*, vagyis beszélt nyelvi besorolásával. Gregor Ferenc címszökeént szintén hosszú *á*-val hozza (Gregor 2023: 555). Az ingadozás bizonyítja továbbá az adott szó átvételének nem túl régi voltát is. Párhuzamképpen említjük a litván nyelv magyar jövevényszavainak vizsgálatakor tett megfigyelésünket, amikor is a meghonosodás fázisában lévő, magyar eredetű gasztronómiai kölcsönzés különböző fonetikai alakváltozatokban tud megjelenni: *lečas ~ lečo* < magyar *lecsó* (Tóth 2007: 207). Az alakváltozatok az átvétel első fázisában tehát csupán írás- vagy ejtészváltozatokként (pl. *macaron – makaron*) vannak jelen, jelentésük idővel azonban eltávolodhat egymástól, részleges vagy teljes alak- és jelentéshasadás mehet végbe közöttük (pl. *szirup – szörp*). Találkozhatunk továbbá az ún. vissza-, illetve a többszörös kölcsönzés jelenségével is. Előbbi egy lexikai elem (pl. m. *palacsinta* > sz. *palacinka* > sz. m. nyj. *palacinka*) hangalaki módosulással történő visszakerülését jelenti az átvevő nyelvből az átadó nyelv valamelyik nyelvváltozatába (Lanstyák 1998: 40; Benő 2008: 31), utóbbi pedig egy szó más-más időben, hasonló alakban, de már részben vagy teljesen eltérő jelentésben, dublettként való bekerülését (pl. *nokedli – gnocchi*) jelenti egy nyelvbe. Végül pedig olyan is előfordul, amikor két határon túli magyar nyelvváltozatba az eltérő átadó nyelvekből hasonló hangalakú és jelentésű (pl. Fv *zsincsica* 'oltott juhtej felforralt ordás savója' és Er *zsendice* 'ua.') lexéma kerül át (vö. Istók–Lőrincz G.–Lőrincz J. 2021; Lőrincz G.–Lőrincz J.–Török 2022).

A *langoš ~ langoš* lexémák a *krémeš*hez hasonlóan a nyelvi tájképben is megjelennek, amit Párkányban és Révkomáromban (Észak-Komáromban) készített fényképekkel dokumentálunk. A párkányi lángosos cégtábláján nincs ékezet a szóban, a kifüggesztett étlapon azonban minden esetben van, a révkomáromi épületnek pedig az összes feliratán rövid *a*-val jelenik meg az étel neve.

A lángossal kapcsolatban egy további érdekességre is érdemes rámutatni: úgy tűnik, hogy a gulyáshoz hasonlóan ennek az ételnek a neve is kezd vándorszóvá válni (szűkebb értelemben legalábbis biztosan). Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint egy, a Spanyolországhoz tartozó Gran Canarián készült fotó, amely az egyik ottani étterem kínálatában szereplő, többféle lángost szemlélteti, utalva az étel magyar eredetére is. A *lángos* az étlapon minden alkalommal hosszú *á*-val szerepel. Újabb nyelvi hatásnak tekinthető a *lángos* ételnév

megjelenése Mallorcán, amely egy szlovákiai magyar vállalkozó leleményességének köszönhető. A képen jól látható, hogy a lángos mellett a gulyásleves is a kínálat szerves része:

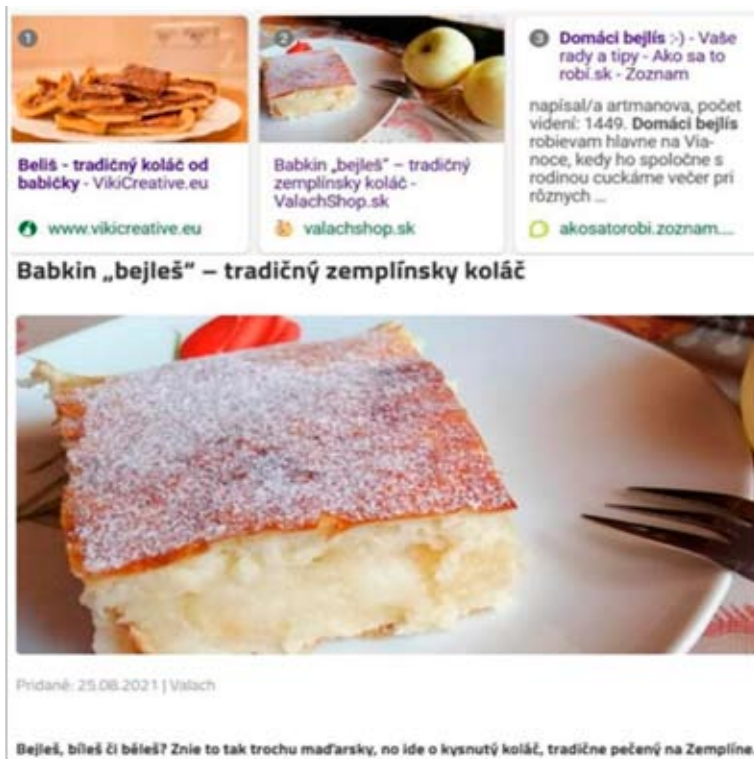
4. illusztráció. Langoš és langoš Párkányban és Révkomáromban (bal oldali fotók: Tóth Szilárd Tibor; jobb oldali fotók: Istók Béla)

5. illusztráció. Langoš egy Gran Canaria-i és egy mallorcai étterem kínálatában (felső fotó: Lőrincz Gábor; alsó fotó: URL3 – részlet)

Az ötödik, ide tartozó lexéma, a szlovák *bialoš* ~ *béleš* 'sült tésztaféleség' (Gregor 2023: 155), amelynek magyar etimonjáról a közelmúltban derült ki, hogy kelet-európai vándorszóvá vált lexémának tekinthetjük: a szó minden bizonnyal a Volga-vidéki türk nyelvek (dialektusok) közvetítésével kerülhetett be az oroszba (orosz *беляш*; és onnan más, az orosz szomszédos nyelvekbe). Hollós Attila az orosz nyelv magyar jövevényszavait feldolgozó alapos monográfiájában ezt a lexémát nem vette figyelembe (Hollós 1996), legutóbb Tölgyesi Beatrix irányította rá a figyelmet erre az eredetileg Munkácsi Bernáttól, a nagy magyar finnugristától származó etimológiára (Tölgyesi 2014). Rocchi (1999: 41) a *bialoš* alakot teszi meg címszónak, ám a szócikkben több változatot (pl. *balaš*, *bialuš*) is szerepeltet.

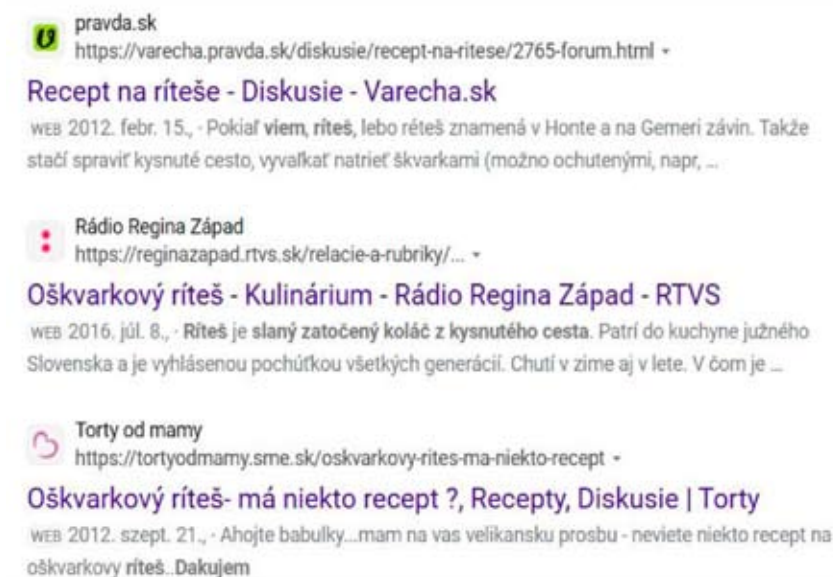
Ennek az ételnek a nevét a gasztronómiával kapcsolatos feliratokon, étlapokon ugyan nem találjuk meg, ám a virtuális nyelvi tájképben (vö. Ivkovic–Lotherington 2009) igen, több alakváltozatban (*beliš*, *bejleš*, *bejlís*, *bíleš*) is:

6. illusztráció. A *béleš* és alakváltozatai a virtuális nyelvi tájképben (felső fotó: URL4 – képernyőfotó-részlet; alsó fotó: URL5 – képernyőfotó-részlet)

Az alsó kép felirata magyarázkodó hangvétellel megjegyzi, hogy a név ugyan kissé magyarosan hangzik, ennek ellenére egy Zemplénben (Szlovákiában) készített, tradicionális kalácsféleségről van szó. Ez a megállapítás is jól mutatja, hogy a szóban forgó étel és annak neve már jóval korábban átkerült a szlovák nyelvbe és gasztronómiába.

A hatodik vizsgált lexéma a *riteš* (Gregor 2023: 725), amely Rocchinál (2002: 66) *réteš* alakban szerepel. Ennek a süteménynévnek a szlovák nyelvben való meglétét szintén a virtuális nyelvi tájkép egy szeletével illusztráljuk:

7. illusztráció. *Riteš* a virtuális nyelvi tájképben (fotó: URL6 – képernyőfotórészlet)

Szemantikailag ide, a sütemények tematikus csoportjába tartozik hetedik-ként a *mákoš* 'mákos kalács' (Gregor 2023: 580) is, amelynek érdekessége, hogy a m. *mák* köztudomásúlag szláv eredetű, és a *mak* lexéma megvan a szlovák nyelvben is. Ahogy fentebb utaltunk rá, a *mákos* melléknév főnevesült alakjának szlovák nyelvbe való átkerülését kissé esetlegesnek érezzük, amit az is igazol, hogy Rocchi szótárában ez a tétel nem szerepel. Ebből kifolyólag magától értődik tehát az is, hogy nem találtunk egyetlen vele kapcsolatos példát sem a szlovák fizikai, sem pedig a virtuális nyelvi tájképben.

Utolsó vizsgált lexémánk a *leveš*, amely Gregornál (2023: 564), Rocchinál (2002: 12) és Hollósnál (1996: 41) is szerepel, ám a nyelvi tájképben nem tudtuk adatolni, ami elterjedtségének alacsony mértékére utal.

3. Összegzés és kitekintés

A fentiekből általános és speciális következtetéseket is le lehet vonni. Általános érvénnyel megállapíthatjuk, hogy a nyelvi tájkép a jövevényszó-kutatás máig meglehetősen kiaknázatlan forrásául szolgálhat, hiszen operatíván tükrözi a friss szókölszönzéseket, és ez különösen igaz a gasztronómiai elnevezések esetében. Az etimológiai kutatások terén nem érdektelen figyelmet fordítani a szókölszönzések fonotaktikai szabályszerűségének vizsgálatakor a szó eleji helyzet mellett a szó végi helyzetre is. Az etimológiai kutatások főképp a szótövekre, elsősorban pedig a hangok szó eleji, szóközépi előfordulására koncentráltak, ugyanis a szó végi hangok sok esetben lekopnak, így kevesebb figyelmet kapnak. A szó végi helyzetű hangok vizsgálatához kitűnő lehetőséget biztosítanak a szóvégmutato szótárak. A más nyelvek magyar jövevényszavainak vizsgálatakor külön figyelmet érdemes szentelni az *s*-re végződő szavaknak, amelyek – legalábbis a szlovák és az óbelorusz nyelv tanúsága szerint – nagy arányban vannak képviselve. A szlovák nyelv magyar jövevényszórétégeiben nyolc ilyen, ételnév jelentésű lexémát sikerült kimutatnunk, melyeknek döntő többsége a sütemények, illetve sült tésztafélék tematikus csoportjába tartozik (*krémes, lángos, béles, rétes, mákos*), kettő pedig Európa-szerte elterjedt húskételek elnevezése (*gulyás, paprikás*). E nyolc lexéma közül azonban csupán kettő (*langoš, paprikáš*) szerepel a szlovák nyelv idegen szavainak szótárában (Piťová–Piťo 2017: 364, 469).

Mivel kutatásunk eredményei hasznosnak ígérkeznek mind etimológiai, mind pedig gasztronómiai szempontból, így a továbbiakban vizsgálataink körét szeretnénk kiterjeszteni azon ételnevekre is (pl. *pörkölt, halászlé*), amelyek ennek a tanulmánynak a kereteibe nem fértek bele.

Szakirodalom

- Angyal László 2012. Vendéglátóipari nevek Salgótarjánban (a múlt és a jelen kávéház- és eszpresszónevei, éttermek nevei). In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 169–77.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bakró-Nagy Marianne 2001. A hangtani rekonstrukció valószínűsége. *Budapesti Uráli Műhely* II. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 15–24.
- Balázs Géza 1998. *A magyar pálinka*. Aula Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2015. Tájkép és tájnév. A szemiotikai és nyelvi tájkép fogalmának összekapcsolása. In: Balázs Géza – Pölcz Ádám szerk. 167–78.
- Balázs Géza 2025a. Rádiótorta. *Magyar Nyelvőr* 238–41.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.2.238>

- Balázs Géza 2025b. Vasi rádiótorta és más valós és nyelvi édességek. Édességneveink nyomában. *Életünk* LXIII. 1: 89–94.
- Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.) 2015. *Tájszemiotika*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.
- Bárány, Erzsébet 2009. Барань, Єлизавета. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. – *Українська мова*, 2. 56–69.
- Bárczi Géza 1966. *A magyar nyelv életrajza*. 2. kiadás. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Ben-Rafael, Eliezer 2009. A sociological approach to the study of linguistic landscapes. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. New York. 40–54.
- Biró Enikő 2018. Nyelvoktatás, ideológiák – székelyföldi magyar iskolák nyelvítájkép-elemzése. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* (II. kötet). *Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 175–90.
- Brdar, Mario 2021. Walking Gastrolinguistic Landscapes, with Metonymy as a Travel-Guide. *Collegium Antropologicum*. Vol. 45. No. 4. 307–17.
<https://doi.org/10.5671/ca.45.4.3>
- Curtin, Melissa. 2009. Languages on display: Indexical signs, identities and the linguistic Landscape of Taipei. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Routledge. New York NY. 221–37.
- Chelimskij, E. A. 1989. Изучение ранних славяно-венгерских языковых отношений. In: Mylnikov, A. S. szerk. *Славяноведение и балканистика в странах Зарубежной Европы и США*. Наука. Москва. 184–98.
- Chelimskij, E. A. 1993. Ранняя славянская христианская терминология в венгерском языке. *Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов*, Братислава, сентябрь 1993 г. Доклады российской делегации. Наука. Москва. 46–64.
- Chrenková, Edita – Tankó, Ladislav 1979. *Maďarsko-slovenský a Slovensko-maďarský slovník*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Chrenková, Edita – Hamzová, Valéria – Stelczer Árpád – Tankó László 1992. *Magyar–szlovák kéziszótár. Maďarsko-slovenský slovník*. Akadémiai Kiadó – Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Budapest–Bratislava.
- Csernicskó István 2018. Az orosz nyelv (újra)megjelenése Kárpátalja magyarok lakta településeinek nyelvi tájképében. In: Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna (szerk.): *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* (I. kötet). *Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 29–41.
- Dezső László 1989. *A XVI-XVIII. századi kárpátukrán nyelvm emlékek magyar jövővényszavai* (Nyelvtudományi értekezések 128). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Décsy Gyula 1959. *Die ungarischen Lehnwörter der bulgarischen Sprache*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden. (Ural-Altaische Bibliothek, 7).
- Dudás Előd 2024. *Nemeski kincs. Magyar hatás a muravidéki szlovén irodalmi nyelvben*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.

- Fekete Lajos 1931. Az oszmánli–török nyelv hódoltságkori magyar jövevénytiszte. *Magyar Nyelv* 257–65.
- Gašová, Zuzana 2020. Formy inojazyčnosti v jazykovej krajine. Analýza vybraných aspektov na príklade 'Krčmy na Zelenej' v Bratislave. In: Štefančík, Radoslav (ed.): *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* V. Vydavateľstvo EKONÓM. Bratislava. 69–81.
- Gregor, Ferenc 1963. Ungarische Wörter und Kompositen im Slowakischen von Pilisszántó. *Studia Slavica Hungarica* 9. 252–72.
- Gregor Ferenc 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből: Mutatványfüzet*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.
- Gregor Ferenc 2023. *A szlovák nyelv magyar elemei*. Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Zoltán András. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Heyse, Dr. Joh. Christ. Aug. 1859. Heyse's *allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch*. 12. Aufl. Hannover.
- Heyse, Dr. Joh. Christ. Aug. 1896. Heyses *allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch*: mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung der Wörter nebst genauer Angabe ihrer Abstammung und Bildung. Unter Berücksichtigung der amtlichen Erlasse über Verdeutschung der Fremdwörter neu bearbeitet, vielfach berichtigt und vermehrt von Dr. Otto Lyon. Hahn'sche Buchhandlung. Hannover und Leipzig.
- Hadrovics, László 1985. Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hollós Attila 1996. *Az orosz szókincs magyar elemei*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 206.) Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Hu, Zhongyuan – Ku, Leuven 2024. Creating a Gastrolinguistic Space: Food in Language Learning Materials of Jesuit Missionaries during the Sixteenth to the Eighteenth Centuries. *Dublin Gastronomy Symposium. 2024: Food and Memory: Traces, Trauma and Tradition*. 1–11. <https://doi.org/10.21427/q4h2-xg60>
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2021. A lexikai variánsok és az alakpárok kapcsolatrendszer. *Magyar Nyelvőr* 330–56.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Tóth Sándor János 2023a. A szlovákiai és a magyarországi Komárom nyelvi tájképének kvantitatív vonatkozásai. *Eruditio–Educatio*. 18. évf. 1. sz. 38–63.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Tóth Sándor János 2023b. Kereskedelmi nevek szóalkotástani vizsgálata Komárom gazdasági nyelvi tájképének tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 16. évf. 2. sz. 67–87.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor – Török Tamás 2024. Módszertani megfontolások az iskolai és óvodai nyelvi tájkép kutatásához. In Polgár Anikó – Keserű József – Lőrincz Gábor – H. Nagy Péter (szerk.): *Didicisse fideliter artes. Köszöntőkötet Szabó András tiszteletére*. Selye János Egyetem. Komárom. 235–62.
- Istók, Vojtech – Lőrincz, Gábor – Tóth, Sándor János 2022. *Jazyková krajina miest Komárno a Komárom*. Univerzita J. Selyeho. Komárno.
- Ivkovic, Dejan – Lotherington, Heather 2009. Multilingualism in cyberspace: conceptualising the virtual linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 6. No. 1. 17–36.

- Jokl, Norbert 1927. Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes. *Ungarische Jahrbücher* 7. Walter de Gruyter & Co. Berlin–Leipzig. 46–84.
<https://doi.org/10.1515/9783111412214-003>
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2012. Az ember és a táj szemiotikája. In: Balázs Géza – Pölcz Ádám szerk. 2015. 11–32.
- Kiss, Jenő 1973. Die ungarischen Lehnwörter der deutschen Schriftsprache. In: Kiss, Jenő – Udally, H. G. (eds.): *Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 65. Geburtstag*. Georg-August-Universität. Göttingen. 49–56.
- Kiss Jenő 1976. Magyar szavak a svédben. *Magyar Nyelv* 94–7.
- Kollár, D. – Dorotjaková, V. – Filkusová, M. – Vasilievová, E. 1976. *Slovensko-ruský slovník*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo – Ruský jazyk. Bratislava–Moskva.
- Kovács László 2009. Irányított kapcsolatok a mentális lexikonban. *Modern Nyelvoktatás* 1–2/29–40.
- Kovács László 2010. A mentális lexikon vizsgálata hálózatzelméleti megközelítésben. In: Balaskó Mária – Balázs Géza – Kovács László (szerk.): *Hálózatok a társadalomban és a nyelvben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 109–21.
- KW I 1891–1893 = *Konwersazijas wahrndniza*. Ar daudz mahzitu latveeschu palihdsibu J. Drawneeka isdota. Pirmais sehjums. Jelgawā: Drawiņ-Drawneeka apgahdibā.
- Laczházi Aranka 2019. Magyar eredetű szavak a litván nyelvben 1. *Magyar Nyelv* 422–35. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.4.422>
- Laczházi Aranka 2020. Magyar eredetű szavak a litván nyelvben 2. *Magyar Nyelv* 32–9. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.1.32>
- Lakoff, Robin Tolmach 2006. Identity à la carte: you are what you eat. In: De Fina, Anna – Schiffrin, Deborah – Bamberg, Michael (eds.): *Discourse and Identity. Studies in Interactional Sociolinguistics*. Cambridge University Press. Cambridge. 142–65. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511584459.008>
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2024. A márkanevek mint kommunikátum-összetevők szerepe a gazdasági nyelvi tájképben. *Magyar Nyelvőr* 303–15.
- Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Török Tamás 2022. A határon túli magyar nyelv-változatok és a nyelvi variativitás. *Magyar Nyelv* 257–75.
- Marcos-Marin, Francisco 2012. San Antonio Gastro-Linguistic Landscape. *7th Interdisciplinary and Multicultural Conference on Food Representation in Literature, Film and the Other Arts*. University of Texas at San Antonio. San Antonio, TX. February 25, 2012.
- Mártonfi Attila 2007. Egy adalék a lecsó szótörténetéhez. *Magyar Nyelv* 205–6.
- Mistrík, Jozef 1976. *Retrográdný slovník slovenčiny*. Univerzita Komenského. Bratislava.
- Pit'ová, Mária – Pit'o, Vojtech 2017. *Slovník cudzích slov*. MIKULA. Bratislava.
- Ország László 1977. *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* (Nyelvtudományi értekezések 93). Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Oszkó Beatrix 1997. A spanyol nyelv magyar eredetű szavai. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 267–9.
- R. Hutás Magdolna 1958. *Az ételkészítés műveleteinek és eszközeinek nyelvi kifejezései legrégibb szakácskönyvünkben*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 101.) Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Rocchi, Luciano I 1999. *Hungarian loanwords in the Slovak language I (A–K)*. Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori. Trieste. (Studi E Ricerche Triestini 16.)
- Rocchi, Luciano II 2002. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language II (L–R)*. Dipartimento di scienze del linguaggio dell’interpretazione e della traduzione. Trieste. (Studi E Ricerche Triestini 20.)
- Rocchi, Luciano III 2010. *Hungarian Loanwords in the Slovak Language III (S–Ž)* Supplement. EUT Edizioni Università di Trieste. Trieste.
- Schirm Anita 2012. Gasztroszókincs vagy valami más? Az étel- és italeklámok sikerének titka. In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 157–68.
- Schubert, Gabriella 1982. *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*. Otto Harrassowitz. Wiesbaden (Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Balkanologische Veröffentlichungen, 7).
- Stelczer Árpád – Vendég Imre 1992. *Szlovák–magyar kéziszótár*. Slovensko-maďarský slovník. Akadémiai Kiadó – Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Budapest–Bratislava.
- Sulán Béla 1963. A cseh szókincs magyar elemeinek problematikája. *Nyelvtudományi Közlemények* LXV. 283–96.
- Szelp Szabolcs 2011. Egy újabb és egy elfeledett adat a lecsó történetéhez. *Magyar Nyelv* 81–4.
- Szelp André Szabolcs 2012. Zur Sach- und Wortgeschichte von ungarisch *lecsó* bzw. deutsch Letscho. In: Hubert Bergmann & Regina M. Unterguggenberger (Hgg.): *Linguistica culinaria. Festgabe für Heinz-Dieter Pohl zum 70. Geburtstag*. Praesens. Wien. 397–411.
- Szentesi Žagar Orsolya 2003. Adalékok a horvát postai és vasúti szaknyelv magyar mintáinak kérdéséhez. *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 546–52.
- Serwe, Stefan Karl – Ong, Kenneth Keng Wee – Ghesquière, Jean Francois 2013. „Bon Appetit, Lion City”: The use of French in naming restaurants in Singapore. In: Gerhardt, Cornelia – Ley, Susanne – Frobenius, Maximiliane (eds.): *Culinary Linguistics. The Chef’s Special*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 281–304.
- Szoták Szilvia 2016. Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban. *Acta Humana*. 4. évf. 3. sz. 107–31.
- Takács Szilvia 2012. Ízleljük meg a süteményneveket! In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes szerk. 187–90.
- Tamás Lajos 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Teras, Pire 2020. Hääldusmõtted 4. Ööst. *Oma Keel* 41, 18–21.
- Tóth Szilárd 2003. Újabb adatok a *lecsó* szó hazai és külföldi elterjedéséhez. *Magyar Nyelv* 474–7.
- Tóth Szilárd. 2007. Ismét a *lecsó*-ról. *Magyar Nyelv* 206–8.
- Tóth Szilárd Tibor 2012. *Paprika, Gulasch und Tokajer*: Zur Frage der Datierung dreier ungarischer kulinarischer Termini im Deutschen: Eine etymologische Studie. In: Hubert Bergmann, Regina M. Unterguggenberger (Hgg.): *Linguistica culinaria. Festgabe für Heinz-Dieter Pohl zum 70. Geburtstag*. Praesens. Wien. 425–9.
- Tóth Szilárd 2014. Заметки о гастрономических интернационализмах финно-угорского происхождения: штрихи кулинарной лингвистики. – *Вопросы уралистики 2014*. Научный альманах. Нестор. Санкт-Петербург. 515–9.
- Tóth Szilárd Tibor 2016. Ещё раз к вопросу опосредованных венгеризмов латышского языка – латгальское *kuntuži*. *Via Latgalica*, VIII. 30–6.
- Tölgyesi Beatrix 2014. A béles szó eredetéről. *Magyar Nyelv* 451–5.
- VégSz. = Papp Ferenc 1994. *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2011. Neologizmusok a digilektusban, különös tekintettel a szóképzésekre. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Tegnap filológiánk mai szemmel*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 157–65.
- Veszelszki Ágnes (szerk.) 2018. *Borkommunikáció. Aszútól a zenitig*. Századvég Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2021. Gasztrohelyesírás: a kulináris diskurzustól az étel- és italnevek írásmódjáig. In: Nagy Sándor István (szerk.): *A nyelvtudomány aktuális kérdései. Tanulmányok Nyomárkay István emlékére*. MTA Modern Filológiai Társaság. Budapest. 453–64.
- Wołosz Robert 1989. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 35. 215–317.
- Wołosz Robert 1991–1992. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37. 3–27
- Zimányi Árpád 2020. Gasztronómiai szókészletünk globalizációja. In: Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás. Köszöntököt Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*. Selye János Egyetem. Komárom.
- Zoltán András 2006. Magyar szavak az ófehéroroszbán. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó. Budapest. 495–500.
- Zoltán András 2014. A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok. In: Sudár Balázs – Szentpétery József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés*. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 1. Budapest. 205–10.
- URL1. ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (Letöltés: 2024. 08. 5.)
- URL2. *Slovník slovenského jazyka*. <https://www.slovensky.eu> (Letöltés: 2024. 08. 05.)

A képek forrása

URL3. <https://lh5.googleusercontent.com/>

URL4. <https://www.bing.com/>

URL5. <https://valachshop.sk/blog/post/>

URL6. <https://www.bing.com/>

Tóth Szilárd Tibor

egyetemi adjunktus

University of Tartu

Narva College

Tanárképző Tanszék

E-mail: Szilard.Toth@ut.ee

<https://orcid.org/0000-0003-1384-4096>

Lőrincz Gábor

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: lorinczg@ujs.sk

<https://orcid.org/0000-0001-7543-7758>

Istók Béla

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: istokv@ujs.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Abstract

TÓTH, SZILÁRD TIBOR – LŐRINCZ, GÁBOR – ISTÓK, BÉLA

ABOUT SOME CONNECTIONS BETWEEN THE GASTROLINGUISTIC LANDSCAPE AND THE ETYMOLOGICAL RESEARCHES USING EXAMPLES OF SLOVAK FOOD NAMES ENDING WITH THE ADJECTIVE SUFFIX -S, BORROWED FROM HUNGARIAN LANGUAGE

The recent Hungarian contactological researches focus primarily on nouns taken from English and their formation, but we cannot forget the role of Hungarian as a language of transmission. The present study examines the etymological aspects of eight food names ending with the adjective suffix -s (*gulyás, paprikás, krémes, lángos, béles, mákos, rétes, leves*). These have been transferred into Slovak (*guláš, paprikáš, krémeš, lángoš ~ langoš, bialoš ~ béleš, mákoš, ríteš ~ réteš, leveš*) and sometimes even into more distant languages, as internationalisms. The fact that several of them are permanent elements of the Slovak linguistic landscape is the evidence of dealing with established lexemes, not only with one-off word usage.

Keywords: gastrolinguistic landscape, etymology, Hungarian-Slovak language relations, word borrowing

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA

BARICKSA ÉS MEKELE

**EGY KÉTNyelvű, KORTÁRS MESEREGÉNY FIKCIONALIZÁLT
AUTOBIOGRAFIKUS TERÉNEK ÍRÓI NEVEI**

Kivonat

A tanulmány egy magyar–szlovák kétnyelvű, kortárs meseregény írói neveinek vizsgálatával foglalkozik. A kutatási korpuszba a kötetben szereplő névválasztás által besorolt és névteremtés útján alkotott írói nevek (szereplőnevek, helynevek, nemzetnevek) tartoznak. A névanyag vizsgálata az írói nevek motivációjára és a név jelentésére összpontosít. A kétnyelvű korpusz vizsgálata a kiadvány keletkezéstörténetét figyelembe véve a magyar névanyag elemzéséből indul ki, és ehhez viszonyítja a szlovák nyelvű névfordítást. A korpusz érdekessége, hogy az antroponimák mellett fiktív neveket is tartalmaz, melyek geográfiai és etnikai utalásokat rejtenek magukban. A névelemzés kitér a névalkotási módszerek sokszínűségére, valamint felhívja a figyelmet ezek identitáskonstruáló funkciójára is.

Kulcsszavak: kétnyelvű meseregény, írói név, antroponima, fiktív nemzetnév és helynév

1. Bevezetés

Marosz Diána és Lucia Molnár Satinská *Benőke és Hanga. A kétnyelvű testvérek. Benőke a Hanga. Dvojjažiční súrodenci* című, 2021-ben megjelent, autobiografikus ihletésű, fikcionalizált gyerekkönyve egyedi kezdeményezés a kortárs magyar és szlovák nyelvű gyerekirodalmi könyvpiacra. A kötet különlegessége – ahogy a kiadvány címe is jelzi – abban található, hogy egy multilingvális gyerekkönyvről van szó, amelyben magyar és szlovák nyelven, duplikálva szerepel ugyanaz a szövegtartalom (Petres Csizmadia 2024). A kötet Előszava elárulja (Cs. Liszka 2021: 6–7), hogy a kétnyelvű szövegfolyam fordítás révén született meg, a keletkezés sorrendje szempontjából elsőbbséget élvező, Marosz Diána által magyarul megírt narratívát Lucia Molnár Satinská ültette át szlovák nyelvre. A multilingválisan közölt szövegfolyam nyelvi egyenrangúsítását szolgálja a tartalomtöbbszörözés tipográfiai elrendezése, mivel párhuzamosan, oldalpáronként váltott nyelven olvashatók az epizódok: a páratlan oldalakon a magyar nyelvű szövegfolyam, a páros oldalakon pedig annak szlovák nyelvű fordítása szerepel.

A kétnyelvűség nemcsak nyelvi, hanem tematikai szinten is megjelenik a kiadványban, a gyerektörténet-füzér (Komáromi 1999: 226; Petres Csizmadia 2021: 55–6) ugyanis egy egynyelvű közegben élő, magyar–szlovák – a gyerekkönyv fikcionalizált autobiografikus szövegtere értelmében *mekele* és *baricska* – nyelven beszélő család hétköznapijait mutatja be. Bár a kétnyelvű családot a kulturális és nyelvi sokszínűség értékalapú, transzkulturális megközelítése (Németh 2018: 10) jellemzi, a szereplőket folyamatos kihívás elé állítja, hogy monolingvális és -kulturális környezetben élnek a mindennapjaikat. A kötet ugyanakkor úgy viszi színre a kétnyelvűség és kétkultúrájúság témáját, hogy a fókuszba állított, nyelvi, etnikai és kulturális szempontból vegyes család mikrotörténeteinek elbeszélése során igyekszik kikerülni a nemzetek együttélésével járó negatív konnotációk előhívását. Ezt elsősorban egyedi alkotású szereplőnevek, helynevek és nemzetnevek létrehozásával, a cselekmény fikcionalizált autobiografikus térbe és kontextusba helyezésével éri el.

Tanulmányomban a kötetnek ezt a rendkívül változatos, frappáns, egyedi alkotású írói névanyagát vizsgálom meg. Az elemzésre szánt korpusz érdekessége, hogy a kiadvány multilingvális jellegéből adódóan kétféle nyelven, magyarul és szlovákul létrehozott névanyagot foglal magába. A szereplő-, hely- és nemzetnevek vizsgálata során ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a kétnyelvűen közreadott névanyag két író névuniverzumához tartozik, és a szlovák nyelvű korpusz a magyar írói névvilág fordításának eredményeképpen, a **névválasztás és névteremtés** (Vácziné Takács 2018: 33) más és más módszereit (például a magyar népmesei tulajdonnevek hagyományait, vö. Marosi 1981; Balázs 1983; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989) felhasználva keletkezett. (A témához lásd meg: Balázs 2023; Dede 2024; Tuba 2025; Villányi 2025).

A kétnyelvű névanyag másik kuriózuma, hogy a névválasztások érzékenyen reagálnak a kiadvány témájára, és a metaforizálás eszközeivel élve a közvetlen referenciális azonosítás helyett a mesevilág timeless-nameless univerzumába (Martinkó 1971: 274–8) ültetik át az eseményeket. Ez egyrészt a szöveg fókuszát alkotó kérdések univerzális kiterjesztésére, a direkt aktualizálás elkerülésére kínál lehetőséget, másrészt fel akarja oldozni az egyébként problémamentesen dekódolható referenciális vonatkozások terhe alól a befogadót, és el akarja hárítani az etnikai sztereotípiák újragenerálásának lehetőségét.

A leírtak fényében a tanulmány célja a magyar és szlovák írói névanyag komparatív bemutatása, a fikciósított névanyag szemantikai jellegű vizsgálá-

lata, a névadás motivációjának a feltérképezése, valamint az írói nevekhez fűződő attitűdök felgöngyölítése.

2. Az írói nevek korpuszának körülhatárolása a vizsgált kötetben

A Marosz–Molnár Slatinská-kötet névanyagvizsgálatának megkezdése előtt szeretném leszögezni, milyen jelentésben és milyen szempontból használom az **írói név** fogalmát, és a kötetben belül milyen típusú neveket tartok írói névnek. A fogalom pontosításához Kovalovszky Miklós és Vácziné Takács Edit irodalmi névvizsgálattal foglalkozó írásaiból indulok ki, mivel mindkét kutató elmélete a téma megalapozó jellegű kutatását foglalja magába. Az irodalmi névadáskutatás egyik első, jelentős magyar kutatója, Kovalovszky Miklós a szépirodalmi művekben található nevek korpuszát a szereplők nevére szűkíti, és kutatásában a szereplőnév és az azt viselő karakter kapcsolatának vizsgálatát, a névadás motivációjának feltárását állítja előtérbe. Kovalovszky kutatásának egyik kiinduló kérdése így hangzik: „Vajjon [sic!] tudatos munka-e az irodalmi névadás, érzi-e fontosságát az író, elmélkedik-e a név megválasztásáról, hangzásáról, jelentéséről, jellemző erejéről, a hős és a név összeilléséről?” (Kovalovszky 1933/1992: 505) Vácziné Takács Edit szélesebb értelemben foglalkozik az irodalmi névadás kérdéskörével, s a szereplőnévvizsgálat helyett a tulajdonnevek és tulajdonnévi szerepet hordozó nevek vizsgálatára összpontosít. Hogy elkerülje a tulajdonnév definiálásával kapcsolatos dilemmákat, így fogalmaz: „az írói névadás során nem tulajdonneveket vizsgálunk, hanem minden nyelvi elemet, amely tulajdonnévi szerepben van” (Vácziné Takács 2018: 33). Ez azt jelenti, hogy a szereplőnevek iránti érdeklődését kiterjeszti az irodalmi szövegben előforduló valamennyi, tulajdonnévi értelemben felfogható névre is – például a helynevekre is. Vácziné írói névnek tartja az összes, „író által tudatosan vagy ösztönösen, meghatározott céllal teremtett, választott vagy alkalmazott” (Vácziné Takács 2018: 33), szépirodalmi műben előforduló nevet. Kovalovszky és Vácziné – valamint számos további, irodalmi névadással foglalkozó kutató, pl. Slíz Mariann¹ – elméletének közös pontja az alkotói tudatosság kidomborításában, a tudatos névadás motivációjának vizsgálatában található, azonban Vácziné szélesebb névkorpuszt von az írói név fogalmi körébe.

Az ő megközelítése jól alkalmazható a mesealapú műfajokra (Petres Csizmadia 2022a: 36–42), ezáltal az elemzésre választott Marosz–Molnár

¹ Slíz Mariann a névalkotási folyamat tudatosságára hívja fel a figyelmet, nyelvi szignáloknak nevezi az írói neveket, melyek hangalakjuk és – elrejtett vagy világosan feltárulkozó – jelentésük révén befolyásolják az értelmezési munkálatokat is (Slíz 2014: 218).

Slatinská-kötetre is, mivel ez a műfajcsalád archetipizáló és univerzalizáló sajátosságából kifolyólag (von Franz 1992; von Franz 1998; Boldizsár 2010) szívesen alkalmaz nemtulajdonnév formájú, de tulajdonnév-értékű, névszerűen hangzó elemeket (Papp 1995: 48) vagy névhelyettesítőket (G. Papp 2007: 83) – ilyen funkciót tölt be például a szereplők esetében a szegény legény, a farkas, a helynevek kapcsán az erdő, a palota kifejezés. A kortárs mesealapú műfajokra, az irodalmi mesékre és a meseregényekre emellett különösen jellemző, hogy a névanyag összeállítását erősen befolyásolják a műfaj potenciális befogadóinak, a gyerekeknek az elvárásai, a játékoság-humorosság iránti igényük (G. Papp 2007: 83; Papp 2008: 26–34; Petres Csizmadia 2024: 28–33). Ez a sajátosság megjelenik a Marosz–Molnár Slatinská-kötet írói névvilágában is, ahol a szereplő- és helynevek mellett külön figyelmet érdemelnek a fikcionalizált autobiografikus térbe helyezett, referenciális vonatkozásokkal rendelkező, játékos-humoros színezetű nemzetnevek és nyelvnevek, melyek az írói fantázia termékeiként, az események és karakterek értelmezését befolyásoló teremtetvevekként funkcionálnak. Tanulmányomban ezért ezeket a neveket is írói névnek tartom, és a következő elemeket vonom a névvizsgálat körébe: a kötetben színre lépő **szereplők neveit**, a **nemzet-/nyelvneveket**, valamint a **helyneveket**.

3. A szereplőnevek vizsgálata

Az irodalmi névadás motivációjának kutatása során első lépésben a kötetben fellelhető szereplőneveket vizsgálom meg, mivel ezek a legtipikusabb és legtöbbet vizsgált típusai az írói neveknek. A szereplők névanyagának rendszerezése során a mesei nevek névadási indítékait vizsgáló kutatók írásai-ból indulok ki – Marosi (1981), Balázs és munkatársai (1983, 1987, 1989), Voigt Vilmos (1985, 2014), Bauko János (2005), Papp Ágnes Klára (1995), G. Papp Katalin (2007) –, melyek a következő névadási típusokat sorolják a mesék névkorpuszába: közismert valódi személynevek, melyek a keletkezés idején jellegzetesnek, szélesen elterjedtnek minősülnek; beszélő- vagy leíró nevek; speciális mesei nevek vagy fantázianevek; személyneveket háttérbe szorító kategórianevek; átmeneti típusú nevek. Mivel a vizsgált kötet meseregény, és szándékoltan törekszik a szereplők – ezáltal az őket jelölő névanyag – individualizálására (Petres Csizmadia–Bárczi 2021: 168), ezért a vizsgált kötet névanyagában is adaptált módon, az alkotói kreativitás egyéni megnyilvánulása szerint jelennek meg ezek a névtípusok.

A Marosz–Molnár Slatinská-kötet szereplőneveire alapvetően jellemző, hogy találunk közöttük egy- és többelmeű neveket is. Az egyelmeű nevek

nagy része formailag diminutív alakban szerepel – ilyen például a magyar változatban a *Zoli*, a szlovák verzióban az *Ivanka*, a többbelemű nevek érdekessége pedig, hogy a vezetéknév és az utónév összekapcsolása helyett névkiegészítő elemeket tartalmaznak – ilyen például a magyar nyelvű szövegfolyambeli *Zoltán bácsi*, a szlovák szövegváltozatban pedig a *pani Tünde* (magyarul: 'Tünde néni'). A becéző formák és névkiegészítő elemek használata Voigt Vilmos szerint a potenciális célközönség, a gyerekbefogadók elvárásaira reagál, a gyerekek névhasználati szokásaihoz történő igazodás szándékát tükrözi (Voigt 1985: 123).

A kötet szereplőnevei az antroponimák és a kategórianevek kategóriájába tartoznak. Minden névtípus további alcsoportokra bomlik, más és más névadási indítékot tükrözve. A szereplőnévanyag érdekessége, hogy a magyar és a szlovák nyelvű szövegváltozatban ugyanannak a karakternek a megnevezése egymástól eltérő funkciót is betölthet, ezért különböző névtípusokba is sorolhatók. A névelemzés során a magyar névrendszerezésből indulok ki, így a szlovák nyelvű szövegfolyamban található szereplőnevek funkcióját ehhez képest ismertetem.

3.1. Az antroponimák vizsgálata

A karakterek névanyagát az antroponimák (Bauko 2005: 102), vagyis a **valódi személynevek** uralják. Ezek között találunk hétköznapi nevet és rendkívüli nevet, melyek megjelenhetnek hivatalos vagy becéző névformában is. Vácziné íróinév-rendszerezése szerint az antroponimák névválasztás útján kerülnek egy irodalmi mű névkorpuszába (Vácziné 2018: 23). A vizsgált korpusz magyar és szlovák nyelvű, valódi személyneveire általánosan jellemző, hogy tudatos névválasztás útján kerülnek a névanyagba és – Hoffmann István *A név és identitás* című, a tulajdonnév önazonosság-tudattal való összefüggését vizsgáló tanulmányát adaptálva (Hoffmann 2010) – nemzeti identitás-jelölő funkcióval rendelkeznek: minden szereplő olyan nyelvű névformát visel, amely kifejezi a nemzetiségét is. Ezt a névforma írásmódja is tükrözi: a magyar (*mekele*) nemzetiségű szereplő neve mindkét nyelvű szövegfolyamban magyar fonémákkal, a szlovák (*baricska*) nemzetiségű szereplő neve pedig szlovák fonémák segítségével kerül lejegyzésre. Ilyen például a *Zuzka* és a *Zsófi* valódi személynév. A kétnyelvű kötet antroponimáinak érdekessége tehát, hogy mindkét nyelvű változatban egyféle névformában, fordítás nélküli reáliaként szerepelnek, és ezáltal világosan jelzik a névviselő nemzeti identitását.

A valódi személynevek vizsgálatát a **rendkívüli vagy különös nevek** elemzésével kezdem, mivel a címadó szereplők ilyen típusú antroponimát

viselnek. Kovalovszky azokat a személynéveket nevezi különös neveknek, amelyek szuggesztív hatások következtében keletkeznek, és rendkívüli hangzásukkal valamilyen sajátos hangulatot, asszociációt, érzést kívánnak kiváltani a befogadóban (Kovalovszky 1933/1992: 518). Egy szövegvilágon belül azokat az antroponimákat tartjuk rendkívüli neveknek, amelyek ugyan léteznek a referenciális valóságban, azonban a megírás jelenében nem követik a névadási szokásokat, sőt attól markánsan eltérnek, egzotikusnak hatnak. Ez a másság felhívó funkciót nyer, egyben távolságkeltő hatást is gyakorolhat, és a befogadóban az idegenség érzetét keltheti (Petres Csizmadia 2022b: 70). A Marosz–Molnár Slatinská-kötet antroponimáinak tudatos választásáról tanúskodik, hogy a címadó szereplők, *Benőke* és *Hanga* **rendkívüli nevet** viselnek, melyek mind a magyar, mind a szlovák nyelvű történetfolyamban a tipikustól eltérőnek számítanak, és a szokatlanság benyomását keltik. Bauko János *Kétnyelvűség és keresztnévhasználat. Magyar–szlovák keresztnévkönyv* (Bauko 2024: 62) című szótára szerint a diminutív formában szereplő *Benőke* magyar eredetű név, a Benedek és a Benjámin név -ő kicsinyítő képzős rövidülése, melynek nincs szlovák névmegfelelője. A *Hanga* szintén magyar eredetű utónév, a hanga növénynemzetség nevéből származik, és a *Benő*höz hasonlóan nem létezik szlovák névmegfelelője (Bauko 2024: 208). A magyar keresztnévek tára szerint mind a *Benő*, mind a *Hanga* a ritkán adott utónevek közé tartozik (URL1). A címadó szereplők tehát olyan, kizárólag a magyar nyelvű utónévtárban szereplő neveket viselnek, amelyek a magyar nyelvű szövegfolyam kontextusában is rendkívülinek, szokatlannak számítanak, mivel eltérnek a 21. század eleji névválasztási szokásoktól. A névválasztás indítékának érdekessége, hogy a címadó szereplők antroponimáinak választása identitásjelölő funkcióval bír, amely a szülők tudatos döntését tükrözi, akik szlovák nyelvi-kulturális környezetben, de magyar nevet viselő, kétnyelvű gyerekeket kívánnak nevelni. Ezt a szándékot a szöveg közvetlenül is elárulja: „Benőké, neked mekele neved van – válaszolta Anya –, Apával úgy egyeztünk meg, hogy anyukád után neked mekele lesz a nemzetiséged és a neved is” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 28). A *Hanga* név ugyanilyen szándékkal került választásra, és szintén a név viselőjének nemzeti identitását jelöli. A névválasztás motivációján túl a szövegfolyam azt is elárulja, milyen attitűddel rendelkeznek az utónevükhöz a magyar nyelvű nevet viselő, szlovák környezetben élő szereplők. Benőkére az elutasító magatartásmód jellemző, aki számonkéri a szülein a rendkívüli név választását, és szívesebben viselne egy olyan hétköznapi nevet, amely a nyilvános szférát uraló szlovák nyelvi-kulturális környezetében szokványosnak bizonyulna: „– Miért adtatok nekem ilyen hülye nevet? – jött haza egyik nap Benőke az iskolából. – Minden

gyereknek normális baricska neve van az osztályban, csak nekem ilyen fura” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 28). A kisfiú számára a névválasztás rendkívülisége, az ezzel járó másság megélése nehézségeket okoz a környezetbe való beilleszkedés során, és a szokatlanságot negatív életeseményként éli meg. A magyar utónévtől való idegenkedés hátterében az a tapasztalat húzódik meg, hogy ugyan a magánszférában a szülők kétnyelvűnek és kétkultúrájúnak neveik Benőket, a nyilvános szféra nyelvi-kulturális közege miatt dominánsabbá válik a fiú szlovák identitása. Hanga identitását a kiegyensúlyozott kétnyelvűség jellemzi (Navracscics 2010: 89), amiről a nevéhez való pozitív attitűdje is tanúskodik: „Ő Benőkével ellentétben nem szégyellte, hogy mekeléül is tud, sőt büszke volt a mekele nevére is, amilyen senki másnak nem volt az egész iskolában” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 46). Hanga a rendkívüli név viselése miatti elkülönöződést, többségtől való eltérést pozitív értelemben fogja fel, és az egyediséget értéként éli meg.

A meseregény szlovák nyelvű változatában a szlovák utónévtár számára ismeretlen szereplőnevek választása a névviselők rendhagyóságát domborítja ki, ami az egynyelvű, szlovák közegben a címszereplők másik kultúrához való tartozására irányítja a figyelmet. A rendkívüli nevek választása a szlovák szövegfolyamban ezáltal nem az egyediség pozitív konnotációit emeli ki, hanem a másság elidegenítő hatását nyomatékosítja. Különösen igaz ez a szlovák fonéma-rendszer-től eltérő *Benőke* névformára, amely felerősíti a névviselő saját neve iránti elutasító magatartásmódját.

A rendkívüli nevek mellett számos **hétköznapi név**vel is találkozunk a kötetben. Azokat az antroponimákat tartjuk hétköznapi neveknek, amelyek a szövegvilágon túli, referenciális valóság mindennapos személynévanyagát is képezhetik. A névadás motivációja alapján azok a szereplők nyernek hétköznapi nevet, akiket a szöveg egyszerű, mindennapi karakterként kíván ábrázolni. A mesealapú szövegekben az átlagosságot sugalló hétköznapi név választása a karakter bárkijellegét, univerzalitását emeli ki, a szokványosság benyomását kívánja kelteni, melynek az a funkciója, hogy a befogadó könnyen tudjon azonosulni a szereplővel, és nem fantasztikus szereplőként helyezze el az értelmezői világában (G. Papp 2007: 82).

A magyar nyelvű szövegfolyamban az egyelemű, hivatalos névformában közölt, hétköznapi nevek közé sorolhatjuk a *Cecília* nevet, melyet a történet-sor fókuszában álló családban a legkisebb gyerek visel. A névválasztás sajátossága, hogy a latin eredetű Cecília név (Bauko 2024: 180) mind a magyar, mind a szlovák utónevek között ugyanabban a névformában létezik. A szöveg ezúttal is tematizálja a tudatos névválasztást, ám a címadó szereplők nemzeti identitását jelölő névválasztásával ellentétben itt a névválasztás

identitásközvetítő funkcióját domborítja ki. A kétnyelvű szülők szándékosan választanak a harmadik gyereküknek mindkét nemzet névadási szokásához igazodó, nemzeti identitást nem tükröző személynevet: „[A szülők] úgy határoztak, ezúttal olyan nevet választanak, amelyet mekeléül és baricskául is ugyanúgy írnak és ejtenek ki” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 54). A szlovák névadási szokásokat tekintve a Cecília név átmenetet képez a hétköznapi és a rendkívüli nevek között, mivel ez a névválasztás nem követi a szlovák névadásdivatot. A fonémasor és eredet tekintetében semleges utónév választása azonban a kétkultúrájú család fontos változásáról tanúskodik: az egynyelvű környezetben élő szülők a harmadik gyerekük számára már egy, a nyilvános szférába való zökkenőmentes(ebb) beilleszkedést segítő utónevet választanak. A névválasztás itt inkább az elfogadásról, a másik kultúra felé nyitásról árulkodik, ami a szélesebb család számára is a közelítés gesztusaként értelmezhető: „Végre mindenki meg volt elégedve, a mekele és a baricska rokonok is, nem úgy, mint az első két gyerek névválasztásánál” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 56).

A magyar névadási szokásokat tekintve hétköznapiinak, a szlovák névadási szokások szempontjából rendkívüli névnek minősül a hivatalos névformát viselő mellékszereplő, *Ákos* neve. A török eredetű, de régi magyar nevek között rögzült, ám szlovák névmegfelelő nélküli *Ákos* (Bauko 2024: 48) antroponima egy olyan szereplő neve, aki egynyelvű magyar környezetből érkező cserediák, és aki nyelvtanulási céllal néhány hetet tölt a kétnyelvű család lakóhelyén, szlovák nyelvű közegben. A névválasztás motivációjának hátterében ezúttal is a szereplő nemzetiségének a kifejezése áll. A szlovák befogadók számára ismeretlen hétköznapi név választása a másság, az idegenség kifejezőjévé válik a szövegfolyamban. A névválasztás világosan tükrözi a tipikusan magyar hétköznapi nevet viselő mellékszereplő helyzetét: a magyar névforma szlovák szövegfolyamba emelése metaforikus úton kifejezi a szereplő nyelvi-kulturális környezetbeli idegenségét, másságát.

A hétköznapi nevek között szerepelnek becenevek is, amelyek a személyesség, ismerősség, közvetlenség benyomását keltik, valamint a gyerek olvasó és a szereplők közti életkorbeli eltérés, valamint a kulturális távolság csökkentésére szolgálnak. A magyar nyelvű szövegfolyamban többnyire az -i képzős becéző névformával találkozunk, ilyen a *Zsófi*, *Dóri*, *Cili*, *Zoli*, *Cili*. Mivel ezek a névformák a magyar becenévképzési szokásokat tükrözik, az ugyanilyen névformában szereplő szlovák nyelvű szövegváltozatban a név hordozójának nemzeti identitására utalnak. Ugyanez állapítható meg a szlovák becenevet viselő szereplőkről is: a szlovák becenévképzési szokásokat követő *Miro*, *Zuzka*, *Ivanka* név idegenként hat a magyar nyelvű szövegfolyamban, és pontosan kijelöli az adott szereplő nemzeti identitását.

A becéző formulák közé sorolhatjuk a néni, bácsi szólítóneveket is, amelyek Páji Gréta szerint (Páji 2018: 35) a mesealapú művekben a gyermeki perspektívából történő narrációra, a familiaritás, játékoság és bizalmasság kidomborítására irányítják a figyelmet. A névkiegészítő elemet tartalmazó nevek közé elsősorban a gyerekeket tanító pedagógusok nevei tartoznak: a magyar szövegfolyamban ilyen a *Hilda néni*, *Zita néni*, *Zoltán bácsi*, *Huba bácsi*, *Rudi bácsi*, *Tünde néni*, *Lilla néni*, *Marcsi néni* antroponima. A szlovák nyelvű szövegváltozatban a néni, bácsi szólítónevek többféle szinonima segítségével kerülnek kifejezésre, melyek hol a magyar változat szó szerinti fordításában szerepelnek – *teta Hilda* (magyarul: Hilda néni), *pani Zita* (magyarul: Zita néni), *pani Tünde* (magyarul: Tünde néni), *pani Lilla* (magyarul: Lilla néni), *pani Marcsi* (magyarul: Marcsi néni) –, hol leszűkítik a szólítónév jelentését, pontosítják annak funkcióját: *pani učiteľka Zita* (magyarul: Zita tanító néni), *pán učiteľ Zoltán* (magyarul: Zoltán tanító bácsi), *pán učiteľ Huba* (magyarul: Huba tanító bácsi), *pán učiteľ Rudi* (magyarul: Rudi tanító bácsi). Ahogy a *Zita néni* fordításában látható, a szlovák szövegfolyamban esetenként kétféle változatban is olvasható ugyanannak a személynek a megnevezése.

3.2. A kategórianévek vizsgálata

A kategórianévek vagy köznévi névhelyettesítők (Bauko 2005: 103) háttérbe szorítják a személynevet, és rámutató funkcióval rendelkeznek (Papp 1995: 47). A kategórianév esetében a névválasztás a viselőre való közvetlen utalásként szolgál, mivel a karakter magában hordozza a nevével járó funkciókat, feladatokat, tulajdonságokat. A népmesék világában a kategórianévek mesei szerepkörökhöz kapcsolódó típusszereplőket takarnak – ilyen például a *legkisebb fiú* megnevezés (G. Papp 2007: 83). Papp Ágnes Klára felhívja a figyelmet arra, hogy a mesei szövegek világában az ilyen típusú nevek gyakran az átmeneti típusú nevek közé tartoznak, mivel számos esetben nehezen dönthető el, hogy identifikáló funkciójú névvel vagy köznévvvel van dolgunk – ilyen nevet visel például a *róka* vagy a *táltos* (Papp 1995: 49–51).

A Marosz–Molnár Satinská-kötet névanyagában a gyerekeket nevelő családtagok viselnek köznévi jellegű, ám tulajdonnévfunkcióval felruházott kategórianévet: a magyar szövegfolyamban ilyen az *Apa*, *Anya*, *Nagyi* és *Dédi* név. Valamennyi kategórianév becézett formában, egyelemű névként szerepel, és egy konkrét személynevet helyettesít, vagyis tulajdonnévi funkciót nyer. Az egyedítés szándékát tükrözi a nagy kezdőbetűs írásmód és a névforma egyetlen adott személyre történő alkalmazása. Az *Apa*, *Anya*, *Nagyi* és *Dédi* nevet viselő szereplők nem is rendelkeznek hétköznapi névvel. A felnőtt csa-

ládtagok személynévhiánya az elbeszélés gyermeki perspektívájának felerősítését szolgálja, és az események középpontjába állított Benőke és Hanga általi megszólításokra szűkíti le a megnevezésüket. Az édesanya, édesapa, nagymama és dédnagymama becézett névformájának választása tükrözi a viselője családon belüli státuszát, a főszereplő gyerekek életében betöltött szerepét, a hozzájuk fűződő viszonyukat, és a familiáris megszólítás intimitását, kedveskedő jellegét, a névrövidítés útján létrehozott becézés keltette pozitív konnotációkat tükrözi. A családtagok viselte kategórianévek érdekessége, hogy míg az *Anya*, *Apa* és *Dédi* kategórianév kizárólag ebben a névformában szerepel a kötetben, a *Nagyi* megszólítás mellett a *nagymama* névformával is találkozunk. A *Nagyi* kategórianév szűkítő jelentésű, identifikáló funkcióval bír, mivel a szövegfolyamban szereplő két nagymama közül minden esetben a magyar (*mekele*) nagymamára vonatkozik, a *nagymama* kategórianév pedig hol a magyar (*mekele*), hol a szlovák (*baricska*) nagyszülőt jelöli – a megnevezés általánosító jellegéről tanúskodik a megnevezés kisbetűs írásmódja is. A *nagymama* névforma használatakor minden esetben körülírással, kiegészítő kommentárral pontosítja a szöveg, melyik nagyszülőre gondol – ilyen például a „városban lakó nagymama” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 56) formula használata.

A szlovák nyelvű változat szintén kategórianév segítségével nevezi meg a családtagokat, azonban a korábbi névkölcsönzéstől eltérően itt a köznévi jellegű kategórianévek szó szerinti fordítás útján kerültek a szlovák változatba, és a névforma kialakításának módszere is némileg eltér a magyar változattól. Tipográfiai szempontból látványos különbség, hogy a négy szereplőnév kisbetűs írásmóddal kerül lejegyzésre: az *Anya* névforma szlovák nyelvű változata *mama*, *mami* (magyarul: anya, anyu), az *Apa* ekvivalense *ocko* (magyarul: apu), a *Nagyi* névforma fordítása *stará mama* (magyarul: nagymama), a *Dédi* pedig *prababka* (magyarul: dédnagymama) néven szerepel. A kisbetűs írásmód ellenére a szereplőnevek – a magyar nyelvű változathoz hasonlóan – magukon viselik a rámutató funkciót, egyedítő jelleget, hiszen egy-egy konkrét karakter szereplőneveként funkcionálnak, azonban a tulajdonnévi hatáskeltéstől megfosztják a névformákat. A szlovák nyelv sajátosságaiból adódik, hogy a családtagokat megnevező kategórianévek standard formában is becéző hatást keltenek, mivel a köznyelvi változatukban is eleve kicsinyítő képzőt tartalmaznak (pl. *prababka*). Ezáltal csupán a *matka* és *otec* névforma becéző változatával, a szótagkettőzést tartalmazó *mama*, valamint a kicsinyítőképzős *mami*, *ocko* változattal találkozunk a szövegfolyamban. Az édesanya szlovák változatú megnevezése két szinonimával történik: az elbeszélő *mama* kifejezést használ, a gyerekszereplők viszont *mami* néven illetik őt. Ez utóbbi név-

változat a kettős becézésnek köszönhetően kedveskedőbb, bensőségebb megszólítás hatását kelti.

4. A fiktív nemzetnevek és helynevek vizsgálata

A vizsgálatra választott korpusz egyedisége abban található, hogy míg a szereplőket valódi személynevekkel és kategórianevekkel ruházza fel, a referenciális dekódolás kényszerét azzal kívánja elkerülni, hogy az eseményeket egy fikcionalizált autobiografikus térbe helyezi át, melyet fiktív írói nevekkel nevez meg. Az időbeli, geográfiai és nemzetiségi lehorgonyzás elkerülése céljából egy alternatív univerzumot hoz létre, és egy másik, fantázianyelven megalkotott, lehetséges világba ülteti át az autobiografikus eseményeket, az identitásra utaló fogalmakat és a földrajzilag pontosan lokalizálható helyszíneket. Ezt a valóság és fikció közti folyamatos oszcillálást leginkább az írói fantázia által **teremtett fiktív nemzetnevek és helynevek** tükrözik, melyeket a fikciósítás eszközeivel elrejt, titkosít a szövegfolyam – ugyanakkor egy, a kötet végén szereplő „mekele–magyar szótár” és „krumplácko–slovenský slovník” (baricska–szlovák szótár) segítségével megadja a kódolás feloldásának kulcsát is. Ez a titkosítás a névtabu nyelvi démonizálásba vetett hitét idézi meg, amely során a beszélők „homályos kifejezésekbe, különös szavakba, körülírásokba burkolják” (Hegedűs 1956: 101) a mondanivalójukat, és a referenciális nevek elfedésével a nacionalizmus konnotációit próbálják elkerülni. Ezeket az elrejtett, fiktív nemzetneveket és helyneveket az álnevek egy sajátos esetének tarthatjuk, amit Németh Zoltán nyelvi maszkosításnak tart (Németh 2014: 9), Bauko János pedig fedőnévnek nevez (Bauko 2012). Ahogy az álnevet választó szereplőt elrejt a neve, úgy ezek a fiktív nemzetnevek és helynevek mögé bújtatott denotátumok is elrejthetők az őket elkendőző névtest mögé.

4.1. Fiktív nemzetnevek a kötetben

Az elbeszélő alkotta fiktív névalkotás közül a legeredetibb megoldásokat a nemzetnevek kínálják. Ezek a valós nemzetnév névtestétől teljesen eltérő fonémasorból épülnek fel, amivel felerősítik az elrejtés, elfedés szándékát, és a referenciális vonatkoztatást jelentésbeli asszociációk révén teremtik meg. A névalkotás e módszere leginkább a motivált fantázianevek létrehozására emlékeztet, azonban míg a motivált fantáziánévvel felruházott mesealakok jelleme a beszélőnevek segítségével azonosítható (Papp 1995: 48), a kötetben teremtett magyar és szlovák nyelvű fiktív nemzetnevek nem közvetlen

módon, hanem metaforizáció révén utalnak egy-egy nemzetkarakter vagy nyelvhasználatához kapcsolódó impresszió kifejezésére. Ennek célja az adott nemzetről ismert etnikai sztereotípiák elkerülése, azonban a stilizálás esetenként akaratlanul is megidézi azokat, számos esetben pedig ironikus felhangot kölcsönöz a sztereotipizálás folyamatának. A kötet végén szereplő szótár alapján a következő nemzetneveket rejti el a szövegfolyam: magyar, szlovák, roma, török, szász/német, lengyel, kínai, amerikai – szlovákul: Maďar, Slovák, Róm, Turek, Sas/Nemec, poľský, čínsky, americký.

A magyar nyelvű szövegfolyamban szereplő fiktív nemzetnevek **jelentés- és hangzásasszociációk** révén keletkeznek. A két kiemelt státuszú nemzetnév, a magyar és a szlovák elfedéséhez állatmetaforákat hív segítségül az írói fantázia. A magyart helyettesítő *mekele* a magyar nyelvben jellemzően domináns pozíciót betöltő *e* magánhangzó gyakoriságára utal, és a magyar nyelvet mekegőnek tartó sztereotípiát építi a névtestbe. Erre a szövegfolyam is világosan utal, amikor a mekele nemzetiségű Benőket az osztálytársai csúfolják: „Mindenki tudja, hogy a mekelék hülyék. Mek, mek, mekele! Buta, mint a kecske!” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 26). Az állatmetaforával létrehozott nemzetnév ezáltal ragadványnévvé performálódik, amely előhívja a fiktív nemzetnév jelentése mögött bújó negatív konnotációkat is.

A szlovák nemzetnevet elrejtő *baricska* névtestben szintén állatmetaforára és a szlovák nyelv morfológiai sajátosságainak megidézésére találunk. A *baricska* fiktív név egyrészt a bárány becéző formájaként értelmezhető, ami a szlovákok valamikori hegyvidéki pásztoréletmódjára utal, másrészt – a befogadó dekódolásától függően akár ironikus felhangot is kölcsönözve – a szlovák nyelvhasználatra jellemző, gyakran használt kicsinyítő képző (-čka, -ka) névtestbe építését idézi meg. Fontos megjegyeznünk, hogy mind a magyar, mind a szlovák nyelvben már létező, azonban mindkét nyelvben más-más jelentéssel bíró kifejezésről van szó: a *baricska* a magyar nyelv regionális nyelvváltozatában valódi tájszóként található meg, és Beke Ödön nyelvjárási gyűjteménye szerint ’termés’-t jelent² (Beke 1948: 36), a szlovák nyelvben pedig a *barička močiarna* egy nedves legelőkön élő mérgező növényt, mocsári kígyófüvet takar – a jelentésasszociáció itt is a pásztoréletmód elemeire vezethető vissza. A szlovák nemzet esetében is találkozunk a szövegfolyamban ragadványnévvvel, itt azonban nem a *baricska* névtest nyer negatív konnotációkat, hanem egy, a referenciális valóságban létező, szlovák nemzetre vonatkozó etnikai sztereotípiá kerül a szövegfolyamba: a drótos mint gyerekrabló képzelete. Az egyik jelenetben a magyarországi Dédi mesél a gye-

² Beke Ödön szerint a *baricska* tájszót Noszvajon használták, ami azért érdekes, mert Noszvaj az elbeszélések egyik helyszíneként szerepel a kötetben.

rekkoráról, amikor a szülei ezzel a fenyegetéssel próbálták engedelmességre bírni: „Vigyázz, elvisz a drótos!” (Marosz–Molnár Satinská 2021: 122). Ez a nemzeti sztereotípiá a nyelvi-etnikai idegenségre (Fülöpová 2014), a más-ság okozta félelemre vezethető vissza (Albrecht 2014: 191). A drótos etnikai ragadványnév szövegfolyamba építése elősegíti a *baricska* fiktív nemzetnév referenciális dekódolását.

A beszélt nyelv hangzásának (akár ironikus) sztereotipikus megidézését fedezhetjük fel a kínait rejtő *tinjin*, valamint a lengyelt fedő *psondzsus* névtestben, amely a kínai és a lengyel nyelv magyar befogadók általi hangzására utal. Játékos-humoros jelentésszociáció motiválja az amerikai nemzetnevet elfedő *tramcsi* fiktív nemzetnév megalkotását, amely a szlengből kölcsönzött amcsi és az államelnök Trump nevét vonja össze. A szász/német nemzetnevet takaró *gürner* a térségben jellegzetes Grün családnév anagrammaszerű felhasználásával helyettesíti. Szintén jelentésszociáción alapuló anagramma útján keletkezik a török nemzetnevet fedő *burtán* fiktív név, amely a török ruhaviseletre jellemző turbán kifejezés betűcseréi segítségével születik meg.

A szlovák nyelvű szövegfolyamban a nemzetnévadás indítékai között ugyanúgy megtaláljuk a jelentés- és hangzásasszociációk létrehozási szándékát, azonban a kötet fókuszában álló két nemzetnév itt nem állatmetaforák, hanem növénymetaforák felhasználásával keletkezik. A magyar nemzetnevet a szlovák változatban a *Feferóni* (magyarul: csípős paprika) névtest jelöli, ami etnikai sztereotípiát tartalmazó nemzetkarakteri színezetet kölcsönöz a fiktív nemzetnévnek, és a magyarok csípősségét, tűzről pattantságát fejezi ki: „...každý vie, že Fereróni sú sprostí. Štiplaví ako paprika!”³ (Marosz–Molnár Satinská 2021: 27). A szlovák nemzetnevet rejtő *Krumpláci* a krumpla (magyarul: burgonya) szóra vezethető vissza, és a névadás motivációjában a szlovákok burgonyatermesztő szokásai fedezhetők fel. A fordítás szempontjából érdekes jellegzetesség, hogy a többi fiktív nemzetnév a magyar szövegfolyamban használt névalkotási módszert követi: a kínait a magyar szövegváltozat *tinjinjé*hez hasonlóan a szlovák nyelvű verzió *chuanský* névvel helyettesíti, ami mindkét esetben a kínai nyelv hangzására utal, az amerikai mind a magyar, mind a szlovák változat a nemzetnevet (magyarul szlengben kifejezve: amcsi, szlovákul: americký) és az államelnök Trump nevét összevonó *tramcsinak*, *tramickýnek* nevezi, a szász/német nemzetnév a Grün családnévnek ugyanazt az anagrammáját teremti meg (a szlovákban a nemzetnevek nagybetűs írásmódját követve, *Gürner* alakváltozatban használva a fiktív nemzetnevet).

³ A tanulmányíró szó szerinti fordításában: Mindenki tudja, hogy a feferónok (‘magyarok’) hülyék. Csípősek, mint a paprika!

4.2. A kötetben található fiktív helynevek

A magyar szövegfolyamban szereplő fiktív helynevek létrehozását alapvetően kétféle elv működteti: egyrészt amennyiben a befogadók meseszövegként kívánják dekódolni a szövegfolyamot, szolgáljanak ezek a nevek a referenciálisan azonosítható valóság elkendőzésére, amennyiben pedig autobiografikus ihletésű olvasmányként dekódolják a művet, szolgáljanak a denotátum felfejthető azonosíthatóságára; másrészt humoros-zenei hangzásukkal és konnotációikkal elégítsék ki az elsődleges befogadók, a gyerekek varázsvilág utáni vágyát, játékoság iránti igényét (Lovász 2015: 42–7). Bényei Ágnes szerint a kitalált vagy fiktív helynevek egyik legjellemzőbb vonása az, hogy „ugyanazokat a jellegzetes formánsokat tartalmazzák, mint a valódiak” (Bényei 2012: 29), a másik fontos, stilisztikai sajátosságuk pedig az, hogy a dekódoló helynévként ismeri fel őket. A vizsgált korpusz fiktív helyneveire mindez igaz, az egyediségük azonban abban található, hogy ezek a névalkotások ugyan az írói fantázia termékei, mégis létezik denotátumuk, vagyis valós földrajzi helyekre utalnak. A valós és a fiktív helynév között világosan azonosítható a kapcsolódás: az írói világban teremtett helynevek a referenciálisan dekódolható helynevek morfológiai struktúrájának módosításaiként keletkeznek, melynek eredményeképpen a helynév fikciósított változata mintegy görbe tükröt tart a valós helynévnek. A vizsgált korpuszban szereplő fiktív helynevek tehát a valóságban létező helynevek függvényében keletkeznek és értelmeződnek.

Alapvetően háromféle fiktív helynevet találunk a kötetben: településnevet, országnevet és természeti tájnevet. Típustól függetlenül valamennyi fiktív helynév létrehozásában fontos szerepet játszik a szótest hangzása és a hasonló hangzás révén felidézett eredeti név játékos megidézése, a külső asszociáció alapján (Kovalovszky 1933/1992: 514) történő névteremtés, ami gyakran a gyermeknyelvre jellemző metatézis (Neuberger 2014: 44) jelenségét idézi meg, vagyis egy-egy betű vagy szótag felcserélésével artikulálódik. A gyereknyelvhasználat tükrözésén kívül felfigyelhetünk a névteremtés során használt poétikai eljárások alkalmazására is: a fiktív helynevek teremtésének ugyanis az ismétlés és a felcserélés lesz az alapja, az új nevek pedig a valóságban létező megfelelőinek a hasonló hangzáson alapuló rímpárjai, hasonló jelentésen alapuló változatai vagy anagrammái lesznek.

A valós helynévre rímelő fiktív nevek közé azok a teremtett helynevek tartoznak, amelyek az eredeti szótest fonémasorára és hangulatára emlékeztetnek. Ilyenkor szó szerint **rímalkotás** történik, mivel a fiktív helynév megőrzi a valós helynév magánhangzóit: a hasonló hangzás alapját a két helynév magánhangzóinak összecsengése alkotja, míg a teremtett név a mássalhang-

zókat fel-, illetve lecseréli. E névteremtés módszerére jellemző, hogy a névkezdő mássalhangzót minden esetben más fonéma helyettesíti. Így születik meg az asszonáncként funkcionáló *Derbély* és *Deresbár*, valamint a tiszta rím poétikájára épülő, konsonánsz hangzású *Böngyös* és a *Rulyói-sziklák* fiktív helynév. Az Erdély helyett szereplő *Derbély* helynévben egy szó eleji mássalhangzó-betoldást, valamint a szótest közepén egy mássalhangzócserét figyelhetünk meg. A Segesvár helyett található *Deresbár* megnevezés megőrzi az eredeti változat összetettség-alakját, ám a tipikus településnév-jelölő -vár végződés helyett a hasonló hangzású -bár kifejezést építi a névtestbe. A Gyöngyöst fedő *Böngyös*, valamint a Szulyói-sziklák rejtő *Rulyói-sziklák* fiktív helynevek csupán a névkezdő mássalhangzókat cserélik le.

A rímhatás keltése mellett fontos névteremtő módszerként azonosítható az **anagrammák** készítése. Ezekben az esetekben a valós név betűinek felcserélésével születik meg a fiktív földrajzi név. Az anagramma alkotása során a magánhangzók jellemzően megőrzik a valós megnevezésbeli helyüket, az első és második mássalhangzó azonban felcseréli egymást: ezt találjuk a *Lozsna* (Zsolna), *Homács* (Mohács), *Rotockó* (Torockó) névtestekben, de ilyen benyomást ébresztenek az egynemű magánhangzókból álló *Ereg* (Eger), *Rapajd* (Parajd), *Rokond* (Korond) fiktív nevek is. Csupán a Noszvaj helyett szereplő *Vajszon* kifejezésben találkozunk a magánhangzók sorrendjének a felcserélésével. Az anagrammaképzés további jellemző vonása, hogy a szótaghatárokat feloldja, de szótagszerű elemeket variál a névtest kialakításakor. *Vajszon*, *Homács*, *Rapajd* és *Lozsna* esetében az eredeti helynév szótagcseréje mellett az egyik szótag inverz változata alkotja a névteremtés alapját.

A hasonló hangzáson alapuló fiktív helynévképzés mellett találkozunk **hasonló jelentésre** építő vagy jelentésszociáción alapuló névalkotási módszerrel is. Így születik a Békás-szorosból *Szőcskés-szoros*, Csikszere-dából *Gyíkbereda*, a Bükk hegységből *Kukk-hegység*. A *Szőcskés-szoros* és *Gyíkbereda* esetében a fiktív és valós név közti kapcsolódás alapját alapvetően az állatvilágbeli párhuzam alkotja, ugyanakkor ezekben az esetekben is fontos indítéka lesz a névadás játékosításának a hasonló, rímelő hangzás létrehozása. A Bükk–*Kukk* valós és fiktív helynévpár névadási motivációjának hátterében szintén a játékos, egybecsengő hangzást, valamint a – jelentésszociáció révén előhívott, fák közt élő – kakukk állatnév rövidítését fedezhetjük fel.

A földrajzi nevek között figyelmet érdemelnek az országnevek is, amelyek a valós országnevek névadásának módszertanát követve egy nemzetnév és az ország kifejezés összekapcsolásával keletkeznek. A vizsgált korpuszban ezek a nemzetnevek olyan fiktív nevek, melyek a hangzás szempontjából nem leplezik le a referenciális párjukat, csupán jelentésszociáció útján fedezhe-

tünk fel bennük névteremtési tudatosságot. Ennek köszönhetően a meseregénybeli országnevek a valós és fiktív helynév hibridizált változatait teremtik meg. A magyar nyelvű szövegfolyamban három ország kerül megnevezésre: a Magyarországot rejtő *Mekeleország* és annak történelmi névváltozata, a Nagy-Magyarországra utaló *Nagy-Mekeleország*, továbbá a Szlovákiát elfedő *Baricskaország*, valamint a Romániára utaló *Szurculumország*.

A szlovák nyelvű szövegfolyam fiktív helynévalkotása elsősorban a valós helynévhez hasonló hangzás megteremtését szorgalmazza, jelentésszociáció révén csupán egy helynevet alkot a korpuszban. A fentebb felsorolt névalkotási módszerek közül a konszonáns hangzásteremtésre és anagrammák létrehozására törekszik. A valós helynévre rímelő, **konszonáns hangzás megteremtése** a célja a következő fiktív helynevek megalkotásának: *Jáger*, *Rúľovské sklaly*, *Mečkemét*, *Böngyös*. A *Jáger* a magyar Eger helynév szlovák névmegfelelőjének, az Áger helynévnek betűkiegészítéssel, megtoldással kialakított változata. A másik három esetben a valós és fiktív helynév névkezdő mássalhangzójának a lecserélése figyelhető meg. A magyar valós helynév, Kecskemét konszonánsaként keletkezett *Mečkemét*, valamint a Gyöngyös alternatívjaként létrehozott *Böngyös* érdekessége, hogy a kötet végén szereplő szótárban a kifejezés feloldásaként csak magyar fonémasorral jelölt településnevet találunk, Kecskemétnek és Gyöngyösnek ugyanis nincs szlovák nyelvű névmegfelelője. A *Rúľovské skalý* (szlovákul: Súľovské skalý, magyarul: Szulyói-sziklák) pedig a magyar szövegfolyamban szereplő *Rulyói-sziklák* fiktív név alkotásának megoldását utánozza: a névkezdő mássalhangzót a szlovák változat is ugyanarra a fonémára cserélte le, mint amit a magyar szövegfolyam választott.

A valós helynévvel hasonló hangzás létrehozására, **asszonáncok** teremtésére törekednek a következő szlovák fiktív helynevek: *Miritea*, *Nosákovo*. A *Miritea* (magyar Torockó) névtest a szlovák valós helynév, a Rimetea egy fonémájának a megváltoztatásával születik meg. A *Nosákovo* fiktív helynév – szlovák valós helynévmegfelelő híján – pedig a magyar Noszvaj névváltozataként keletkezik egy tipikus szlovák településnévképző, az -ovo szóvégződés betoldásával.

A valós helynevek **anagrammáiként** értelmezhető szlovák fiktív helynevek esetében figyelemre méltó, hogy a magyar szövegfolyamban alkalmazott módszert követik: a magánhangzók megőrzik a valós helynévbeli, eredeti helyüket, míg az első és második mássalhangzó sorrendje felcserélődik. Ezt figyelhetjük meg a következő esetekben: *Ližina* (szlovákul: Žilina, magyarul: Zsolna), *Rocund* (szlovákul: Corund, magyarul: Korond), *Cibazský priesmyk* (szlovákul: Biczaský priesmyk, magyarul: Békás-szoros), *Gishisoara* (románul: Sighișoara, magyarul: Segesvár), *Rapajd* (szlovákul: Praid, magyarul:

Parajd). Ahogy a példákból is látszik, amennyiben egy helynévnek nem létezik szlovák nyelvű névmegfelelője, a fiktív helynév a valós helynév napjainkban használatos hivatalos névformájából alkot anagrammát úgy, hogy a fiktív helynév a szlovák fonéma-rendszer segítségével építi fel a névtestét: a fentebb kiemelt *Mečkemé*hez hasonlóan ezt láthatjuk a román településnévre rájátszó *Gishisoara* helynévben. A *Rapajd* fiktív név érdekessége, hogy a település történelmi, magyar nevének, a Parajdnak az anagrammáját eredményezi, és nem a hivatalos, román településnevet, a Praidot veszi a név létrehozásának alapjául. *Rapajd* és *Böngyös* esetében a szlovák fordítás átvette, kölcsönözte a magyar írói fiktív helynevet.

A valós és fiktív helynevek közti kapcsolódást a hasonló jelentés vagy jelentésasszociáció is létrehozhatja. Két esetben találunk erre példát a szlovák szöveg-folyamban: a magyar Csíkszereda szó szerinti fordítását fedezhetjük fel a *Pruhovaná Streda* fiktív névben, és a szó szerinti fordításból létrehozott szó-játékot találunk a Sedmohradsko (magyarul: Erdély) megnevezést helyettesítő *Trojhradsko* fiktív névben. A Sedmohradsko szó szerinti, magyar fordításban 'hétvárát', a *Trojhradsko* pedig 'háromvárát' jelent, vagyis a fiktív név a névtest első tagját hasonló funkciójú, de más jelentésű elemre cserélte.

Az országnevek a magyar nyelvű szöveg-folyamhoz hasonlóan a fiktív nemzetnevek kiegészítéseiből keletkeznek. A szlovák nyelv az országnevek képzésekor gyakran használja a -sko toldalékot: ezt a szóképzési módszert alkalmazza a Maďarsko (Magyarország) helyetti *Feferónsko* és a Rumunsko (Románia) helyetti *Murunsko*. A szlovák fordító leleményes névalkotási eljárásáról tanúskodik, hogy a Szlovákiát jelentő Slovensko helyett a *Krumpland* fiktív nevet teremti meg, amelyben a német országnévalkotási módszert, a *land* (ország, térség) szó betoldását figyelhetjük meg. Ez azért érdekes, mert a névtest konnotációi közé rejti a Szlovákiára jellemző többnyelvűséget és többkultúrát, felidézi az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozás emlékét is.

5. Összegzés

Ahogy a fentiekben láthattuk, Marosz Diána és Lucia Molnár Satinská *Benőke és Hanga. A kétnyelvű testvérek. Benőke a Hanga. Dvojjažiční súrodenci* című, kétnyelvű kötete kiváló példa arra, hogy a kortárs gyermek-könyvek milyen kiemelt pozíciót biztosítanak a narratívájukban megjelenő névanyagoknak. Tanulmányomban olyan magyar és szlovák nyelvű írói nevek névadási indítékait vizsgáltam meg, amelyek névválasztás és névteremtés útján, az alkotói fantázia révén kerültek a szövegtörzshöz. A kutatás a szereplőnevek, helynevek és nemzetnevek vizsgálatára fókuszált. Az elemzés

rámutatott, hogy a szereplők egyrészt a referenciális valóságból kölcsönzött, köznévi jellegű, valódi nevek világából nyerték el a nevüket, és elsősorban antroponimákat, azon belül is hétköznapi neveket és különös neveket, másrészt egy- és többelemű kategórianevet viseltek. A szereplők névadási motivációjának érdekessége, hogy a névviseleket mindkét nyelvű szövegformában a nemzeti identitásukat tükröző antroponimákkal ruházták fel.

A fiktív nemzetnevek és helynevek névadási motivációinak feltérképezése során megállapíthatjuk, hogy ezek az írói nevek ugyan földrajzi-társadalmi denotátummal rendelkeznek, azonban a névtabu eljárásait kölcsönözve a referenciális valóság játékos-humoros elmaszkírozására, elrejtésére szolgálnak. A geográfiai és etnikai közvetlen azonosítás elkerülése érdekében az írói fantázia a névteremtés eszközei segítségével, jelentés- és hangzásaszociációk révén fiktív nemzet- és helyneveket hozott létre. A névteremtés az ismétlés és felcserélés poétikai eljárásait is kölcsönözte, melynek köszönhetően rímalkotással, anagrammák készítésével, fonémabetoldással születtek meg az írói nemzet- és helynevek. Ezek a megnevezések olyan frappánsra és plasztikusra sikerültek, hogy valójában nem is volna már szükség a kötet végén közzétett, fikcionalizált tulajdonnevek feloldására szolgáló „mekele–magyar szótár” (Marosz–Satinská 2021: 316) és „krumplácko–slovenský slovník” (Marosz–Satinská 2021: 317) mellékelésére.

Szakirodalom

- Albrecht, Corinna 2014. Idegen. In: Beller, Manfred – Leerssen, Joep (szerk.): *Imagológia: A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi*. Válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta: Ajtony Zsuzsanna. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 191–4.
- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II*. Magyar Névtani Dolgozatok 30. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza 2023. „Régi mácsaiassan megfésülve”. *Magyar Nyelvőr* 264–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.264>
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III*. Magyar Névtani Dolgozatok 72. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV*. Magyar Névtani Dolgozatok 80. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége.
- Bauko János 2005. Beszélő ragadványnevek a magyar népmesékben. *Névtani Értesítő* 95–109.
- Bauko János 2012. Krycie mená na internete. In: Múcsková, Gabriela (ed.): *VARIA XX. Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov (Častá-Papiernička*

- 24.–26. 11. 2010). Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Bratislava. 44–8.
- Bauko János 2024. *Kétnyelvűség és keresztnévhasználat. Magyar–szlovák keresztnévkönyv*. Magyar Tudományos Akadémia – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács. Budapest.
- Beke Ödön 1948. Szókincs és néphagyomány. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1: 19–41.
- Bényei Ágnes 2012. *Helynévképzés a magyarban*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Boldizsár Ildikó 2010. *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Cs. Liszka Györgyi 2021. Előszó. In: Marosz Diána–Lucia Molnár Satinská: *Benőke és Hanga. A kétnyelvű testvérek. Benőke a Hanga. Dvojazyční súrodenci*. Illusztrálta: Marosz Diána. Vasárnap, Duel-Press. Pozsony. 6–9.
- Dede Éva 2024. Óperencia nyomában. E-nyelv Magazin. <https://e-nyelvmagazin.hu/2024/12/07/dede-eva-operencia-nyomaban/>
- von Franz, Marie-Louise 1992. *Női mesealakok*. ford. Bodrog Miklós. Európa Kiadó. Budapest.
- von Franz, Marie-Louise 1998. *Archetipusos minták a mesékben*. Ford. Szeljak György. Édesvíz Kiadó. Budapest.
- Fülöpová, Marta 2014. *Odvrávajúce obrazy. Vzájomná podoba Maďarov a Slovákov v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. UK. Bratislava.
- Hegedűs Lajos 1956. Adalékok a nyelvi tabu és névmágia kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 101–13.
- Hoffmann István 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások* 48: 49–58.
- Komáromi Gabriella 1999. *Gyermekirodalom*. Helikon Kiadó. Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1933/1992. Az irodalmi névadás. *Helikon* 38: 504–21.
- G. Papp Katalin 2007. Azonosságok és különbözőségek a magyar népmese és az irodalmi mese névadási szokásaiban. *Névtani Értesítő* 29: 151–159. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2007.12>
- Lovász Andrea 2015. *Felnőtt gyerekirodalom*. Cerkabella Kiadó. Budapest.
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben*. Magyar Névtani Dolgozatok 13. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.
- Martinkó András 1971. A mese szócikke. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon, Mari–My, 8. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 274–8.
- Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged.
- Németh Zoltán 2014. Ál/név/misztika. In: Ardamica Zorán (szerk.): *Álnév és maszk az irodalomban. Pseudonymy a masky v literatúre*. Belanium. Besztercebánya – Banská Bystrica. 9–25.
- Németh Zoltán 2018. Transzkulturalizmus és bilingvizmus. Elmélet és gyakorlat. In: Németh Zoltán – Magdalena Roguska (szerk.): *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 9–18.

- Neuberger Tilda 2014. *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Páji Gréta 2018. Megszólítások és említőformák pragmatikai szempontú megközelítése Kosztolányi Dezső szépprózai szövegeiben az Aranysárkány és novellák alapján. *Magyar Nyelvőr* 22–44.
- Papp Ágnes Klára 1995. Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata). *Névtani Értesítő* 17: 45–53.
- Petres Csizmadia Gabriella – Bárzi Zsófia 2021. A meseregény írói névadásának jellegzetességei. *Névtani Értesítő* 43: 167–82.
<https://doi.org/10.29178/NevtErt.2021.10>
- Petres Csizmadia Gabriella 2021. *Kontúrkísérletek – a kortárs irodalmi mese vázlat*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- Petres Csizmadia Gabriella 2022a. *Hét határon túl. A meseregény poétikája*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Petres Csizmadia Gabriella 2022b. A sajátba zárt másság és a másikba zárt sajátosság megtapasztalásai. Egy transzkulturális gyerekkönyv margójára. In: Németh Zoltán – Magdalena Roguska-Németh (szerk.): *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4. BÁZIS* – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában. Ipolyság. 59–82.
- Petres Csizmadia 2024. Multilingvális és hibrid nyelvű kortárs gyerekkönyvek vizsgálata. In: Polgár Anikó – Keserű József – Lőrincz Gábor – H. Nagy Péter (szerk.): *Didicisse fideliter*. Selye János Egyetem. Révkomárom. 175–86.
- Slíz Mariann 2014. Az irodalmi nevek mint szignálok üzeneteinek kiválasztása. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 217–26.
- Tuba Márta 2025. A mesei nevek pragmatikai ereje. *Magyar Nyelvőr* 118–21.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.1.118>
- Vácziné Takács Edit 2018. *Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
<https://doi.org/10.26546/4890065>
- Villányi Péter 2025. Tulajdonnevek a galgamácsai tündérmesékben. *Magyar Nyelvőr* 232–7. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.2.232>
- Voigt Vilmos 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10: 116–27.
- Voigt Vilmos 2014. A nevek és különösen a népmesei nevek szemiotikájáról. In: Bauko János – Benyovszky Krisztián (szerk.): *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 22–40.
- URL1. <https://magyarnevek.hu/>

Forrás

Marosz Diána – Lucia Molnár Satinská 2021. *Benőke és Hanga. A kétnyelvű testvérek. Benőke a Hanga. Dvojazyční súrodenci*. Vasárnap, Duel-Press. Pozsony.

Petres Csizmadia Gabriella
habilitált egyetemi docens
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem,
Közép-európai Tanulmányok Kara,
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: gpetres@ukf.sk
<https://orcid.org/0000-0003-4942-0543>

Abstract

PETRES CSIZMADIA, GABRIELLA

BARICKSA AND MEKELE

THE AUTHOR NAMES IN A FICTIONALIZED AUTOBIOGRAPHICAL SPACE IN A BILINGUAL CONTEMPORARY FAIRY TALE NOVEL

This study examines the names of the authors of a bilingual, contemporary fairy tale novel written in Hungarian and Slovak. The research corpus includes author names (character names, place names, national names) classified according to the names used in the book and created through name creation. The analysis of the names focuses on the motivation behind the author names and the meaning of the names. Taking into account the history of the publication, the analysis of the bilingual corpus starts with the analysis of the Hungarian names and compares them with the Slovak translations. The corpus is interesting in that, in addition to anthroponyms, it also contains fictional names that contain geographical and ethnic references. The name analysis touches on the diversity of name creation methods and draws attention to their identity-constructing function.

Keywords: bilingual fairy tale, author name, anthroponym, fictional national name and place name

**A SZLOVÁKIAI MAGYAR ANYANYELVOKTATÁS JELENLEGI ÁLLAPOTA
KVALITATÍV KUTATÁS ALAPJÁN**

Kivonat

A tanulmány az oktatásban érvényesülő nyelvszemléletet vizsgálja szlovákiai magyar középiskolák anyanyelvóráin. 60 anyanyelvórát vizsgál jegyzőkönyvkészítési módszerrel, az adatokat MAXQDA tartalomelemző szoftverrel elemzi. A vizsgálat szerint az anyanyelvoktatásban manapság is alapvetően a strukturalista szemléletmód dominál, kiemelt szerepet kap a magyar nyelv nyelv(tan)i rendszerének bemutatása, azon belül az alaktant, a mondatant és a szófajtant illető kérdésekkel való foglalkozás, amelyet időnként szociolingvisztikai, kommunikációelméleti és retorikai témák váltanak fel.

Kulcsszavak: a magyar nyelv oktatása kisebbségben, szlovákiai magyar anyanyelvórák, empirikus kutatás, a megfigyelés mint módszer, kvalitatív tartalomelemző szoftver

1. Bevezetés

Mivel az *anyanyelvoktatás* fogalma országról országra változhat (Herrlitz–van de Ven 2007: 13), fontos meghatározunk, hogy e kifejezés alatt – mind szlovákiai, mind magyarországi kontextusban – azt az anyanyelvórai oktatási és nevelési folyamatot értjük, amely a magyar nyelv és irodalom tantárgy nyelvi komponensére vonatkozó, kerettantervi követelmények alapján valósul meg. Az anyanyelvóra szerepe kisebbségi környezetben még inkább felértékelődik, hiszen itt nemcsak a tudatos nyelvhasználat kialakításának legfontosabb színtereként funkcionál, de feladatai közé tartozik a tanulók identitásának megerősítése és anyanyelvük megőrzése is. Az általános tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a tanulók kevésbé kedvelik ezeket a tanórákat. Az egyetlen szlovákiai magyar attitűdvizsgálat eredménye szerint legjobb esetben is semleges véleménnyel vannak róluk (Dančo Jakab 2023). E jelenség háttérében a szakirodalom elsősorban elméleti írásai alapján a szlovákiai magyar nyelvoktatás nyelvszemléleti és módszertani elmaradottsága áll (vö. Szabó Mihály 2015; Vančo 2017: 357–430; Misad 2020: 251–60). Kevés ugyanakkor az olyan kutatás, amely az anyanyelvoktatás mindennapi gyakorlatát empirikus adatok alapján mutatná be, s megállapí-

tásait konkrét példákkal támasztaná alá (vö. Simon 2015: 51–62; Lanstyák 2018: 253–74). A jelen tanulmány fő célja, hogy kvalitatív kutatás alapján adjon közre aktuális információkat a szlovákiai magyar középiskolákban folyó anyanyelvoktatás nyelvszemléletéről.

2. A nyelvtudomány és az anyanyelvoktatás kapcsolata

A nyelv nyelvtudományi értelmezésének különböző megközelítésmódjából adódóan az anyanyelvoktatásban minden esetben érvényesül valamilyen nyelvszemlélet. A szlovákiai magyar anyanyelvoktatásban a kilencvenes évekbeli kezdetektől mostanáig fontos szerepet játszik a hagyományosnak nevezett nyelvtudományi irányzat (Vančo 2017: 382), amely az újgrammatikus nyelvészeti iskola és a strukturalista nyelvelmélet szintézisének eredményeként jött létre (vö. Ladányi 2005: 2). A hagyományos nyelvszemléleten alapuló anyanyelvórák rendszerint a standard magyar nyelvváltozat leíró grammatikákban összefoglalt nyelvtani szabályainak és fogalmainak az oktatására helyezik a hangsúlyt, s – a kritikusok szerint – úgy tekintenek a tanulókra, mintha anyanyelvükről semmit nem tudnának. Az ilyen szemléletű anyanyelvoktatás nincs tekintettel arra, hogy a tanulók egy – saját nyelvi tevékenységeikből és nyelvi interakcióikból sematizálódó – implicit nyelvi-nyelvtani modell birtokában kerülnek az iskolába, amelynek köszönhetően a magyar nyelv nyelvtani szabályainak explicit ismerete nélkül is képesek anyanyelvük megfelelő használatára (Dolník 2017: 50, vö. Bańcerowski 2001: 1–2). E nyelvi implicit tudás figyelmen kívül hagyása ahhoz vezet, hogy a tanulók nem tudják kapcsolatba hozni a tanórák történéseit saját, nyelvi tevékenységre vonatkozó tapasztalataikkal (Jánk 2022: 23). Mindez a kisebbségi körülmények között zajló oktatás mindennapi gyakorlatában úgy nyilvánul meg, hogy míg a tanórák a standard magyar nyelvváltozat átadására törekednek, addig a tanulók által anyanyelvként használt, nyelvjárási és kontaktusjelenségeket is tartalmazó nyelvváltozat háttérbe szorul. Kétségtelen, hogy a standard nyelvváltozat ismerete a szlovákiai magyarok számára is kulcsfontosságú, hiszen elsajátítása amellelt, hogy biztosítja a magyar nyelv egységének fennmaradását (Lanstyák 1998: 184), megkönnyíti az anyaországban való továbbtanulást és társadalmi érvényesülést (Domonkosi 2007: 149), s értelemszerűen segít megelőzni a standard nyelvváltozat hiányos ismeretéből adódó nyelvi-nyelvhasználati problémákat (vö. Lanstyák 2018: 255–69; Balázs 2005: 96–111). Nem mindegy azonban, hogy közvetítése milyen szemléletben és módszerekkel történik. Korábban az ún. felcserélő nyelvpedagógiai szemlélet volt a meghatározó, amely a tanulók

anyanyelvváltoztatának háttérbe szorításával kívánta elősegíteni a standard nyelvváltozat elsajátítását, gyakran a nyelvhasználat nyelvhelyességi szempontú bírálata révén (Kontra 2010: 59–60). Mivel ez a megközelítés nem bizonyult hatékonynak (Lanstyák 1998: 186), a korszerű anyanyelv-pedagógia az ún. hozzáadó szemlélet alkalmazását szorgalmazza. Ez a megközelítés lehetővé tenné, hogy a tanulók a standardot anyanyelvváltozatuk megtartásával, arra építve sajátítsák el (vö. Beregszászi 2021: 90; N. Császi 2018: 46–9; URL1). A hozzáadó nyelvpedagógiai szemlélet a szociolingvisztika alapelveiből indul ki, amelyek szerint a nyelv egyenrangú nyelvváltozatok halmaza, és minden nyelvváltozat sajátos szerepkörrel rendelkezik. Ennek megfelelően a szociolingvisztikai szemléletű anyanyelvórákon a nyelvi formák adekvátságát nem a standard normájából vezetik le, hanem az adott beszédhelyzet pragmatikai tényezői határozzák meg (vö. Domonkosi 2010: 289–95; Lanstyák 2023: 13). Az ilyen szemléletű anyanyelvoktatás célja, hogy a tanulók képesek legyenek minden beszédhelyzetben megfelelően kommunikálni: ismerjék a különféle nyelvváltozatokat – beleértve a standardot –, valamint a számukra releváns nyelvi regisztereket, és ezeket helyzethez illően alkalmazzák (vö. Péntek 2004: 17; Antalné Szabó 2015: 9–27; Beregszászi 2021: 109–10).

Szlovákiában a szociolingvisztikai nyelvszemlélet anyanyelvoktatásban való érvényesülését főképp az akadályozza, hogy az egyes évfolyamok számára csupán egyetlen magyarnyelv-tankönyv áll rendelkezésre. S ha áttekintjük azokat a kiadványokat, amelyekre a középiskolai oktatás az elmúlt tizenöt évben épült, azt látjuk, hogy míg a *Magyar nyelv a gimnázium és szakközépiskolák 1. osztálya számára* című segédlet szociolingvisztikai szemléletet képvisel (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009), addig a későbbi évfolyamok számára készült tankönyvek (Uzonyi Kiss–Csicsay 2012a, 2012b, 2012c) a strukturalista megközelítést alkalmazzák (vö. Misad 2015: 72–83; 2020: 251–60; Szabó Mihály 2015: 67–72; Lőrincz 2020: 225–42). Az eltérő nyelvszemléletek következetlen tanórai jelenléte értelemszerűen nagymértékben csökkenti a standard és más nyelvváltozatok elsajátítását, valamint a tanulók tudatos nyelvhasználatának kialakítását.

3. A kutatás módszertani háttere

A szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvoktatás mindennapi gyakorlatának feltárása céljából megfigyelésen alapuló empirikus kutatást végeztem.

Az iskolai környezetben végzett megfigyelés mint adatgyűjtési módszer egyik legnagyobb előnye, hogy lehetővé teszi a pedagógiai valóság és az ok-

tatási folyamat közvetlen észlelését, s ezáltal felettébb értékes adatokhoz juttatja a kutatót (Falus–Szűts 2022). Hátránya, hogy az adatgyűjtést olyan tényezők alakítják, mint az osztálytermekbe való bejutás lehetősége, az iskolák elérhetősége, az együttműködés, a rendelkezésre álló idő és anyagi háttér, miközben kisebbségi környezetben az iskolahálózat kiterjedtsége is gátló tényező¹ (vö. Milroy és Gordon 2012: 77–80). A szlovákiai magyar középiskolák vizsgálata során is alapvető módszertani nehézséget jelentett, hogy a magyarországi helyzethez képest Szlovákiában jóval kevesebb a négyosztályos magyar tannyelvű gimnázium. A kutatás keretében végül három ilyen intézményben nyílt lehetőségem adatgyűjtésre. A tanulmány további részében ezekre G1, G2 és G3 kódokkal hivatkozom.

Az egyes gimnáziumokban 20–20 anyanyelvórán vettem részt megfigyelőként, így összesen 60 tanóráról állnak rendelkezésemre kutatási adatok. Az adatgyűjtés időbeli lefolyásáról és az egyes tanórák iskolák és évfolyamok szerinti megoszlásáról az 1. táblázat nyújt részletes tájékoztatást.

1. táblázat. Az óramegfigyelések időintervalluma és a megfigyelt anyanyelvórák száma évfolyamok szerint

	A megfigyelés ideje	A megfigyelt tanórák száma			
		első	második	harmadik	negyedik
G1	2019. november – 2020. február	10	6	4	0
G2	2022. március–május	5	5	5	5
G3	2021. szeptember – 2022. február	0	10	0	10

Amint az 1. táblázat mutatja, a vizsgált gimnáziumok nem minden évfolyamán történt megfigyelés. A G1 gimnáziumban az iskola vezetősége a közelgő érettségi vizsgára hivatkozva nem engedélyezte a kutatás lebonyolítását, míg a G3 oktatási intézmény esetében az érintett évfolyamokon nem tartottak anyanyelvórákat. A kutatásban részt vevő középiskolák mindegyikében két-két pedagógus tanította a magyar nyelv és irodalom tantárgyat, akik egyszerűbb azonosíthatóságuk érdekében P1–P6 kódjelzést kaptak.

A P1 kóddal ellátott pedagógus magyar nyelv és irodalom–szlovák nyelv és irodalom szakon végezte felsőfokú tanulmányait. A G1 középiskolában 26 éve tanít magyar nyelvet és irodalmat. Az utóbbi években nem vett részt egyetlen anyanyelvoktatásra vonatkozó továbbképzésen sem. A P2 azono-

¹ A Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2024/2025-ös tanévben Szlovákiában összesen 20 olyan magyar tannyelvű gimnázium van, ahol négyéves tanulmányi szakon folyik az oktatás. Ebből 14 gimnáziumban a tanulók összlétszáma nem éri el a százat.

sítót viselő pedagógus magyar nyelv és irodalom–történelem szakos. A G1 középiskolában 31 éve tanít magyar nyelv és irodalmat. Anyanyelvoktatásra vonatkozó szakmai továbbképzésen legutóbb 2014-ben vett részt Magyarországon, ahol elsősorban hangtani többletismeretekre tett szert. A P3 kóddal azonosított pedagógus magyar nyelv és irodalom–filozófia szakos tanári oklevéllel rendelkezik. A G2 középiskolában 13 éve oktat magyar nyelvet és irodalmat. Anyanyelvoktatással kapcsolatos ismereteit utoljára 2009-ben egy kétnapos workshop keretében bővítette. A P4 kóddal ellátott pedagógus magyar nyelv és irodalom–matematika szakos. A G2 középiskolában 9 éve tanít magyar nyelv és irodalmat. Pedagógiai pályája során nem vett részt kimondottan anyanyelvoktatáshoz kapcsolódó továbbképzésen. A P5 azonosítót viselő pedagógus magyar nyelv és irodalom–történelem szakos. A G3 oktatási intézményben a tanári oklevél megszerzését követően helyezkedett el, ahol 7 évig történelmet és polgári nevelést tanított, majd 2019-től egy évfolyamon a magyar nyelv és irodalom oktatásával is megbízták. Anyanyelvoktatásra vonatkozó szakmai továbbképzésen nem vett részt. A P6 kóddal ellátott, magyar nyelv és irodalom–történelem szakos pedagógus egyetemi tanulmányait 1983-ban fejezte be. Ezt követően két évig szülővárosában dolgozott nevelőnőként, majd a G3 középiskolában kezdett el magyar nyelv és irodalmat, valamint történelmet tanítani, ahol azóta is – immár 40 éve – tevékenykedik.

Mivel az iskolák vezetősége nem engedélyezte az anyanyelvórákon a képi és/vagy hangfelvételt, az adatgyűjtéshez a szelektív jegyzőkönyvezés technikáját alkalmaztam. A kutatás során összegyűlt, összesen 97 szabványoldalny gépelt szöveg elemzését a MAXQDA nevű kvalitatív adatelemző szoftver segítségével végeztem. A tartalomelemző szoftverek jellegzetessége, hogy a rendszeres, rendezett munkában segítenek, de a jelenségek magyarázata, a kódolás továbbra is a kutató feladata. A kódolás lényege, hogy az elemezni kívánt szöveg bizonyos részeit kategóriákba soroljuk, amelyeket kódokkal jelölünk (URL2). Az anyanyelvórák nyelvészeti szempontú elemzéséhez szükséges kódrendszert – a szakirodalomra és saját tapasztalataimra alapozva – magam állítottam össze. A jegyzőkönyv kódolását kézi módon hajtottam végre. Néhány kód, valamint az elemzőfelületen végezett munka egy mozzanata az 1. ábrán látható. Az elemzés során a jegyzőkönyvekben végeredményben 473 szövegrészletet jelöltem meg valamilyen kóddal.

1. ábra. A MAXQDA szoftver elemzőfelülete

4. A kutatás eredményei

A jegyzőkönyvek szoftveres tartalomelemzése révén a megfigyelt anyanyelv-órák főbb jellemzői egyértelműen körvonalazódtak. Az oktatás nyelvészeti hátterét leginkább tükröző eredményeket öt alfejezetben mutatom be.

4.1. A leíró nyelvtani tananyag feldolgozása

A három vizsgált középiskola anyanyelv-órái elsősorban a magyar nyelv nyelv(tan)i rendszerének és szabályainak közvetítésére összpontosítottak. Ezalól kivételt képeztek a G1 középiskola első évfolyamán feldolgozott kommunikációelméleti és szociolingvisztikai témák, valamint a G2 oktatási intézmény első évfolyamán átvett Retorika című tananyag. Azt, hogy az egyes iskolákban és évfolyamokon mely témák feldolgozására került sor, a 2. táblázat tartalmazza. A tananyagok címét a tanórákon elhangzott formában tüntettem fel.

2. táblázat. A megfigyelt anyanyelvórákon feldolgozott tananyagok évfolyamonkénti bontásban és pedagógusjelöléssel

Az iskola kódja	Osztály	Az átvett tananyagok	A pedagógus kódja
G1	1. osztály	A kommunikációs helyzet, A nyelv funkciói, A kétnyelvű beszélőközösségek, A szlovákiai magyarság nyelvhasználata, Nyelvi tervezés	P1
	2. osztály	A szókészlet tagolódása és rétegződése, A nyelv-változatok, A szóalkotás módjai	P2
	3. osztály	A névszókhoz járuló toldalékok, A melléknevek és számnevek toldalékolása, Az igék toldalékolása, A szótőhöz járuló jelek és ragok fajtáinak áttekintése	P2
G2	1. osztály	Retorika – Az érvelés	P3
	2. osztály	A melléknév, A számnév	P4
	3. osztály	Mondattani elemzés – határozók	P3
	4. osztály	Az érettségi vizsga szóbeli részére való felkészülés feleltetés formájában	P3
G3	2. osztály	Szófajtani felosztás, A főnév, Az ige	P5
	4. osztály	A mai magyar nyelv: kisebbségi nyelvváltozatok; A szófajok: Az ige, A névszók: A főnév, A melléknév, A számnév, A névmás, A névszók jelezése és ragozása; Az összetett mondatok elemzése	P6

A megfigyelt anyanyelvórákra jellemző volt, hogy a leíró nyelvtan, azon belül az alaktani és szófajtani ismeretek feldolgozása hasonló módon történt.

Az alaktan területéhez tartozó témákat P2 pedagógus a G1 középiskola második és harmadik évfolyamán minden esetben az elméleti háttér kifejtésével indította. A második évfolyamon a tananyag kulcsszavaiból rövid vázlatot készített a táblára, a harmadik évfolyamon viszont már prezentációban foglalta össze a tankönyvi definíciókat. Ez utóbbi esetben a tanulók figyelme jelentős mértékben a kivetített szöveg másolására irányult. A gyakorlás során a másodikos tanulók a tankönyv feladatait oldották meg, míg a harmadikosok egy, a pedagógus által összeállított feladatlapot kaptak. P2 tanár a harmadik évfolyamon külön hangsúlyozta a tankönyvben lévő, toldalékokat összegző táblázat fontosságát, mivel az érettségi írásbeli vizsgán gyakoriak az olyan feladatok, amelyek a toldalékok ismeretét kérik számon. A G1 mellett a G3 oktatási intézményben is érintették a névszók jellel és raggal való ellátásának

témáját, itt azonban a tananyag feldolgozása kizárólag a magyarnyelv-tan-könyv táblázatainak átmásolására korlátozódott.

Szófajtani kérdéseket tárgyaló anyanyelvórák mindhárom oktatási intézményben dokumentálhatók voltak. A G3 középiskolában P5 pedagógus a magyar nyelv szófaji rendszerét egy magyarországi e-tankönyv alapján mutatta be, amelynek során elmondta, hogy:

P5: E szerint a táblázat szerint fogjuk venni a szófajokat. Tehát előbb az igékkel, utána a főnévvel, melléknévvel s a többi fogunk foglalkozni. E szerint fogjátok látni, hogy hol tartunk. Megkülönböztetünk alapszófajokat, viszonszókat meg mondatszókat. Kezdjük rögtön az igével!

Az órán ugyanakkor nem esett szó a szófaji csoportosítás szempontjairól, ahogy az alapszófajok, a viszonszók és a mondatszók fogalmi meghatározása is elmaradt. Ennek következtében P5 pedagógus és a T1, illetve T2 kóddal jelölt tanulók között az alábbi párbeszéd zajlott le:

T1: Tanár úr! Mit jelent, hogy jelentésük önálló az alapszófajoknak?

T2: És a viszonyjelentés?

P5: Egyszerre egy kérdezzen! Az önálló jelentés azt jelenti, hogy az ige-nek, a főnévnek, a melléknévnek önálló jelentése van, de az igekötőnek, a névutónak meg a többi ide tartozónak, csak más szóhoz viszonyítva lesz jelentése. [...] Erre már csak az elnevezésből is következtethettek.

Kérdéses marad, hogy P5 pedagógus válasza elősegítette-e az önálló jelentés és a viszonyjelentés közötti különbség megértését. Tény azonban, hogy a témával kapcsolatban sem a tanár, sem a tanulók részéről nem hangzott el további megjegyzés. A tanóra folytatásaként a másodikosok az igékkel foglalkoztak. Ennek keretében felidéztek az általános iskolából jól ismert definíciót, miszerint „az ige cselekvést, történést és létezést kifejező szó. Kérdései: Mit csinál?, Mit cselekszik?, Mi történik vele?” Néhány diák hozzátette, hogy az igealakok személyét, számát, módját, idejét, valamint igeragozási típusát is meg lehet állapítani. Ezután közösen foglalták össze az idő- és a módjeleket, valamint áttekintették a két igeragozási rendszert a *tanul* ige példáján keresztül. Az ikes igék paradigmáját az *eszik* ige segítségével szemléltették, de a vonatkozó igecsoport ragozásának ingadozásáról nem tettek említést, pedig a szakirodalom szerint fontos lenne, hogy az anyanyelvórák felhívják a tanulók figyelmét az *eszem* és az *eszek* alak közötti választás társadalmi determináltságára, tehát arra, hogy az egyes formák helyénvalósága a beszé-

lőktől és a beszédhelyzet különböző szociokulturális tényezőitől függ (vö. URL3). Az igeragozás áttekintését követően az igeképzők egyes típusainak bemutatása következett. A tanár a tanulók motiválása érdekében kiemelte, hogy a közelmúltban az érettségi vizsga tesztlapján olyan feladatok is szerepeltek, amelyek megoldása az igeképzők ismeretét igényelte. Az igék után a második tanulók a főnevekkel kapcsolatos tudásukat ismételték át és bővítették. Ennek során a főnév definícióját, a főnevek csoportosítását, valamint a főnevekhez járuló toldalékokat tárgyalták részletesen.

Az alapszófajok közül a melléknév és a számnév feldolgozását már nem a G3, hanem a G2 középiskolában volt alkalmam megfigyelni. A tananyag bemutatása mindkét esetben a definíciók, a kérdőszavak, az adott szófaj alaktani jellemzőinek és csoportosítási lehetőségeinek ismertetésére korlátozódott. Megjegyzést érdemel, hogy az alapszófajok azonos csoportjai a G3 középiskola negyedik évfolyamán is szóba kerültek, ám a P6 pedagógus csupán néhány mondat és példa erejéig foglalkozott velük.

A megfigyelés során a G2 és a G3 oktatási intézményben a mondattan témáját érintő anyanyelvórákról is készítettem feljegyzéseket. A G2 középiskolában a határozók gyakorlásán volt a hangsúly, amelynek keretében a harmadikos tanulók az addig átvett mondattani szempontok alapján mondatokat elemeztek és ágrajzokat készítettek. Eközben a G3 oktatási intézmény negyedik évfolyamos tanulói az alárendelő összetett mondatok elemzésére fókuszáltak.

4.2. A nyelvi változatosság bemutatása

A megfigyelés alapján pontos kép rajzolódott ki arról is, milyen módon jelent meg a nyelvi változatosság kérdése az anyanyelvórákon. A G2 középiskolában az *A nyelvváltozatok* című tananyag feldolgozását P2 pedagógus a magyar nyelv-tankönyvből kiindulva azzal kezdte, hogy: „a nemzeti nyelv normatív változatához kell igazodnunk, ez írásban az irodalmi nyelv, beszédben pedig a köznyelv”, majd hozzátette, hogy a köznyelv felső rétege az „általunk is használt igényes nyelv”. Fogalmazásmódja azt a benyomást keltette, hogy ő maga és tanítványai a köznyelv formálisabb változatát használják, de nem hangzott el pontosítás arra nézve, hogy vajon az általa említett „igényes nyelvet” csak a tanórákon használják-e, vagy általánosságban véve minden kommunikációs helyzetben.

A tanulók ezt követően a *regionális köznyelv fogalmával* ismerkedtek meg, amellyel kapcsolatban a tankönyv egyértelműen kimondja ugyan, hogy valamely nyelvjárás és a beszélt köznyelv között helyezkedik el, azok köl-

csönhatásának eredménye (Uzonyi Kiss–Csicsay 2012a: 64), P2 pedagógus mégis más megközelítésben jellemezte:

P2: [...] a nyelvjárásban beszélő egyén is a köznyelvet használja, csak épp tájszavakat kever bele, de ez így helyes. Nem kell őket kijavítani, csak ha olyan a helyzet, ahol ez nem megengedett.

A fent idézett magyarázat nem csupán egyszerűsíti a *regionális köznyelv* mint fogalom értelmezését, de téves következtetésekhez is vezethet, hiszen a regionális köznyelv sokkal komplexebb nyelvváltozatokat érintő kölcsönhatásokat foglal magában, mint amire a pedagógus utal. Figyelemre méltó azonban, hogy P2 pedagógus felhívta a tanulók figyelmét a nyelvjárási elemek helyénvalóságának kontextusfüggőségére – ez a szociolingvisztikai szemléletű anyanyelvoktatás egyik alapelve. Mindeközben míg a másodikosok tanórája a magyar nyelv kisebbségi kontaktusváltozatait már nem érintette, addig a G1 oktatási intézmény első évfolyamán kizárólag a szlovákiai magyarság kisebbségi és kétnyelvűségi helyzetéből fakadó nyelvi és nyelvhasználati jellemzőivel foglalkoztak, az elsős magyarnyelv-tankönyv alapján. A gyakorlás keretében P1 pedagógus egy szójegyzéket osztott ki a tanulóknak, amely közvetlen kölcsönszavakat, jelentésbeli kölcsönszavakat, kalkokat és tájnyelvi eredetű szavakat tartalmazott, s azt a feladatot adta nekik, hogy határozzák meg az egyes kifejezések közmagyar megfelelőit. Ez szemmel láthatóan nehézséget okozott nekik.

A kisebbségi magyar nyelvváltozatok témája a G3 oktatási intézmény negyedik évfolyamán szintén felmerült, a P6 pedagógus a következőképp fogalmazott:

P6: Most úgy értelmezem a nyelvészetet, hogy most úgy fogadjuk el, hogy mi a magyar nyelv felvidéki változatát beszéljük. Ez a változat része az egyetemes magyar nyelvnek. A felvidéki változatra jellemző, hogy vannak benne kölcsönszavak és tükörfordítások.

Ezt követően a tanulók példákat soroltak fel kölcsönszavakra és tükörfordításokra, de azok közmagyar megfelelőit már nem kellett megadniuk. Pedig ez fontos lenne, hiszen csak így tudatosíthatják, hogy az általuk használt regionális elemeknek léteznek standard magyar megfelelői, amelyek használata bizonyos kommunikációs helyzetekben elvárt.

4.3. Nyelvhelyességi ajánlások közvetítése

Az anyanyelvórákon nyelvhelyességi ajánlások közvetítésére is sor került. A G1 középiskola harmadik évfolyamán P2 pedagógus a magyarnyelv-tankönyv alapján az alábbi nyelvhelyességi ajánlásokra hívta fel a figyelmet:

P2: Gyerekek, ezt mindenképp jegyezzétek meg! Ezek fontosak. Tehát hogy a páros testrészeket mindig egyes számban használjuk. Meg az is gyakori nyelvhelyességi hiba, hogy a *-ban*, *-ben* határozóragok helyett a *-ba*, *-be* alakot használják. Meg az is helytelen, ha a *-nál*, *-nél* határozóragokat használják, amikor nem helyre, hanem időre utalnak [...].

Amint látjuk, a harmadik osztály számára készült tankönyv olyan elavult nyelvhelyességi tanácsokat tartalmaz, amelyeket már a legújabb nyelvhelyességi kiadványok is nyelvi babonaként tartanak számon. Például a páros testrészek egyes számú használatára ösztönző javaslat helytállóságát már Lőrincze Lajos (1980) kétségbe vonta mondván, a csupán egyes számú használat értelmezési problémákat eredményezhet. Szepessy (1986: 79–80) nem sokkal később ugyanezt a nyelvhelyességi „szabályt” nyelvi babonának nevezte, és ellenpéldák sokaságának felvonultatásával bizonyította, hogy a magyar nyelvben a páros testrészek egyes és többes számban egyaránt használatosak. Ezzel összhangban a Grétsy és Kemény szerkesztésében megjelent Nyelvművelő kézisztár (2005: 410) a páros testrészek egyes számú használatára ösztönző nyelvhelyességi „szabályt” a nyelvhelyességi babona címszó alatt tünteti fel példaként.

A következő nyelvhelyességi ajánlás kapcsán, amely szerint a tanulóknak a *-ban/-ben* ragok *n*-jeit minden esetben ki kellene ejteniük, érdemes felidéz-nünk a Budapesti Szociolingvisztikai Vizsgálat (BUSZI) eredményeit. Ezek alapján a magyar beszélők társalgásaik során a *-ban/-ben* ragok *-n* hangját csak az esetek egyharmadában ejtik ki (Kontra–Borbély 2021). Nem célszerű tehát azt sugallni a tanulóknak, hogy hibát követnek el, ha a vonatkozó toldalék *-n* hangját egyes beszédhelyzetekben nem ejtik ki.

A *-nál*, *-nél* határozóragok kizárólagos helyhatározói funkciójának tanítása szintén túlzó. Lanstyák (2022: 86) kimutatta, hogy ezek idő-, állapot- és körülményhatározói szerepben is kifogástalanok, mivel a kifejezni kívánt valóságra általánosabban, elvontabban képesek utalni. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a rendelkezésre álló kifejezésmódok közül mindig a közlési szándékunknak és a szöveg stílusának megfelelően válasszunk.

Nyelvhelyességi kérdések a G3 középiskolában is felmerültek. P5 pedagógus a nákolás és suksükölés nyelvi jelenségét nevezte „helytelen” for-

máknak, s arra figyelmeztette tanítványait, hogy azok használatát elsősorban Magyarországon kerüljék.

Több empirikus kutatás is alátámasztja, hogy nemcsak a G3 intézményben, hanem más iskolákban is gyakori, hogy a pedagógusok a suksükölés kapcsán negatív attitűdöket közvetítenek. Danczi (2011) kutatásából például kiderül, hogy a pedagógusok a szlovákiai Kürtön tanuló általános iskolások nyelvhasználatában leggyakrabban a suksükölést javítják ki (URL4). Emellett Presinszky (2009: 210) kimutatta, hogy a nyitrai elsőéves egyetemisták negyedét pedagógusaik korábban suksükölés vagy nákolás miatt figyelmeztették. Az anyanyelvórak tehát sok esetben továbbra sem a nyelvi változatlanság értékalapú bemutatására, hanem a standard nyelvi normákhoz való alkalmazkodásra helyezik a hangsúlyt.

4.4. A tanulók nyelvhasználatában megjelenő nem standard jegyek kezelése

A szoftveres tartalomelemzés során külön kódoltam azokat az eseteket, amelyek arról közöltek bővebb információkat, hogy a pedagógusok hogyan kezelik a tanulók nyelvhasználatában megjelenő nem standard jegyeket.

Elsőként a G1 gimnázium egyik első évfolyamán jegyeztem fel egy idevágó esetet. A tanulók különféle szereplők között (például tolvaj, télapó, vadász), változatos beszédhelyzetekben játszódó párbeszédet adtak elő. Amikor P1 pedagógus a tanulók szövegében nyelvjárási vagy kontaktusjelenséget észlelt, azonnal közölte annak köznyelvi megfelelőjét. Ilyen módon javította ki például a *leírhasasukot leírhatjukra*, a *nem mehessünköt nem mehetünkre*, a *rékast mosatlan edényre*, a *siskát farsangi fánkra*, a *Nem emlékszől semmire?-t Nem emlékszel semmire?-re* stb. A tanulók által alakított szereplők társadalmi jellemzőire egyáltalán nem reflektált, helyette a standard nyelvváltozat normájának alkalmazását várta el. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az utóbbi évek kutatásai szerint a pedagógusok gyakran legjobban szándékuk ellenére is a hagyományos nyelvszemléletet közvetítik (vö. Dudics Lakatos 2019: 123–34; URL5; URL6; URL7).

Egy másik említésre méltó esetet a G1 középiskola második évfolyamán jegyeztem fel, ahol az élménybeszámoló mint műfaj feldolgozásának részeként az egyik tanuló kéthetes indiai nyaralásáról számolt be osztálytársainak. Informális stílusú, bizalmas hangvitelű előadásában több nem standard elem is megjelent, például szlengszavak (*szerkentyű*, *benga*), kölcsönszavak (*pohotovoszty*, *szemafor*, *obcsánszki*, *brindza*, *grankó*, *tyielko*), szlovák nyelvből származó vendégelemek (*závislý*, *Petrzsalka*, *křižovatka*) és nyelv-

járási sajátosságok (*előzködik, húgom nagy öröme, mér, ottan kettő napot töltöttünk, hajtási*). A felsorolt kifejezések közül néhányra a tanuló saját maga reagált: elnézést kért, vagy megadta azok köznyelvi ekvivalenseit. P2 pedagógus csak egyszer, a *Petrzsalka* (Pozsony egyik városrésze) elhangzásakor kérte a *Pozsonyligetfalu* forma használatát. A tanuló előadás közbeni önreflexiói valószínűleg azoknak az iskolai elvárásoknak a hatását tükrözik, amelyek a standard nyelvváltozathoz való igazodást még az alapvetően informális stílusú beszámolók esetében is előnyben részesítik.

Hasonló esetet G2 középiskola első évfolyamán is dokumentáltam egy, a retorika témakörhöz kapcsolódó szóbeli feladat során. Ehhez kapcsolódóan a tanulók beszélt nyelvi megnyilvánulásaiban több hangtani, illetve alaktani nyelvjárási jelenség és szlovák vendégelemek elhangzását is feljegyeztem. P3 pedagógus azonban kizárólag az *oszt* kifejezés (ennek jelentése és funkciója az *azután* határozószóéval volt azonosítható) elkerülésére figyelmeztette a diákokat, a többi nyelvi jelenséget megjegyzés nélkül hagyta. Ez az eljárás részben értelmezhető a megfigyelés tényére adott reakcióként is, ám pedagógiai szempontból mégis problematikus, mivel az iskolának aktívan hozzá kell járulnia a tanulók nyelvhasználatának fejlesztéséhez. Mindez azt jelenti, hogy a pedagógusnak segítenie kell a tanulókat a standard és a nem standard nyelvváltozatok közötti különbségek felismerésében, a nem standard nyelvi formák standard megfelelőinek elsajátításában, valamint annak megértésében, hogy a nyelvjárási vagy más nem standard elemek megjelenése önmagában nem nyelvi hiba, hanem stíluskérdés: akkor válhat problémává, ha nem az adott beszédhelyzetnek megfelelően használják őket (vö. Kiss 2002: 266; Lanstyák 2018: 255).

5. Összegzés

A kutatás főbb eredményei azt mutatták, hogy a vizsgált szlovákiai magyar középiskolák anyanyelvoktatásában a 2020-as évek elején is a strukturalista nyelvszemlélet dominál. Az oktatás középpontjában továbbra is a magyar nyelv(tan)i rendszer bemutatása áll, amelyet a konkrét tananyagok függvényében nyelvhelyességi ajánlások ismertetése kísér. A kutatás fontos megállapítása, hogy az anyanyelvórákon elhangzott nyelvhelyességi tanácsok közül némelyek már az újabb nyelvhelyességi kiadványok szerint is elavultak, sőt nyelvi babonának minősülnek. A megfigyelés másik tanulsága, hogy a nyelvi változatosság témájának feldolgozása és a kapcsolódó tartalmak bemutatása nemcsak osztályonként, hanem még egy-egy tanóra során is különböző szemléletmódok szerint valósul meg. Jellemző továbbá, hogy

a tanórákon a standard nyelvváltozat átadása következetlen volt, miközben a szlovákiai magyarok nyelvváltozata is viszonylag kevés figyelmet kapott. A tanárok a tanulók beszélt nyelvi megnyilvánulásaiban előforduló nyelvjárási és kontaktusjelenségekre eltérő módon reagálnak, amely – tudatosan vagy tudattalanul – a vizsgálat tényével is magyarázható.

Szakirodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2015. Paradigmaváltás az anyanyelvi nevelésben és a magyar-tanárképzésben. In: Antalné Szabó Ágnes – Major Éva (szerk.): *Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok*. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest. 9–27.
- Balázs Géza 2005. „A magyar nyelv elé mozdításáról...” *Vitairat a nyelv művelésért*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Banczerowski, Janusz 2001. A nyelvtudomány paradigmái. *Magyar Nyelvőr* 1–29.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület. Törökbálint.
- Dančo Jakab Veronika 2023. Szlovákiai magyar tanulók nyelvtanórával kapcsolatos véleménye. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 47–64.
<https://doi.org/10.18460/ANY.K.2023.3.004>
- Dolník, Juraj 2017. *Jazyk v sociálnej kultúre*. Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava.
- Domonkosi Ágnes 2007. Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 141–53.
- Domonkosi Ágnes 2010. Értékitétel és szemléletformálás az anyanyelvi nevelésben. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. Székesfehérvár – Eger. 289–95.
- Dudics Lakatos Katalin 2019. Kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárási attitűdjeinek alakulása két felmérés eredményei alapján (2008–2018). In: Hoffmann István (szerk.): *Magyar Nyelvjárások 57*. Debreceni Egyetem. Debrecen. 123–34.
- Falus Iván – Szűcs Ida (szerk.) 2022. *A didaktika kézikönyve. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.1556/9789634548454>
- Grétsy László – Kemény Gábor (főszerk.) 2005. *Nyelv művelő kézisztár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Herrlitz, Wolfgang – van de Ven, Piet-Hein 2007. Comparative research on mother tongue education: IMEN’s aims, points of departure, history and methodology. In: Herrlitz, Wolfgang – Ongstad, Sigmund – van de Ven, Piet-Hein (eds.): *Research on mother tongue education in a comparative international perspective*. Rodopi B.V. Amsterdam, New York. 13–42.

- Jánk István 2022. A különféle nyelvváltozatok helye, szerepe az anyanyelvi nevelésben: régi problémák, új megközelítések. *Ephemeris Hungarologica* 21–38. <https://doi.org/10.53644/EH.2022.1.21>
- Kiss Jenő 2002. A nyelvjárásek és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 263–9.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Kontra Miklós – Borbély Anna (szerk.) 2021. *Tanulmányok a budapesti beszédről a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú alapján*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Ladányi Mária 2005. A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely 4. Uráli grammatizáló*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 7–32.
- Lanstyák István 1998. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvművelés vagy nyelvárulás?* Osiris Kiadó. Budapest. 183–96.
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Gramma Nyelvi Iroda. Somorja.
- Lanstyák István 2022. *Nyelvi váltakozások a névszók körében. Nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági kérdések*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony.
- Lanstyák István 2023. *Váltakozások a magyar nyelvben nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági szempontból*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony.
- Lőrincz Gábor 2020. A nyelvi tévhitek megjelenése különböző tankönyvvariánsokban. In: Ladányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó. Eger. 225–42. <https://doi.org/10.17048/Pelikon2018.2020.225>
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Milroyová, Lesley – Gordon, Matthew 2012. *Sociolingvistika: Metódy a interpretace*. Nakladatelství Karolinum. Praha.
- Misad Katalin 2015. A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*. Liceum Kiadó. Eger. 72–83.
- Misad Katalin 2020. A nyelvváltozatok szemléltetése a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák anyanyelvtankönyveiben. In: Ladányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból*. Liceum Kiadó. Eger. 251–60. <https://doi.org/10.17048/Pelikon2018.2020.251>
- N. Császi Ildikó 2018. Az additív szemlélet érvényesülése az újabb anyanyelvi tankönyvekben. *Tanulmányok (Újvidék)* 45–62.
- Péntek János 2004. *Anyanyelv és oktatás*. Pallas-Akadémia Kiadó. Csíkszereda.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák 15. Élőnyelvi Konferencia*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 241–8.
- Simon Szabolcs 2015. Helyzetfelmérés a magyar nyelv és irodalom tantárgyról

- a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban, különös tekintettel a tankönyvekre. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*. Líceum Kiadó. Eger. 51–62.
- Szabó Mihály Gizella 2015. *Az anyanyelv oktatása két nyelvtű környezetben. A magyar mint anyanyelv oktatása Szlovákiában a kétezres évek elején – helyzetkép és innovációs lehetőségek*. Oktatási segédlet. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra.
- Szepessy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Vančo Ildikó 2017. A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 357–430.
- URL1. Beregszászi Anikó (2014) Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia*. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504> (Letöltés: 2025. 01. 13.)
- URL2. Ludányi Zsófia (2020) Nyelvi ideológiák és kvalitatív szövegelemzés a nyelvi tanácsadói diskurzusokban: esettanulmány. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – Heltai János Imre (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.1556/9789634545385> (Letöltés: 2025. 01. 13.)
- URL3. Kalcsó Gyula (2010) Mit tanítsunk az ikes ragozásról? *Anyanyelv-pedagógia*. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=274> (Letöltés: 2025. 01. 13.)
- URL4. Danczi Annamária (2011) Nyelvjárási háttérrel az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia*. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=315> (Letöltés: 2025. 01. 13.)
- URL5. Kaján Anna – Deme Andrea 2020. Nyelvi attitűdvizsgálat iskolások körében. *Anyanyelv-pedagógia*. <https://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=850> (Letöltés: 2025. 01. 13.)
- URL6. Németh Miklós (2020) A nyelvjárási beszéd megítélése a pedagógusok körében. *Anyanyelv-pedagógia*. <https://doi.org/10.21030/anyp.2020.3.2>
- URL7. Parapatics Andrea (2011) Pozitívan a nyelvjárásokról – az iskolában is. *Anyanyelv-pedagógia*. <https://doi.org/10.21030/anyp.2020.1.3>

Tankönyvek

- Misad Katalin – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 2009, 2019 – 2. kiadás. *Magyar nyelv a gimnázium és a szakközépiskolák 1. osztálya számára*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava.
- Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012a. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 2. osztálya számára*. Terra Kiadó. Pozsony.

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012b. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 3. osztálya számára*. Terra Kiadó. Pozsony.

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012c. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 4. osztálya számára*. Terra Kiadó. Pozsony.

Dančo Jakab Veronika

egyetemi adjunktus

Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Pozsony

E-mail: jakabova23@uniba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-2290-3281>

Abstract

DANČO JAKAB, VERONIKA

THE CURRENT STATE OF HUNGARIAN LANGUAGE EDUCATION IN SLOVAKIA: A QUALITATIVE STUDY

This study investigates the prevailing linguistic perspective in Hungarian mother tongue lessons in secondary schools in Slovakia. The research is based on the observation of 60 lessons, using note-taking as the primary method of data collection and MAXQDA software for content analysis. The findings indicate that a structuralist approach continues to dominate mother tongue education, with a strong focus on presenting the grammatical system of Hungarian, particularly morphology and syntax. These are occasionally supplemented by topics in sociolinguistics, communication theory, and rhetoric.

Keywords: Teaching Hungarian in a Minority Context, Hungarian Language Lessons in Slovakia, Empirical Research, Observation Methods, Qualitative Data Analysis Software

**FUNKCIONÁLIS FORDULAT A ROMÁNIAI MAGYAR ANYANYELVOKTATÁSBAN:
TANTERVI ÚJÍTÁSOK ÉS PEDAGÓGIAI DILEMMÁK**

Kivonat

A 2017-es tantervi reform jelentős változást hozott a romániai magyar anyanyelv-
oktatásban. A korábbi, hagyományos leíró nyelvészeti megközelítést fokozatosan
felváltja a funkcionális szemlélet, amely a nyelvtani ismereteket nem öncélként, ha-
nem a szövegértés és szövegalkotás eszközeként értelmezi. E szemléletváltás átfogó
tantervi és tankönyvi átalakításokat, valamint jelentős pedagógiai kihívásokat von
maga után. A jelen tanulmány célja e folyamat főbb aspektusainak bemutatása, vala-
mint a felmerülő dilemmák elemzése.

Kulcsszavak: romániai magyar anyanyelvoktatás, 2017. évi tanterv, pedagógiai di-
lemmák

A változások előzményei és elvi alapjai

A funkcionális nyelvészet a nyelvet nem struktúrák halmazaként, hanem
jelentésében, kommunikatív szerepében vizsgálja. Ez a szemlélet távolod-
dik a formális, szabályorientált nyelvreírástól, és nagyobb hangsúlyt fektet
a nyelvhasználat valóságára, a pragmatikai és szociolingvisztikai szempon-
tokra. Romániában, ahol a magyar nyelv kisebbségi helyzetben van, különös
jelentőséggel bír az anyanyelv funkcionális oktatása. A kétnyelvűség, a nyel-
vi kontaktushelyzet, a kulturális közeg mind befolyásolja a nyelvi kompe-
tenciák alakulását. A funkcionális szemlélet ezekre a tényezőkre reflektálva
igyekszik felkészíteni a tanulókat a valós kommunikációs kihívásokra.

A nyelvtantanítás céljainak, szerepének és kihívásainak megértéséhez fon-
tos szemügyre venni az anyanyelv-pedagógia releváns szakirodalmát, amely
részét képezi egy korszerű nyelvstratégiának (Balázs 2001: 183–93). A kö-
vetkezőkben három szerző meglátása kapcsán foglalom össze a nyelvtantaní-
tás ezen szakmai diskurzusát. Fóris-Ferenczi Rita *Anyanyelv-pedagógia* című
tanulmánykötete az élményalapú tanulás jelentőségére hívja fel a figyelmet,
hangsúlyozva, hogy a magyartanítás célja nemcsak a tantárgyi ismeretek át-
adása, hanem a logikus gondolkodás, a helyes beszéd, a kommunikációs
készségek és a nyelvi tudatosság fejlesztése is. Kiemeli, hogy a tanítási célki-
tűzések és a tananyag tartalma közötti összhang kulcsfontosságú: ha a tanulók
által végzett feladatok nem szolgálják az oktatási célokat, akkor az oktatás

hatékonysága is csorbul (Fóris-Ferenczi 2007: 29–30). A kisebbségi nyelvtanítás sajátos kérdéseivel foglalkozik a Vančo Ildikó és Kozmács István (2014) által szerkesztett tanulmánykötet, *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század küszöbén*, amely a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és muravidéki helyzetre reflektál. A kötet célja, hogy átfogó képet nyújtson az anyanyelvi oktatás aktuális kihívásairól kisebbségi kontextusban, különös figyelmet szentelve a kétnyelvű környezetben történő iskolai felkészítésre. Pletl Rita *A nyelvtan státusa a kisebbségi anyanyelvoktatásban* című tanulmánya rávilágít arra a kettősségre, amely a magyar nyelv és irodalom tantárgyat jellemzi: egyszerre kell műveltséget közvetítenie, nemzeti identitást erősítenie és gyakorlati nyelvhasználatra is nevelnie. A szerző különbséget tesz a külső és belső akadályozó tényezők között. Külső tényező például a magyar tannyelvű iskolák elérhetőségének hiánya, míg belső akadályt jelenthet a nyelvtan és az irodalom közötti egyensúly felborulása vagy a tantervi és vizsgakövetelmények közötti ellentmondás (Pletl 2014: 17–24).

Magyari Sára (2015, 2018) több tanulmányban elemzi a romániai magyar nyelv és irodalom tantervek változásait. Rámutat arra, hogy a korábbi tantervek túlságosan szabálycentrikusak voltak, és a pedagógusok számára nem nyújtottak elegendő támpontot a módszertani alkalmazásra. 2018-as írásában azonban pozitív fordulatként értékeli az új, 2017-ben bevezetett tantervet, amely már a funkcionális nyelvszemléletet részesíti előnyben. Elismeri, hogy a tananyag komplexitása, az interdiszciplinaritás és a digitális eszközök bevonása előremutató, ugyanakkor kritikusan jegyzi meg, hogy a tankönyvek sok esetben a kiemelkedő képességű tanulók számára optimálisak, míg az átlagosan vagy gyengébben teljesítők számára túlzott kihívást jelenthetnek (Magyari 2018). Erről a romániai tantervi változásról ír Már Orsolya is. Kiemeli az új magyar tantervek kompetenciaalapúságát, a szóbeliségre, szövegalkotási és szövegértési képességekre való összepontosítását (Már 2021).

A nyelvtanítás céljairól és kihívásairól szóló szakirodalom napjainkban egyetért abban, hogy a funkcionális, élményközpontú és interdiszciplináris megközelítés lehet a kulcsa a sikeres anyanyelvi nevelésnek. Ugyanakkor saját és mások tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy a tantervi célok és a gyakorlati megvalósítás közötti szakadék áthidalásához módszertani képzésekre, átgondoltabb tananyagokra és rugalmas értékelési rendszerekre van szükség.

A 2017-ben megjelent tanterv újításai

Az új tanterv a nyelvi nevelést négy alapvető kompetencia fejlesztésére építi: (a) szóbeli szövegértés és szövegalkotás különböző kommunikációs helyzetekben, (b) írott szöveg értése és értelmezése, (c) írásbeli szövegalkotás,

(d) nyelvi megformálásra való érzékenység és igényesség a szóbeli és írásbeli kommunikációban.

A tanterv megalkotásakor az Európai Unió kulcskompetencia-ajánlásait is figyelembe vették. A tananyag nem a nyelvtani szabályok bemagoltatását, hanem a nyelvi tudatosság fejlesztését tűzi ki célul. A tanulók a nyelvet működésében, alkalmazásában tanulják meg, nem absztrakt rendszerként. Ez alapján véve remekül hangzik, viszont sajnos vannak negatív következményei. A tanterv szemlélete szerint a nyelvi jelenségeket nem elszigetelten kell felfedeztetni, hanem összességükben és kölcsönhatásukban, vagyis funkcionális megközelítésben vizsgálni. Az anyanyelvi órákon az a cél, hogy a tanulók értsek meg a különböző jellegű és megjelenési formájú információkat, alkalmassá váljanak azok felhasználására, közvetítésére és önálló létrehozására is, ezért a tanítási feladatokat a nyelvi tevékenységek komplex fejlesztésének megfelelően kell meghatározni. Ennek jegyében a tanterv a nyelvi rendszer elemeinek megtanítása helyett a közlési szituációk típusait és követelményeit, a kommunikációs helyzetek nyelvi és egyéb sajátosságait, a nyelvi-közlési hibák okait és elkerülési lehetőségeit helyezi előtérbe. Ekként a hagyományos nyelvtannak a formából kiinduló megközelítése helyett a vizsgálódás kiindulópontja a tartalom, vagyis a közlendő. A nyelvtan tanítása tehát sem nem kiindulópont, sem nem cél, hanem a szövegértési és -alkotási kompetencia részképességeit fejlesztő eszközkészletbe tartozik. Ily módon a nyelvtan tanítása nem öncélú, hanem azért van, hogy a tanuló könnyen, magabiztosan és tudatosan tudjon válogatni a rendelkezésére álló nyelvi elemek közül, amikor egy konkrét élethelyzetben kell szóban vagy írásban megnyilvánulnia.

Ezzel szemben a 2009-es tanterv szemlélete jóval konkrétabb és tárgyilagosabb, legalábbis a nyelvtani részét tekintve. Ez alapján például az 5–6. évfolyamon a következő képességszintet kell elérniük a tanulóknak. Szükséges a tanulók beszédkészségének a fejlesztése, a megfelelő artikuláció, a szókincs bővítése és a nyelvhelyesség elmélyítése. Ekkor már elvárt, hogy a tanuló hallott szövegről legyen képes rövid szóbeli összefoglalást adni. Olvasás szempontjából legyen képes érzékelni a szövegek műfaji különbségeit. Legyen képes néhány mondatos vélemény szóbeli és írásbeli megfogalmazására az olvasottakról. Szövegalkotás szempontjából legyen képes rövidebb szövegek alkotására. Kulcsfontosságúnak tartotta a közlés építőelemeinek: a szöveg-, a mondat-, az alak- és a hangtan törvényeinek a megismertetését és annak elmélyítését.

Tanítási tapasztalataim szerint helyes a tantervi követelményeknek a funkcionális nyelvészet felé törekvése, viszont néhány alapvető fogalom tárgyi megismertetését és elmélyítését elengedhetetlennek tartom a tanulók nyelvi, helyesírási kompetenciáinak fejlesztéséhez. A két tanterv összevetése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az új bár sokkal komplexebb, nagy hangsúlyt fektet a szóbeli kommunikációra, mégis hiányos, hiszen az írásbeliség már csak másodlagos.

Tankönyvi változások és taneszközfejlesztés

A 2017-ben életbe lépett tantervi reform nyomán új alapokra helyeződött a romániai magyar anyanyelvoktatás tankönyvi háttere. Az új szemlélet – amely a funkcionális nyelvészet elveire és a kommunikáció-központú oktatásra épül – radikális változásokat hozott a tananyagstruktúrában is. Az új tankönyv-csomagok már nem külön nyelvtankönyvként funkcionálnak, hanem integrált oktatási segédletek, amelyek interdiszciplináris megközelítésben egyaránt tartalmaznak irodalmi, nyelvi és kommunikációs elemeket. A kiadványok célja a kompetenciaalapú nevelés erősítése, a tanulók aktív szövegértési és -alkotási képességeinek fejlesztése, valamint a multimodális tanulási helyzetek előtérbe helyezése. A 2017-ben bevezetett új tanterv évről évre újabb és újabb tankönyveket von be az oktatásba. Saját tapasztalatom, hogy ötödik és hatodik osztályban elkezdtünk egy bizonyos szerzőcsoport tankönyveiből tanulni (tanítani), ez pedagógiai szempontból kihívást jelentett, azután hetedik osztályban – bár ugyanolyan szemléletű, de – más alkotócsoport könyveiben teljesen más módszertannal találkoztunk, s mindent kezdhettünk előlről. A Corvin és Norand Kiadók, valamint a Didaktikai és Pedagógiai Kiadó új tankönyvei jól tükrözik ezeket a törekvéseket. A tananyagokat életszerű szituációk, projektmunkák, a digitális kompetenciákhoz kapcsolódó feladatok és kulturális átjárhatóság jellemzi. Ugyanakkor gyakori kritika, hogy a feladatsorok gyakran nem illeszkednek a tanulók életkori sajátosságaihoz, illetve a tananyag rendszertelenül épül fel. A nyelvtani ismeretek elsajátítása integrált formában történik, a nyelvhelyesség és helyesírási ismeretek gyakran csak epizódyszerűen jelennek meg. A tankönyvek felépítése tematikusan változatos: a hat fejezetre tagolt szerkezet hol az iskolai közegbe való beilleszkedést, hol a kamaszvilág tapasztalatait dolgozza fel a játék, a barátság, a család fogalmai mentén, másutt a líra vagy a mese műfaján keresztül vezeti be az irodalmi és nyelvi tartalmakat. A nyelvi fejlesztés jellemzően a szövegekhez kapcsolódóan jelenik meg, a „Hej, hej, helyesírás!” rovat (Balázs Géza egykori nagy sikerű Duna televíziós ötpercesének nyomán) például deklaráltan a helyesírási kompetenciák fejlesztésére szolgál, de több esetben önkényesen beillesztetnek tűnik, nem kapcsolódik koherensen az adott tananyaghoz. A Norand Kiadó tankönyve különösen komplex struktúrával dolgozik: az irodalmi és nyelvi ismeretanyagot biológiai, földrajzi, néprajzi, történelmi kitekintések gazdagítják. A szövegválasztás változatossága lehetővé teszi a kulturális sokszínűség bemutatását, miközben klasszikus (Móricz, József Attila) és kortárs (Lackfi, Balázs Imre József) szerzők művei egyaránt helyet kapnak. A tankönyv pozitívuma a digitális világ beemelése is, ugyanakkor több szöveg és feladat (pl. kémiai kommunikáció, latin állatnevek) nehézséget okozhat a tanulónak, mivel túlhaladja az adott kor-

osztály kognitív fejlettségét. A nyelvtani rész itt valamivel összeszedettebb, ám a helyesírás oktatása továbbra is rendszertelen, hiányoznak az alapelvek és az explicit szabályalkotás gyakorlatai. Az említett tankönyveket sokszor tankönyv-munkafüzet együtteseként használják, mivel gyakoriak a beépített feladatsorok. A nyelvtan integráltan, de valamivel konkrétabban jelenik meg, ami lehetőséget teremt a mélyebb nyelvi elemzésekre. A szövegválasztás gazdag, de a nem irodalmi szövegek aránya gyakran túl magas, így sok tanár kénytelen saját szövegekkel kiegészíteni az anyagot.

Összességében elmondható, hogy az új tankönyvek szerzői szándéka szerint követik az új tantervi irányelveket, és hangsúlyt fektetnek a nyelvi megformálásra, a szövegek tudatos elemzésére és a kommunikációs kompetencia fejlesztésére. Ugyanakkor az integrált oktatási modell pedagógiai adaptációja még számos kérdést vet fel. A tanárok gyakran érzik úgy, hogy az anyag nem elég rendszerezett, a nyelvtani és helyesírási tudás építkezése hiányos, és túl nagy mértékben támaszkodik a pedagógus kreativitására, valamint az iskola erőforrásaira. A jelenlegi helyzet tehát egyfajta átmenetet tükröz: a tantervi reform szellemisége már jelen van a tankönyvekben, de az implementáció sikeressége nagymértékben függ a helyi körülményektől, a tanári attitűdtől és az oktatási kontextus rugalmasságától. A kérdés, hogy az anyanyelvoktatás valóban integrált módon valósul-e meg, továbbra is nyitott.

Pedagógiai dilemmák és a megvalósítás kihívásai

A szemléletváltás nem ment végbe zökkenőmentesen. A tanárok többsége klasszikus nyelvészeti alapokkal rendelkezik, és nem kapott megfelelő támogatást a váltáshoz. A tanári tájékoztatlanság, a szisztematikus módszertani képzés hiánya, valamint az értékelési rendszer bizonytalanságai komoly feszültséget okoznak.

A leggyakrabban emlegetett problémák

- Hogyan értékeljük a kompetenciákat?
- Milyen szempontok alapján mérjük a tanulók teljesítését?
- Hogyan biztosítható az írásbeli kompetencia fejlesztése a szóbeli kommunikáció erősítése mellett?
- Milyen kapcsolatot ápolunk az anyaországi oktatási standardokkal?

Visszajelzések

Egy 2018-as, Bihar megyei pedagóguscsoporttal végzett kutatás rámutatott arra, hogy a tanárok alapvetően nyitottak az új szemléletre, de sokan hiá-

nyolják a strukturált helyesírási ismereteket, a biztos kategóriarendszert és az alkalmazható módszertani eszköztárat. A tantervi elvek és a mindennapi oktatási gyakorlat közötti űr tág. Az egyik gyakran emlegetett kritika, hogy a diákok nem kapnak kellően átfogó ismereteket a szövegszintű helyesírási szabályokról, miközben a vizsgákon ezeket számonkérlik. Az azóta eltelt tanévek során egyre több gyakorló pedagógus elméletileg pozitívként emeli ki a tanulóközpontú szemlélet erősödését, az integrált anyanyelvoktatás lehetőségét, valamint a nyelvi megformálásra, szóbeli kifejezőkészségre helyezett nagyobb hangsúlyt. A kollégák értékelték azt is, hogy a tanárok szabadabban választhatnak szövegeket az oktatás során, és hogy a tananyag kiterjeszti a nyelvhasználat kontextusait a mindennapi kommunikációra. Ugyanakkor számos nehézség is megfogalmazódott. A leggyakrabban vizsztatérő probléma a tananyag rendszertelensége volt: a fogalmak, nyelvi kategóriák nem mindig jelennek meg világosan, a szófajok, mondatrészek sok esetben megnevezetlenül (és megmagyarázatlanul) maradnak. Többen kifogásolták, hogy hiányzik az értékeléshez szükséges kompetenciarendszer, nem egyértelmű, mit kellene mérniük, különösen a felső tagozat végén zajló vizsgák tekintetében. A tanárok aggodalommal tekintettek arra is, hogy tanulói hátrányba kerülhetnek a magyarországi versenyeken, ahol továbbra is a leíró nyelvtan dominál. A visszajelzésekből kirajzolódó összkép szerint az új tanterv és a hozzá kapcsolódó tankönyvek pedagógiai szándéka érthető és korszerű, de a megvalósítása során számos kihívásba ütközik. A tanárok többsége bizonytalanságot érzékel a célok és elvárások kapcsán, sokan úgy érzik, egyedül kell megtalálniuk az átmenetet a régi és az új szemlélet között. Bár a változás hosszú távon pozitív irányba mutathat, a jelenlegi körülmények között még számos nyitott kérdés és megoldandó probléma marad.

A funkcionális fordulat alapvető jelentőségű változás a romániai magyar nyelvtanításban, amely hozzájárulhat a nyelvi kompetenciák korszerű fejlesztéséhez. Ehhez azonban elengedhetetlen a pedagógusok folyamatos támogatása, a taneszközfejlesztés minőségi kontrollja, valamint az értékelési rendszer egységesítése. A valódi előrelépés feltétele a tanterv, a gyakorlat és a pedagógusképzés összehangolása. További empirikus kutatások szükségese ahhoz, hogy a tanulói teljesítmények alakulását objektíven megmérhessük, és a tantervi reform hatásait értékelhessük.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
Bartalis Boróka et al. 2017. *Magyar nyelv és irodalom (Anyanyelv) tankönyvek*. Norand Kiadó. Fóris-Ferenczi Rita 2007, 2008. *Anyanyelv-pedagógia; A tervezéstől az értékelésig*. Ábel Kiadó.

- Kádár Edit 2018–2019. *Feladatbank anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban 1–2. kötet*. Ábel Kiadó.
- Magyari Sára 2015. A nyelvi nevelés a romániai magyar nyelv és irodalom tantervének függvényében. In: Josip Ivanovic – Valéria Pintér Krekic (szerk.): *A korszerű oktatás és nevelés curriculumának kimenete*. Újvidéki Egyetem szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara. Szabadka. 182–8.
- Magyari Sára 2018. Új tananyagok a romániai magyar anyanyelvoktatásban. *Anyanyelv-pedagógia* XI/3. <https://doi.org/10.21030/anyp.2018.3.8>
- Pletl Rita 2014. *A nyelvtan státusza a kisebbségi anyanyelvoktatásban*. Tantervi program. Magyar nyelv és irodalom (anyanyelv). V–VIII. osztály. Bukarest, 2017.
- Már Orsolya 2021. Korszerű anyanyelvi nevelés a megváltozott tantervi tartalmak tükrében. In: Balázs László (szerk.): *Digitális kommunikáció és tudatosság*. (A kommunikáció oktatása 13. Sorozatszerkesztő: H. Varga Gyula.) Hungarovox Kiadó. Budapest. 152–6.

Varkucs Róbert Károly

magyar nyelv és irodalom szakos tanár,
munkatárs (Szigligeti Színház, Nagyvárád)

E-mail: varkucsr@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-6772-209X>

Abstract

VARKUCS, RÓBERT

FUNCTIONAL SHIFT IN HUNGARIAN MOTHER TONGUE EDUCATION IN ROMANIA: CURRICULUM REFORMS AND PEDAGOGICAL DILEMMAS

The 2017 curriculum reform brought significant changes to the teaching of the Hungarian language in Romania. The traditional descriptive linguistic approach is gradually being replaced by a functional approach that interprets grammatical knowledge as a tool for text comprehension and composition rather than an end in itself. This change in approach requires comprehensive reforms to the curriculum and textbooks, as well as presenting significant pedagogical challenges. The aim of this study is to present the main aspects of this process and to analyse the dilemmas that arise.

Keywords: Hungarian mother tongue education in Romania, 2017 curriculum, pedagogical dilemmas

BODNÁR ILDIKÓ

PÉNTEK JÁNOS: NYELVÉSZÉLETIDŐK, -ÉLETPÁLYÁK ERDÉLYBEN

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 212 lap

A nyolcvanadik életévét betöltött Péntek János – a sokak által ismert és tisztelt professor emeritus – új kötete az 1994 és 2023 között írt, jeles tudósok életpályáját bemutató tanulmányait gyűjtötte egybe, melyek közül több nyomtatásban még nem jelent meg. A 212 oldalon 400 esztendő harmincnégy nyelvészének tevékenysége ismerhető meg, a három záró interjú pedig Péntek professzor több évtizedes tudományos munkásságába nyújt bepillantást.

Elődeink címen hat portrét találunk a régmúltból. Az első írás Apáczai Csere János tevékenységéhez kapcsolódik, a címe: *Magyar nyelvű tudományosság – kezdet és vég?* (Apáczai Csere János 1625–1659). E tanulmány megírásakor, 2004-ben a *Magyar Enciklopédia* 1654-es megjelenésének 350. évfordulóját ünnepelte a tudományos világ. A tanulmány arra is figyelmeztet, hogy Apáczai munkásságával indult a magyar nyelvű tudományosság, s ha nem vigyázunk, korunkban akár véget is érhet. A *Magyar Enciklopédiából* idézi Péntek János, hogyan döbbsent rá a fiatal tudós az anyanyelv használatának mindennél nagyobb fontosságára: „Különféle népeknek különféle anyanyelven írott könyveire bukkantam. [...] Nem csoda, hogy azok a népek tudás és műveltség dolgában túlszárnyalnak bennünket, hiszen az összes tudományokat anyanyelvükön olvassák és közlik, tanítják és tanulják. [...] Minden gondolatomat az a vágy foglalta el, hogy segítsék szülőhazámon. [...] Első kísérletképpen hozzáláttam, hogy min-

den tudományágból magyar nyelvre fordítsak valamit.” Apáczai az 1600-as évek derekán hangsúlyozta a magyar nyelvű tudományosság fontosságát; nagyrészt neki köszönhető, hogy mára nincs olyan tudományterület, ahol a magyar szó meg ne honosodott volna. „Olyan az *Enciklopédia* a magyar nyelv történetében, amilyen volt korábban a vallásos irodalomban az Ómagyar Mária-síralom vagy a Halotti Beszéd, mint volt Sylvester hexameterre, Károly bibliája, Balassi költészete, Pázmány prózája... De hogy alkalmas-e az elvont tudományok, a természettudományok megszólaltatására és közvetítésére is, ennek próbája volt az *Enciklopédia*” – írja Péntek János, és egy kortárs tudós, Michelberger Pál szavait is idézi: „Ha az egységes tudományos nyelv egyúttal egyetlen tudományos nyelvet enged meg, akkor az ettől eltérő nemzeti nyelvek elszegényednek. Megszűnik a nemzeti nyelvű tudományos irodalom, szűkül az alapfokú és gyengül a középfokú oktatás. A nemzeti nyelvek szókincse a tudományos kifejezések eltűnése miatt zsugorodik” (Michelberger 1999: 21–2).

A második tanulmány a *Gyarmathi modernsége – erdélyi szemmel* (Gyarmathi Sámuel 1751–1830) címet viseli. A nyelvész három kiemelkedő művéről tesznek említést az oldalak: a finnugor rokonságot a korban korszerű módon bizonyító, 1799-ben megjelent *Affinitasról* (*Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata*, azaz *A magyar és a finn*

eredetű nyelvek rokonsága, nyelvtanilag bizonyítva), az 1794-es, kétkötetes nyelvtani munkájáról (*Okoskodva tanító magyar nyelvmester*) és az 1816-ban napvilágot látott *Vocabulariumról*, a magyar szavak jelentését számos nyelven megadó szótáráról. Az *Affinitas* hazai fogadtatása kedvezőtlen volt, ám nyelvtanának és szótárának fontos szerepe lett a 18. század végi erdélyi szellemi és nyelvi mozgalmakban. Egyértelmű Gyarmathi hatása az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* 1793-as, Aranka György vezetésével való megalakulására; maga is a kezdetektől tagja a társaságnak.

A harmadik bemutatott tudós gróf Teleki József, akit a nyelvújítás és az Akadémia életében játszott jelentős szerepe ellenére az utókor mintha sem ismerni, sem elismerni nem akarna. Ezért is lett *Gróf Teleki József, a nyelvújítás méltatlanul elfeledett tudós nyelvésze (1790–1855)* a több részből álló írás címe. A *Telekiek* címet viselő rész a család három nemzedékét mutatja be. Röviden ír a nagyapáról, Teleki Józsefről, a konzervatív szellemű íróról. Az édesapának, Teleki Lászlónak – akár csak később fiának – nagy szerepe lett az Akadémia – akkori nevén: a Tudós Társaság – létrejöttében. Az ő 1826-ban a Tudós Társaságnak adományozott harmincezer kötete vált a későbbi Akadémiai Könyvtár egyik alapjává. Az unoka, ifjú Teleki József pesti és göttingai tanulmányok mellett eljutott Svájcba, Itáliába, Hollandiába is, több nyelvet kiválóan ismert, rengeteget olvasott, és érdeklődéssel figyelte a nyelvújítás vitáit. A következő fejezet Teleki József pályaműveit idézi. Az egyikben a magyar nyelv fejlesztéséről, szókincsének bővítéséről, a tudományos terminológia magyarításáról írt, s javasolta a nyelvnek

„vidéki szólásokkal” (tájnylevi szavakkal) való gyarapítását. Írt a magyar nyelvnek a latin, még inkább pedig a német nyelv által való veszélyeztetettségéről. „Látuk, miképpen kezdé Nemzetünk Mária Teréziának *fényes uralkodása alatt, a Német nyelvhez édesedvén*, anyai nyelvét elhagyni és *Nemzetiségét levetkezni*.” A tájnylevi szavak és a német hatás megítélésének a kérdésében hamar szembe került a nyelvújítás vezérének, Kazinczy Ferencnek a nézeteivel. Másik jelentős műve az 1817-es szótári tervezete, melynek címe: *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítésének módja*. Lexikográfiai kérdések sorát tárgyalja, elveti a korban divatos megalapozatlan szófejtéseket, az ún. „szónemzést”. Mintái és mércéi a legnevesebb európai szótárak voltak, mint az olasz és a francia akadémia híres szótárai vagy éppen a német nyelvész, Adelung „szókönyve”. Majd Teleki József lett a létrejövő Tudós Társaság elnöke, s az is maradt az 1855-ben bekövetkezett haláláig. Nevének már csak ezért sem lenne szabad feledésbe merülnie!

Brassai nyelvészeti munkásságának korszerűsége – Brassai Sámuel (1797–1897) a címe a negyedik írásnak. A századik születésnapja után pár nappal elhunyt erdélyi nyelvész újrafelfedezése és tudományos értékelése az utóbbi évtizedekben már megtörtént; ezt az utat követi nyomon az írás. Változatos tanári és nyelvészeti tevékenységének bemutatásán kívül szól a szerző Brassai oktatási reformjáról: 1841-ben elfogadtatja, hogy Erdélyben a magyar nyelv legyen az oktatás nyelve, és maga is tankönyvek és oktatási anyagok sokaságát írja meg (38). Brassai Sámuel első hazai képviselője volt az alkalmazott nyelvészetnek, hiszen foglalkozott az élő nyelvek oktatá-

sának kérdéseivel, tankönyvek írásával, kontrasztív nyelvészetrel, a fordítás és a nyelvművelés problémáival. A mondat felépítését vizsgálva viszont előfutára lett a generatív nyelvészet mondattani felfogásának.

A *Koreszmék és rögeszmék* (Szent-katolnai Bálint Gábor 1844–1913) címet viselő írásban a Magyarországon alig ismert, sőt Erdélyben is már-már elfeledett Bálint Gábor nyelvész, orientalista pályáját mutatja be. Bálint Gábor a cikkeit, tanulmányait nem mások könyveire alapozva írta: saját maga járt – ázsiai kutatóútjai során – egészen egzotikus helyszíneken, s tanult meg közel 30 nyelvet. Többnek a szótárát, nyelvtanát is megírta. Nem volt viszont szerencsés munkáiban a *turáni nyelvek* szakkifejezést használni, mert ez később félremagyarázásokra adott okot. Bálint maga ezt a jelzőt az *agglutináló nyelvek* megnevezésére alkalmazta. Feladatának érezte a székely eredetmítosz kutatását is, hasonlóan Körösi Csoma Sándorhoz és Kuun Gézához. Bálint Gábor „nem igazodott, nem törleszkedett. [...] Nem kereste senki kegyeit. Az utókorét sem” – fejeződik be méltatása.

Hermann Antal néprajzkutató a kolozsvári egyetemen alapította meg a néprajzi tanszéket 1898-ban. Hermann kutatásai nyomán figyelt fel a világ Kalotaszegre, neki köszönhető, hogy „legalább egy évtizedig Kalotaszeg lett a világ közepe”. Többek között a Magyarországi Néprajzi Társaság tudósainak sora érkezett oda az 1890-es években, a néprajznak és rokon területeinek jelentős képviselői, akik főként néprajzi, folklorisztikai és nyelvjárási anyagot gyűjtöttek. Erdélyi néprajzi kurzusain Hermann a magyarok, a románok, a szászok, az örmények néprajzával, sőt

a cigány etnikum szokásaival, népzenejével, meséivel is foglalkozott. Erről szól a *Hermann Antal és Kalotaszeg* (Hermann Antal 1851–1926) című tanulmány.

Mestereink címen annak a négy személynek az arcképe bontakozik ki, akik igen jelentős hatással voltak Péntek János pályájára: *Az iskolateremtő Szabó T. Attiláról* (1906–1987), *A tudós tanár eszménye és a valóság* a címe a tragikus sorsú Szabédi Lászlóról (1907–1959) írott emlékezésnek, majd a kolozsvári egyetem tanszékvezetőjéről, Márton Gyuláról (1916–1976) szóló írás következik: *A tanszék volt az élete*. S itt szól az ELTE-n hosszú évtizedeken át oktató Benkő Loránd professzorról: *Benkő Loránd, az erdélyi magyar nyelvtudomány mentora* (1921–2011). Az iskolateremtés feladata várt Szabó T. Attilára, noha a tudós tanár viszonylag kevés időt töltött egyetemi katedrán. Szabó T. Attila igen jelentős szótári gyűjtőmunkák, nyelv-atlaszok tervének elindítója, részben megvalósítója, korszakos jelentőségű könyvek, folyóiratok sorának kiadója. A legfontosabb közülük az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* tizennégy vaskos kötete, melyből életében négy kötet jelent meg. Ő kezdeményezte és szervezte *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* kiadását is. 2001-ben az MTA erdélyi műhelye az ő nevét vette fel; ez a kötetben többször említett SZTANYI, azaz Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. „A magyar szempontjából kedvezőtlen nyelvi folyamatok érzékeléséből fakad a tudományon túl mutató missziós szerep és elkötelezettség a halványuló múlt hiteles adatainak a feltárására és feldolgozására, a múltékony jelen nyelvi állapotának a rögzítésére, lehetőség szerint a nyelvhasználat és nyelvmegtartás bátorítására” – olvassuk róla Pén-

tek János méltató sorait. Szabédi László a kolozsvári önálló magyar egyetem 1959-es felszámolása elleni tiltakozásul vetett véget életének. Nemcsak tudós irodalmár és nyelvész, de költő is volt, s a helyzetkényszerében „olyan, egymástól távoli területeken végez kutatásokat, mint a verstan, az esztétika, a nyelvtörténet vagy a nyelvhasználat”. Péntek János „kényszer-polihiszterkodásnak” nevezi ezt az állapotot. Az irodalmi és nyelvi tanszék szorosabb együttműködése ezekre az évekre nyúlik vissza, ahogy a stilsztikával, ezen belül a stílustörténettel való elmélyült foglalkozás kezdete is. A tudós tanárról évente a Szabédi Napok keretében emlékeznek meg Kolozsváron. Márton Gyula Péntek János egykori tanára volt, ő vezette be a szerzőt a nyelvjárásban, a nyelvjárási kutatásokba, útját az egyetemi katedra felé is egyengette. A nyelvészetben belül a geolingvisztikát, azaz a nyelvföldrajzot képviselte, e téren sok mindent éppen román nyelvésztanáraitól tanult. Később kontaktológiai kutatásait is nagyban segítette, hogy kiváló ismerője volt a román nyelvnek. „Az erdélyi nyelvi valóságban, a nyelvi múltban is természetes adottság, kutatási téma volt a kontaktológia: a magyar–román, magyar–szász nyelvi kölcsönhatások vizsgálata” (79). Péntek János Benkő professzorral való első találkozása 1990 tavaszára esett. A professzor első erdélyi előadásának címét fejezetcímként idézi Péntek János: *Erdély, „nyelvünknek vidám tavaszán”*. Ám Benkő professzor már a hetvenes években is megtalálta a lehetőséget annak, hogy nehézségekkel küzdő erdélyi kollégáit támogassa. Elsősorban neki volt köszönhető, hogy kolozsvári nyelvészek budapesti szakfolyóiratokban publikálhattak, hogy

e folyóiratok és a megjelenő új nyelvészeti kiadványok, egyetemi tankönyvek is igen hamar eljutottak Erdélybe.

A *Pályatársak* fejezet tíz nyelvész szerepeltet, közülük öten (idősebb kortársai Péntek Jánosnak) már nem éltek az írások születésekor. A fejezetben bemutatott személyek nagyrészt Erdélyben tevékenykedő szakemberek voltak, de olvashatunk itt magyarországi tudósokról is. Ők erős, Erdélyhez való kötődésük miatt szerepelnek a részben. Az első írás Murádin Lászlóról szól: *Murádin László szakmai életútja (1930–2022)*. Névteni kutatásai során sokat járta az erdélyi tájakat, de nyelvműveléssel is foglalkozott, cikkei folyóiratok sorában jelentek meg. Írásaival „egyszemélyes erdélyi nyelvi közönségszolgálatot” bonnyolított le. Szilágyi N. Sándor portréját a *Szilágyi tanár úr és a tanszék* címmel olvashatjuk. Őt számos könyve alapján jól ismeri a magyar közönség is. Indulásakor fonetikával és fonológiával foglalkozott, nagyszerű középiskolai tankönyvet is írt, amely „nem középiskolás fokon” vezet be ennek a két rokon tudományterületnek a megismerésébe. Szabó T. E. Attiláról szól a következő írás, aki Szabó T. Attila fia, de maga nem nyelvész, hanem biológus lett. Vele az *etnobotanika* révén került kapcsolatba Péntek János. A közös munkákról *Barátságunk gazdagító évtizedei* cím alatt ír Péntek tanár úr. Kiss Jenőről a *Kiss Jenő professzor köszöntése 70. születésnapján* című írás mond el sokat. „Kutatásaiban összekapcsolja, az oktatásban, az oktatást szolgáló kézikönyvekben pedig kapcsolataiban láttatja a magyar nyelv három leglényegesebb dimenzióját: az időbelit, a térbelit és az emberit, azaz a nyelvtörténetet, a dialektológiát és a szociolingvisztikát” (108).

Kolozsvárhoz, a Termini kutatóhálózat-hoz erős kapcsolat fűzi; számos erdélyi kiadvány magyarországi megjelenését segítette. Itt találjuk még a Muravidéken élő Kolláth Annát bemutató oldalt, *A hálózat nyugati őrhelyén* címmel. Kolláth Anna úgymond, a „nyugati végeken” kellett, kell, hogy helytálljon, olyan „szakmai őrhelyeken”, mint Muravidék, Őrség, Szombathely. Kontra Miklósról *Előítéleteink ostromlója – Kontra Miklós „online” köszöntése 70. születésnapján* címmel olvasunk. Neki a nyelvészszakma „határtalanításában” volt nagy szerepe: „Az országhatárok önkényes határvonala nyelvileg nem zárható le és nem zárható le bennünket hermetikusan. [...] Nyelvünk változottságában és változásában nincsenek törések, diszkontinuitások, hanem csak folytonosságok és folyamatok, távolodások és közeledések”. A pályája egy részét Göttingában töltő professzort, Gulya Jánost mutatja be a *Kapcsolatok és kalandok Gulya tanár úrral (Gulya János 1933–2017)* című írás. A professzor nemcsak könyvet írt Gyarmathi Sámuelről, de anyagilag is jelentősen hozzájárult a nyelvésznek a házsongárdi temetőben lévő síremléke felújításához. *Az emberi és a nyelvi mérce Ő maga volt (Wacha Imre 1931–2018)* a címe a Wacha Imréről megemlékező írásnak. A tanár úr a szép magyar beszéd oktatásában, kiejtési versenyek szervezésében játszott szerepet; 2000 körül már nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. „A beszéd ne szép legyen (mert akkor öncélúan lesz szép), hanem példamutatóan értelmes legyen. Mindig az egyenrangú embertárshoz szóljon” – idézi a szerző Wacha Imrét.

A fejezet utolsó portréinak lapjairól Lőrincze Lajos és Deme László lép

elénk. A Kossuth Rádió *Édes anyanyelvünk* című műsorában évtizedeken át szereplő Lőrincze Lajosról *Hangja az idő távolából (Lőrincze Lajos 1915–1993)* címmel emlékezik meg Péntek János. Aki valaha meghallgatott csak egyetlen Lőrincze Lajos-előadást, egyszer is hallotta ízes beszédét, az aligha felejtí el, erre utal az emlékezés címe. Deme László sokoldalúságát, némely kérdésekben vitatható felfogását, ám örök kezdeményező-készségét igen szemléletesen fejezi ki a címnek – *A diófaültető reménye Deme László (1921–2011)* – a cikkben is visszatérő képe: „Aki sok diófát ültetett, annak nemcsak az emléke él: hatásában és példájában maga is diófává válik és tovább termi gyümölcseit.”

Ezután a *Tanítványok – kollégák* és az *Útitársak* címet viselő fejezetek következnek. Az életpályákra utal allegorikusan a két cím: az *Életút a tordai hídon át* Keszeg Vilmosról szól, *Az idő és a pálya létrafokai* című írás pedig Tánccs Vilmosról. Egykori professzoruk méltán lehet büszke rájuk. Ha csak a legfontosabb eredményét emeljük ki munkásságuknak, akkor Keszeg Vilmos nevéhez a néprajz egészen új területeinek felfedezése, Tánccs Vilmoshoz pedig a csángókutatás új, a nyelvészet mellett a néprajzot is figyelembe vevő szemlélete fűződik.

Az *Útitársak* című fejezet szereplői az ezredforduló után, szinte napjainkban távoztak el közülünk. Az írások címe itt is jellemző: *Hűséges barátunk, Görömbei András (1945–2013)*, *Sütő András és a „létében szorongó nyelv” (1927–2006)*, *„Kisebbségben, közösségben” (Balázs Sándor 1928–2022)* és *A civil státus értelme Somai József példáján (Somai József 1931–2023)*, hangzanak a címek. Az *Útitársak* közül Sütő

András írói munkássága mellett személyes helytállásával is végtelenül sokat tett szülőföldjén a magyar nyelv ügyéért. Nagyon találó a címben a „*létében szorongó nyelv*” megidézése. „Görömbei Andrásnak a Magyarországon kívül élő magyar szerzők művei jelentették nem csupán a kutatás, az elemzés tárgyát, hanem azt az akkor távolinak és néha elveszítettnek hitt világot is, amelyben mi, a »kinti« magyarok élünk.”

Két további nem nyelvész szereplőről olvashatunk ezután: Balázs Sándor filozófusra és Somai József közgazdászra emlékeznek a sorok. Mindketten jelentős szerepet játszottak az erdélyi anyanyelvi mozgalom segítségével. Az előbbi tudósnak már korábban is a nemzettudat kérdései és a magyar kisebbség helyzete állt kutatásai előterében, a rendszerváltást követően közéleti szerepvállalásaival végképp a kisebbségpolitikához kötődött. A közgazdász-professzor életidejének fontos szelete kapcsolódott a magyar nyelven való tanulást elősegítő Iskola Alapítványhoz, később a Nyilas Misi Egyesülethez, jogi ügyeiket segítette intézni.

Nyolcan szerepelnek a *Búcsúzások* (169–86) címet viselő részben. A fejezetcím önmagáért beszél. Egy-egy rövid nekrológ olvasható az eltávozott nyelvészek kapcsán. Az írások címét a nevek és évszámok adják: *Fülei-Szántó Endre (1924–1995)*, *Nagy Jenő (1916–1996)*, *Máté Jakab (1926–2001)*, *Zsemlyei János (1936–2003)*, *Szabó Zoltán (1927–2007)*, *Murvai Olga (1942–2011)*, *Petőfi S. János (1931–2013)* és *Bura László (1932–2014)*. A felsorolásnál a sorrendet a halálozás éve alakította ki. Főhajtás valamennyi írás az elhunyt előd előtt.

A kötetzáró interjúk már a címükkel is sok mindent elmondanak Péntek János életéről, világfelfogásáról, a felvál-

lalt feladatokról. Az első interjút Sorbán Angella (*Aki felelősen él, mindig az idő szorításában él*), a másodikat Székely Ferenc (*Őrhelyen gyűjtött jelzőtüzek*) készítette. A beszélgetésekre 2016-ban, a nyelvész 75. születésnapja alkalmából került sor. A 2023-as beszélgetést Cservenka Judit folytatta abból az alkalomból, hogy Péntek János munkásságáért a legrangosabb magyarországi tudományos díjban, a Széchenyi-díjban részesült (*Tudományos pálya lehetőség és szükség szorításában*).

Nyelvész kollégákon kívül ajánlom ezt a kötetet mindazoknak a fiataloknak, főként a magyar szakos egyetemistáknak, akik – a tankönyvekben szereplő neveken túl – a korábbi korok magyar nyelvészeiről, illetve a magyar nyelvnek a határainkon túli képviselőiről is többet akarnak tudni. A kötet legfontosabb célja, hogy az erdélyi kötődésű, ott született és ott alkotó tudósokat és írókat minél többen ismerjék meg, hogy az erdélyi tudományos törekvések és eredmények a magyarság egészének tudatába visszakerüljenek. Így bármely felnőtt olvasónak is ajánlható a könyv, aki anyanyelvünk jelenét és jövőjét, a magyarság sorsát a szívében viseli.

Szakirodalom

Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt – jelen – jövő. Glatz Ferenc szerk. 1999. *Magyar nyelv az informatika korában*. MTA. Budapest. 19–28.

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK

MFI Alkalmazott Nyelvészeti és

Fordítástudományi Tanszék

E-mail: ildikobodnar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>

KARÁDI ZSOLT

TÖZSÉR ÁRPÁD: KMPc. ÖREGKORI NYELVÖLTÖGETÉSEK

Kalligram Polgári Társulás Dunaszerdahely és Kalligram Könyv- és
Lapkiadó Kft. Pozsony, 2025. 82 oldal

2025. március 21-én, nem egészen hét hónappal a költő kilencvenedik születésnapja előtt jelent meg a karcsú könyv, a *Kmpc*. A kötet még azok számára is meglepetés, akik Tözsért korábban már ismerték a *Tanulmányok költőportrékhöz* (2004), *Erről az Euphorboszról beszélnek* (2015), a *Lélekvándor* (2019) vagy a *Suttogások sötétben* (2021) versei alapján. A *Kmpc* az öregkor költészete, azonban annak minden hagyományos önsajnálata, a leépülő test és az integritását őrző szellem ellentéteinek drámai festése nélkül. A művek az én gazdagon rétegezett belső világát, s a nyelvet egyedi módon felhasználó, a posztmodern poétikai lehetőségekkel merészen élő alkotó játékos szövegteremtő gesztusait egyszerre tükrözik.

A *Kmpc* folytatja és kiteljesíti, olykor pedig teljesen új dimenziókkal gazdagítja a *Lélekvándor* antik témavariációit, illetve a *Suttogások sötétben* lapjain fel-feltűnő öregségmotívumot (*Végső struktúrák, A vénség lírája, Hogyan készülünk derűsen a túlvilágra?*). Az itt olykor megmutatkozó ironia-önironia (*Egyre gyakrabban, Én-ek*) a *Kmpc*-ben alapvető szervezőelv lesz. A Füst Milán emlékére íródott *Fejünk körül tompa derengés* az aggyastyantematikát emeli hangsúlyos pozícióba azáltal, hogy alkotója a könyv záró akkordjaként helyezi el. Füst Milán megidézésével az értelmező átvezet az új könyv világába: a *horgaselméjű agg* alakja mellett föl-

sejlik a semmibe induló Senki úr tapasztalatait láttató Rákos Sándor, továbbá Kálnoky László és Orbán Ottó lírai univerzuma is. (Rákos vénségversei [*Füst Milán keze, Füst Milán tárgyai, Konok szív, Pierre Ronsard kiadatlan szonettjei, Öreg vagyok, 76 éves, Klapanciák, Zsoltár*], Kálnoky öregségpanaszló munkái [*Hetven felé, Az áramló időben, Alkonyati órán, Túl korán, Sötét szonáta, Ha arra gondolok*] és Orbán Ottónak a betegséggel-végzettel önironikusan szembenező művei [*A denevérember, A csodaöreg, Kirké, Ostromgyűrűben, Kötelékrepülés, Az éjnek rémjáró szaka, A tigris bajusza, A rejtőző rokon*] rémlenek fel a tözséri szövegkorpusz vizsgálatakor.)

A Paul Klee 1922-ben született, *Egy zseni szelleme* című munkáját felhasználó, sárgás borítón szembeötlő módon foglal helyet – a késsel szedett szerzői név és az alcím között – a nagy fekete *Kmpc* betűcsoport, amely rögtön kiegészítés után kiált. Az olvasói tudat tüstént működésbe lép, s létrejön a magánhangzókkal kibővített, tréfás kifejezés: *kampec*. S ha ezt az alcímmel (*Öregkori nyelvöltögetések*) egybeolvassuk, nyilvánvalóvá válik a költői formálási hajlam és a nyelvvel való aktív játék kettőséből született ötletgazdagság. (A cím magyarázata nem sokat várhat magára: a kötet 23. oldalán találjuk a megfejtést; de ne szaladjunk ennyire előre!) A *kampec* a *Magyar nyelv értelmező*

szótára szerint 'valakinek, ritkán valamely állatnak vége van; odavan; meghalt vagy megdöglött'. A *Magyar nyelv történeti etimológiai szótárában* ez olvasható: a *kampec* „állítmányszerű használatban, az alany és az állítmány szerepét egyszerre betöltő mondatzóként, rendszerint -nak, -nek ragos bővítménnyel” áll. Eredete ismeretlen. „Összefügg a 'vége (van), kampec neki' szóalakokkal.” (Némelyik szakirodalom német, illetve jiddis eredetűnek tartja; ez utóbbi nem bizonyított...) Midőn Tözsér ezt emeli címbe, nyilvánvalóvá teszi a vele jelzett szövegeknek a végre történő ironikus színezetű utalását. A *nyelvöltögetés* ezek után nyilvánvalóan az alkotónak a költői nyelvvel való foglalatosságára, a szavak-mondatok alakítására-átalakítására s a humorba-íroniába csomagolt önjellemzésre vonatkozik.

A *Kmpc* négy ciklusban ötvennégy verset/versesszét kínál. Az első, a *Babfa* című egység a múlt. Ennek kulcsa a *Lyukas húszfilléres*; e munka felütése („Fal húzódik mögöttem hosszan: a húszadik / század kétharmada. Az elejére akasztva / rég kinőtt, molyrágta kabát lóg, a gyermek- / korom – zsebében lyukas húszfilléres, a / harmincas-negyvenes évek Magyarország- / gának jeles ikonja”) megadja a visszatekintések szubjektív terét-idejét: azt a dimenziót, amelyben a gyermek a *végteleznek* és a *végesnek* titkait fürkészi. A feltoluló hajdani emlékek között kiemelkedik a kis „cseszko” fiúcska a *Bacilek*ben, ahol az időből felrémlik a *bacilus* és a Karol Bacilek („Pozsony mindenható párttitkára”) nevének hasonló hangzása nyomán őt *kis Bacilek*nek nevező tanár úr alakja. (Az effajta hasonlatosságokkal való játék, a paronímia az alap *A hold és*

a hódban, a későbbi ciklusokból pedig a *márvány*, a *járvány* és a *zárvány* szavak versképző szerepének a *Nyelvi átműtésekben*; miként a homonímiára épül a *Rímek* harmadik-negyedik strófája a *tarack* esetében.)

A második ciklus tartalmazza a könyv legizgalmasabb szövegeit: itt kapjuk meg a cím megfejtését, továbbá itt találjuk Ernestus úr elmélkedéseit, illetve a szerző/Ernestus (posztmodern) alakoskodásait is. Itt tudható meg az, hogy a költő keresztlevélbeli neve Ernő, s később isten tudja, miképpen lett Árpád, majd mostanában „vénen” ismét Ernővé lett. Mindez a címadó *Kmpc* című versből derül ki, amely egyébként a konkrét költészet mesterét, Ernst Jandlt idézi meg. A sorokban kavarognak a nevek: Ernst, Ernő, Árpádus, Árpád; mintha a szerzői személyiség szétszóródásával és (ön)azonosságával, rejtőzködő és feltárlukozó mivoltával találkozoznánk:

Immár Jandl Ernőre hajaz némely versem,
ifjan Árpád, vénen én is Ernő lettem.
Barátaim kérdik: tán megbolondultam?
Nekem *kmpc*, *bzmg!*, mondom. Nyolcvanhat elmúltam.

A mű (a kötetben nem szokatlan módon) lábjegyzetelt. (Ez a megoldás nem új, a kiegészítő információkat közlő paratextus megértést befolyásoló szerepe vitathatatlan, főleg akkor, ha az önrólia szolgálatában áll.) A lapalji sorokból megvilágosodik Tözsér és Ernst Jandl kapcsolata: „Jandl ún. konkrét költeményeinek lényege: a költő elhagyja a szövegből a magánhangzókat. Az ilyen Jandl-versek legismertebb darabjának, a *Schtzngrmm*-nak a címét például az értelmezők általában *Schützengraben*nek

(lövészároknak) »fordítják«, s a verset magát háborúellenes műnek tartják. A befejező sor *t-tt*-jében a *t* állítólag sírkeresztet formáz, míg a *tt* a *tot* (halál) »magánhazótlanítása«. Ezt a *tot*-ot a vers magyarítója (Tauber Ferenc) *Kmpc*-ként (Kampec) próbálta visszaadni. Az én »konkrét« leleményemet, a »*bzm*g«-ot, gondolom, nem szükséges »lefordítani«. Tőzsér Árpád (Ernő) ezzel a „magyarázattal” nemcsak elfogadja az Ernst Jandl-i (Tauber Ferenc-i) mássalhangzókra redukált „szó” keltette „jelentést”, hanem annak humoros önmagára vonatkoztatását és az obszcén felszólító módú igével való megtoldását az életkorból eredő, a dolgokon történő felül- és kívülállás kinyilvánításává teszi.

Az Ernestus-versek a testi nyavalyák, betegségek, rémes tapasztalatok számvetései. Megannyi abszurd-ironikus, már-már szürrealista pillanatkép a kórházi bennlét tapasztalatairól (*Ernestus úr a kórházban*, *A tabletták négyszögesítése*, *Ernestus úr bal lábáról*). E szövegek, mint sok egyéb társuk, az idősödéssel együtt járó nyűgök, fájdalmak és gyötrelmek fölé emelkedni akaró én önmeghaladási kísérletei.

E törekvések legszellemebbike a *Ratatouille* című opusz, amelynek első hat strófájában a beszélő az abszurd (vers)helyzetből („Írtam magamnak egy levelet, / de mivel külföldön élek, / több hétbe telt, míg megkaptam”) indított levele „minden bejárt ország / nyelvét megtanulta, de / közben a magyart elfelejtette”. E nyelvi káoszban („cizellált katyvasz-dikcióban”) aztán nemcsak a megértés vált lehetetlenné, hanem visszafelé is megkérdőjeleződik minden: „az írás pilla- / natában sem értetem, mit kívánok magamtól.” Az ötödik

versszak még teker egyet a fikción: „Új levélzetemet meg sem kaptam, / tévedésből a *Paris Review* szerkesztőségébe kézbesítették, / tartalmát a lap vers- / rovatában láttam viszont.” Az eddigi abszurdot a folyóirat neve konkretizálja, ugyanakkor teszi (még) hihetlenebbé: a *Paris Review* angol nyelvű, 1953-ban Harold L. Humes, Peter Matthiessen és George Plimpton által alapított rangos irodalmi folyóirat. A honoráriumából vett rokokó levélbontó késsel pedig a beszélő *ratatouille*-t eszik...

A strófa képzés nélküli második egy- ség „megfejeji” az előzőket, mondván: „a fentebbi versnek / egyetlen sora sem igaz és nem eredeti. / Retorikai fordulatai nagyrészt / E. J.-tól valók.” A visz- szavonás gesztusa nullpontra juttatja a szöveget: az E. J. betűk az osztrák költőre, Ernst Jandlra irányítják a figyelmet. (Jandltól az *úti beszámoló*, illetve a *felejtani*, *emlékezni* című vers hang- ütése-szemlélete rokonítható Tőzsér munkájával.)

Az igazi csavar ezután következik: a francia *ratatouille* (fiktív) legendája szerint az étel születése bizonyos J. Ch. szlovák származású francia költőnek köszönhető, aki a „magyar lecsót az 1789-es / forradalmi időkben Párizsban meghonosít- / totta.” És aki „Lecsőévs közben mindig / azzal a kiáltással futott a toilette-re, hogy / *ratuj!*, ami magyarul annyit tesz, hogy / segítség!, s így lett a magyar lecsóból francia *ratatouille*...” A poentírozott zárlat idézetet tartalmaz: „J. Ch. verset is írt a lecsóról, / melynek refain-je így hangzott / hangzik: *Et touille et touille et ratatouille*...”

A tőzséri szöveg felfejtése igazi filológus-nyelvészeti feladat, mivel a beszélő többszörös csellel él. Ha abból indulunk

ki, hogy az első tétel „egyetlen sora sem igaz és nem eredeti”, akkor feltehetjük a kérdést: mi van a második egységben? A helyzet ott sem sokkal jobb.

J. Ch. monogramú, szlovák születésű francia költő – nincs. Olyan legalábbis, aki 1789-ben lecsót evett volna Párizsban... *Ratuj!* hangzása, *segítség!* értelme szó sincsen. A *touiller* ige jelentése: kever, kavar. Az „*Et touille et touille et ratatouille...*” refrén ellenben valóban létezik: Jacques Charpentreau (1928–2016) francia költő, regényíró, esszéista *La soupe de la sorcière* (*A boszorkány leve*) című gyermekversének 12. sorában található. (Arról el lehet vitatkozni, hogy itt a *ratatouille* egyáltalán lecsó-e, ugyanis a boszorkány főztjében négy vipera, négy gennytüszős béka, négy kékszakáll-ször, négy patkány, négy egér, négy kancsó poshadt víz és négy romlott fog rotyog. A leves végül azonban ehetetlen, mert a boszorkány kifejejtette belőle a vaját...) A *ratatouille* második, bizalmas jelentése *kotyvalék*. A vázolt kontextusban a szó inkább ebben az értelemben áll...

A nyelv (végtelen) lehetőségeit kiaknázni kívánó Tözsér nemcsak a hangok jelentés-megkülönböztető szerepének felhasználásával játszik el (*Nyelvi átműtések*, S. O. S.), hanem olykor a frivolitásig menően értekezik a magyar főnevek neméről (*A magyar nyelv*), vagy a zenei hangok nevének variációiról (*Pentaton tél*). Virtuóz módon bánik a (látszólag) önvalomásos, szereplírai, illetve önmegszólító formákkal (*Rómában, az Urbi et orbi étteremben*, S. O. S., *ernst jandl-átírat a halálról*). Az *In memoriam Ernst Jandl* alcímű római szöveg (nyelvi) humorba mártott étlapot kínál, a halálvers pedig megrendülés helyett a végről

való elmélkedésre emlékeztetve sajátos intertextusokkal gazdagodik. A „*meurs sans parler... ne ily halált adj / egy pusztát tört csak*” egymástól távoli halálképzeteket von be az értelmezés terébe. A *meurs sans parler* szerkezet Alfred de Vigny 1843-ban keletkezett, *La mort du loup* (*A farkas halála*) című költeményének zárata („*Puis après, comme moi, souffre et meurs sans parler*”). A *ne ily halált adj* az *Egy gondolat bánt engemet* (1846) hetedik (majd nyolcadik) sorában van. Az *egy pusztát tört* szintagma Hamlet nagymonológja 24. sorában található. S ha mindez nem lenne elég, Tözsér megalkotja a maga Jandl-módra írott konkrét versét is:

Pnttn tl

t vrj gbszt cpsz, tl gkn,
t hngigy, á c, d, s , g – ksz pnttn.
Btfl z gyk vrj, s znhz
mtsm rt, mt nk gszsz vgy gsz, sz!
lrppn s mgl gy msfl hngztn,
s mgbmlk z ls fn s pnttn.

Az olvasó itt nemcsak dialógusba lép a művel, hanem, ha kedve tartja, társ-szerzővé válhat. (Megjegyezhető, hogy Ernst Jandl 1969-ben olyan szonettet írt, amely csak magánhangzókból állt...)

A *Kmpc* harmadik fejezete, a *Diplópia* (kettőslátás) túlnyomórészt esszéverseket tartalmaz. A Platón, Akiba ben József, Blake, Poe, Buñuel, Jung nevével fémjelzett kulturális emlékezet minduntalan átjárja a szabadon áradó alkotásokat. A megfoghatatlan beszélő gyakran abszurd helyzetből indítja monológját (*Vendéglő a Világsszellemhez avagy A csibepaprikás metafizikája, Diplópia, Soha már; Mondom, megannyi bolond, Akiba rabbi nyaral*), hogy aztán a szö-

veg tágas tér- és időugrásokat végezzen. Van, hogy a megszólaló groteszk szerepversben lép elénk (*Az elveszett macska*), máskor a mondandót a szenvtelen tárgyiasság uralja (*A giliszta, a rigó és az ember*). Az egyes szám első személyű beszéd váltja fel (*Sah-matt, A szakadár, Ajánlás*). A legsikerültebbek azok a darabok, amelyekben találkozunk a nyelvi humor és az öngerjesztő írásmódor (*A szakadár, Az elveszett macska*). Ilyen az *Akiba rabbi nyaral* is: itt a felütést („Mit kezdjek ezekkel a tényekkel: még mindig / száz évvel ezelőtt divatozó klottgatyákat hordok; minden ellenségemet rég túléltem; nincs kedvem Yamoussoukroba utazni csak azért, mert nyár van”) követően a textus nagy időtávlatokat és tereket átlépve jut el a rabbi felismeréséhez: „az idős ember menjen bárhová, úgy érzi, már járt ott.”

A negyedik ciklus a kötet záróversének címét (*Fehérleány-halak tejevesben*) viseli. Az itt található szövegek mind a személyességtől, mind az öregezés önironikus képeitől fokozatosan távolodnak, inkább a költészet és a nyelv lehetőségeinek, teherbíró képességének határait feszegetik (*Nabnoza, avagy Álom a szélről, a tölgyről s a nádról, Rímek, A szó vére*). A textusok között találni gyerekkor-megidézést (*A Macskás patakról*), (bio)költészetről való elmélkedést (*A biopoézis, Óda egy bagolyköpethez, A szó vére*), filozófiai jellegű eszmefuttatást (*Nincstelenek*) és Petőfi-átíratot is (*Hazafelé a Thermopylé nevű kocsmból*).

Tözsér hangja itt már kevéssé él az ironia eszközével, noha olykor fel-feltűnik (*Az ételkihordó költő, Index digitus*). Miként a *Villanella abakuszra és kom-*

puterre soraiban szintén észlelhető. A címben az *abakusz* és a *komputer* szavak összevillantásából is megképződik a feszültség a hajdani számolóeszköz és a mai gép között. A lábjegyzet utal Jean Passerat (1534–1602) francia költőre, s a *J'ay perdu mon tourterelle* című villanellájára mint e műfaj első, kiemelkedő példájára. (Az információk között nem szerepel, hogy a *villanelle* francia forma öt 3 soros és egy 4 soros strófából áll, a sorok 7-8 szótagosak, két rímre és bonyolult refrénszerkezetre épülnek.) A Passerat-idézet indításként bekerül a *Villanellába*, ám a dal melankolikus hangvétele a harmadik sorban megtörik, s (merész enjambement-nal támogatva) abszurd rímipoénna adja át a helyét: „De lassú az abakuszom – / neki készsége nincs, nekem szuszom / versem röpívét kiszámítani.” A harmadik strófa „archaizáló” rímhívó szava a jövővel képez meglepő ellentétet: „Öt évszázada így sóhajt vala / egy gall költő, sejtve: nyugós dala / valamiképp a jövő műfaja.” (Az eredeti francia költemény bravúros szerkesztése, megragadó zenéje, elégikus hangvétele az utókor ironizáló fénytörésében mutatkozik meg.) A Tözsér-mű második része a „ballisztikus komputer” által írott mai (posztmodern) villanelláról szól, rejtvenyként hozzátéve: „Az utolsó célba ért villanella a szélirányról szólt.” A talányos sor voltaképpen intertextus: Várady Szabolcs *Villanellájában* ötször fordul elő a *szélirány*, s annak néhány variációja.

Az intertextualitás a *Kmpc* negyedik fejezetében másutt is előfordul: *Az ételkihordó költőben* a „szőke bikkfá” Csokonait (*A Magánossághoz*), a Thermopylé nevű kocsmá Petőfi Sándort juttatja eszünkbe. De nemcsak a mottó („Tor-

kom a thermopyléi szorulat”) utal rá, hanem a 4/4/3-osztású sorok, s a „Sex... rex... Xerxes” is az *Ivás közben* második strófáját mintázza. A pastiche vége („Pedig e mértanban éppen / az a szép, / hogy nem fenn, de lenn a földön / van az ég”) Petőfi *Pacsirtaszót hallok megint* című költeménye utolsó előtti versszakát villantja fel.

A posztmodern nyelvjátékok legszembetűnőbb eleme a *Fehérlepény-halak tejlevesben*. Tözsér Árpád a művet Spielberg 2001-ben bemutatott fantasztiikus filmje nyomán generálja, amidőn hőseit, Davidet, a robotgyermeket, akinek „nem képzelete, hanem *gépzelete* volt”, teszi meg szövege hőségének. A mesterséges értelemből aztán Mesterséges Étterem lesz, s innen már csak a fikció szab határt David konyhai kalandjainak. A textus művészeti időhatárai a 13. századi Giacomo da Lentinótól a *Carré blanc sur fond blanc*-ig terjednek. Ez utóbbi Malevics 1918-as, szuprematista festménye, a *Fehér alapon fehér négyzet*. Ez alakul át tejlevesben úszó fehérlepény-halakká...

Összességében a *Kmpc* az „öregkori nyelvöltögetések” olyan táráat nyújtja, amelyben – az örök megújulást kereső – Tözsér Árpád a posztmodern

nyelvjátékköltészet számos belátását képes megszólaltatni. Így megállapítható, hogy e líra a referencialitástól az areferencialitás irányába mozdul el, s közben a hagyományt olykor parodisztikusan használja fel. A referencialitás és fikcionalitás határán mozgó „emlékező” versek mellett nagy számban jelennek meg az ironikus szemléletmód szövegei. A szakirodalomban többször hivatkozott, önjellemzését tartalmazó kijelentések („írásra engem csak az írott szó indít”, illetve „általában csak arról támad eredeti gondolatom, amit olvasok”) aranyfedezete a *Kmpc* világában is megmutatkozik. A hatalmas műveltséganyag, az intertextualitás játékba hozása, a rejtvénytyszerűség kedvelése, a kötött- és a szabadon áradó esszévers, a hasábtördeléssel történő kísérletezés a magas kor ellenére megőrzött fogékonyság mutatói. A költő az olvasót közös gondolkodásra serkenti, kreatív feladványaival nyelvről, irodalomról, létről (és nemlétről) való töprengésre készíti.

Karádi Zsolt

főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és

Irodalomtudományi Intézet

E-mail: karadi.zsolt@nye.hu

MARKETINGNYELVÉSZET MESTERFOKON¹

Kovács László: Nyelvi kommunikáció a marketingben. Marketingnyelvészet

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2024. 304 oldal

1. Iskolateremtés

A magyar(országi) marketingnyelvészet kezdetei a 2010-es évek elejére tehetők, s bár az első tudományos igényű munkák (pl. Tóth 2011; Papp-Váry 2013; Veszelszki 2014) nem a vizsgált kötet szerzőjének tollából származnak, mégsem túlzás Kovács Lászlót – a fentebb idézett kutatók érdemeit nem kisebbítve – a hazai marketingnyelvészet egyik létrehozójának nevezni (Kovács 2024a). Egyrészt azért nem, mert Kovács évek óta a terület talán legproduktívabb magyar szerzője (pl. Kovács 2015, 2018, 2022; Kovács–Szalai–Szőke 2025; idegen nyelven: pl. Kovács 2022, 2024b; Kovács et al. 2024), másrészt azért sem, mert a legfontosabb mérföldkövek éppen az ő nevéhez köthetők: (1) a szerző 2017-ben, majd 2019-ben újra megjelent *Márka és márkanév* című monográfiája a magyar marketingnyelvészet alapműve, a téma alighanem legterjedelmesebb, legátfogóbb szakirodalmi műve. (2) Az általa szerkesztett *Márkanévek: marketing és nyelvészet határán* (2023) című tanulmánykötet interdiszciplináris keretként szolgál az egymástól látszólag távol eső gazdaság- és nyelvtudomány művelőinek tudományos párbeszédéhez. (3) A 2024-ben megrendezett *Marketingnyelvészet*

című konferencia szervezőbizottságának elnökeként (URL1) – a jövőben is – hivataltalos fórumot biztosít majd a terület iránt érdeklődő (azt akár más diszciplínák felől megközelítő) kutatók számára (a jelen sorok szerzői pl. a nyelvitájkép-kutatás részeként foglalkoznak a témával: Istók–Lőrincz–Tóth 2023; Lőrincz–Istók–Tóth 2023; Lőrincz–Istók 2024).

2. Edukáció

Kovács László *Marketingnyelvészet* című kötete a marketing- és a nyelvtudomány kapcsolódási pontjait (pl. márkanévek, szlogenek, reklámok) mutatja be – a szorgalmi időszak heteinek számát követve – tizenhárom fejezetben. Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent (a MeRSZ.hu könyvtárban megtalálható) online kötet egyetemi tankönyvként és tudományos ismeretterjesztő irodalomként is olvasható. A tematikus egységek kialakítása didaktikai szempontból rendkívül „hallgatóbarát”: 1. célok, 2. lényegi rész (kifejtés), 3. összegzés, 4. kérdések és feladatok, 5. felhasznált irodalom, 6. a téma legfontosabb szakirodalmi műve. A kötet erénye, hogy olvasmányos és tömör stílusban szintetizálja a tudományterület nemcsak legfontosabb, de legújabb nemzetközi és magyar szakirodalmát is

¹ A cikk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Tempus Közalapítvány 2024/2025. évi Fiatal határon túli magyar oktatói ösztöndíjpályázatának támogatásával íródott (I. B. és L. G.).

(beleértve a szerző kutatásait). Kovács munkája a XXI. századi rohanó világ tükrében felértékelődő relevanciaelmélet (Wilson–Sperber 1981: 297) felől nézve is kimagasló alkotás, hiszen nagyon rövid idő alatt juthat az olvasó lényeges és naprakész tudáshoz. Idekíváncskoznak Philip Kotlernek, a marketing atyjának szavai (Papp-Váry Árpád Ferenc tolmácsolásában): „A marketinget egy nap alatt meg lehet tanulni. De ahhoz, hogy mesterévé válj, egy élet szükséges” (URL2). Kovács munkája nemcsak a gyors ismeretszerzéshez, hanem a „mesterré válás”-hoz is minden eszközt megad az olvasója számára: a tankönyv végén található mellékletek naprakész adatbázisokkal, forrásokkal, kutatási ötletekkel, kérdőívekkel stb. segítik a tanulni és kutatni vágyókat.

3. Aktualitás

A hagyományos marketingnyelvészeti témák (márkanevek, szlogenek, reklámok stb.) mellett olyan, a napjaink társadalmát foglalkoztató problémakörök is megjelennek a kötetben, mint a fenntarthatóság (12. fejezet) és a mesterséges intelligencia (13. fejezet); az alábbiakban ezekre reflektálunk röviden.

Aszerző rámutat arra, hogy a fogyasztói szokások mára némiképpen megváltoztak: „Sok esetben [...] a fogyasztó is azokat a termékeket és szolgáltatásokat részesíti előnyben, amelyekkel kevésbé árt a környezetnek, vagy amelyekkel pozitív(abb) hatást tud elérni” (2.1. fejezet). A zöldmarketing hívószavai lehetnek pl. az *újrahasznosítható*, a *mentes*, a *bio*- vagy az *organikus* kifejezések (Gazdasági Versenyhivatal é. n. 7–13, idézi: Kovács 2024a: 12.3.2. fejezet). Kovács ugyanakkor figyelmeztet ben-

nünket a *greenwashing* (‘zöldremosás, zöldrefestés’) jelenségére is, amely arra utal, hogy egyes cégek zöldebbnek, környezetkímélőbbnek mutatják bizonyos termékeiket, mint amilyenek azok valójában.

A kötet naprakészségét mutatja az is, hogy a mesterséges intelligencia (MI) és a marketingkommunikáció kapcsolatával is foglalkozik: „2022 november óta [...] látjuk, hogy a mesterséges intelligencia is felhasználható olyan marketingkommunikációs feladatokra, amelyekről eddig azt gondoltuk, hogy csupán emberi kreativitás segítségével megoldhatóak” (13. fejezet). Ilyen lehet a tartalom előállítás, tesztelése vagy személyre szabása. A minél jobb eredmény elérése érdekében megismerkedhet az olvasó a legkülönbözőbb MI-platformokkal és a promptolás (a szöveges utasítás) szabályaival is.

4. Útravalóul

Kovács László *Marketingnyelvészet* című kötete – legjobb tudomásunk szerint – az első olyan magyar nyelvű egyetemi tankönyv, amely átfogóan és interdiszciplináris keretben vizsgálja a marketing és a nyelvészet kapcsolatát; ennél fogva pedig bátran, minden túlzást kizáróan is nevezhető hiánypótló kötetnek. Nem lepődnénk meg, ha e munka hatására hamarosan egyre több egyetem kurzus kínálatában jelenne meg a marketingnyelvészet: nemcsak határon innen, hanem azon túl is.

Szakirodalom

Istók Béla – Lőrincz Gábor – Tóth Sándor
János 2023. Kereskedelmi nevek szóalkotástani vizsgálata Komárom gazdasági

- nyelvi tájképének tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 16. évf. 2. sz. 67–87.
- Kovács László 2015. Kognitív struktúrák és márkasszociációk. *Alkalmazott Nyelv-tudomány*. 15. évf. 1–2. sz. 59–70.
- Kovács László 2017. *Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kovács László 2018. Bormárkanekvek. In: Veszelszki Ágnes (szerk.): *Borkommunikáció. Aszútól a zenitig*. Századvég Kiadó. Budapest. 124–37.
- Kovács László 2019. *Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.29178/NevtErt2020.15>
- Kovács László 2022. Márkanekvek: a márkakutatás és a nyelvtudomány metszéspontjában. *Magyar Nyelvőr* 60–70.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.1.60>.
- Kovács, László 2022. Markennamen als sprachliche und kulturelle Identitätsträger. *Linguistisches Treffen in Wrocław*. Vol. 22. No. 2. 73–86.
<https://doi.org/10.23817/lingtreff.22-5>
- Kovács László (szerk.) (2023). *Márkanekvek: marketing és nyelvészet határán*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Kovács László 2024a. *Nyelvi kommunikáció a marketingben. Marketingnyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest. https://mersz.hu/dokumentum/m1213nkam_1
- Kovács, László 2024b. „Good” vs. „Bad”: An Empirical Analysis of the Brand Names of Coronavirus Vaccines. *Hermes. Journal of Language and Communication in Business*. No. 64.
<https://doi.org/10.7146/hjlb.vi64.135381>
- Kovács, László et al. 2024. (Hrsg./szerk.) *Marken im Kontext von Sprache und Kultur – Die kulturelle Vermittlungsfunktion österreichischer und ungarischer Marken / Márkák a nyelv és a kultúra kontextusában – Osztrák és magyar márkák kultúráközvetítő szerepe*. Dr. Kovač. Hamburg.
- Kovács László – Szalai Vivien – Szőke Viktória 2025. Gluténmentes és nem gluténmentes élelmiszerek márkaneveinek fogyasztói megítélése. *Magyar Nyelvőr* 94–117.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.1.94>
- Lőrincz Gábor – Istók Béla 2024. A márkanekvek mint kommunikátum-összetevők szerepe a gazdasági nyelvi tájképben. *Magyar Nyelvőr* 303–315.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2024.3.303>.
- Lőrincz Gábor – Istók Béla – Tóth Sándor János 2023. Econscape: a két Komárom gazdasági nyelvi tájképének kvantitatív szempontú vizsgálata. In: Fazakas Noémi et al. (szerk.): *„Nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata.” Köszöntőkötet Pletl Rita tiszteletére*. Scientia Kiadó. Kolozsvár. 77–87.
- Papp-Váry 2013. *A márkanév ereje. A sikeres brandépítés alapjai*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest.
- Tóth Etelka 2011. Marketingnyelvészet. In: Balázs Géza (szerk.): *Nyelvészetről mindenkinek. 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter. Budapest. 185–88.
- Veszelszki Ágnes 2014. Marketolingvisztika és a marketing szaknyelve. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 321–8.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 2006. Relevanciaelmélet. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*. 52. évf. 4. sz. 294–336.

Források

Gazdasági Versenyhivatal é. n. *Zöld marketing. A Gazdasági Versenyhivatal tanácsai vállalkozásoknak*. https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/szakmai_felhasznaloknak/tajekoztatok/szakmai_felhasznalok_tajekoztatok_zoldiranymutatas_201217&inline=true (Letöltés: 2024. 12. 28.)

URL1. <https://sek.elte.hu/kozgazdint/ukmt/konferenciak-rendezvenyek/marketingnyelveszet2024> (Letöltés: 2024. 12. 27.)

URL2. <https://uni-bge.hu/hu/kkk/munkatarsak/papp-vary-arpad-ferenc--1496> (Letöltés: 2024. 12. 28.)

Istók Béla

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: istokv@ujjs.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Lőrincz Gábor

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: lorinczg@ujjs.sk

<https://orcid.org/0000-0001-7543-7758>

FEHÉR BENCE

EDDIG ISMERETLEN ROVÁSFELIRAT ZABOLÁN

Kivonat

Zabolán nemrég egy feltehetőleg késő reneszánsz töltésbe beépítve írott köemlék került elő. Az első sor ép betűi székely rovásjelekkel egyeznek meg, de nem adnak biztosan olvasható szöveget; a második sor jelei azonosíthatatlan szimbólumok, de át vannak vésve egy korábbi székely rovásjelsorból, amely a *Zabola* helynevet adja ki. Egy feltehető harmadik sor szinte teljesen megsemmisült. Noha a felirat pontos értelme és funkciója nem világos, fontos új adalékot szolgáltat a rovásírás elterjedtségéről a középkori Háromszékben.

Kulcsszavak: rovásírás, köfelirat, középkor, újravésés

2024-ben értesültem róla, hogy egy feltehetőleg feliratos köemlék található Zabolán (ma Zăbala, Románia), a Mikes-kastély kertjében; a jelenlegi tulajdonos és Mikes-utód, RoyChowdhury Sándor szíves segítségével és engedélyével volt módomban 2024. 12. 30-án¹ a követ eredetiben is tanulmányozni, amit ezúton is köszönök. Ez a vizsgálat megerősítette, hogy újabb székelyföldi rovásemlékről van szó. A tárgy a régi (késő reneszánsz) kastélyt körülvevő teraszosított részt tartó falazás, feltehetőleg a régi erődítésfal kövei közül került elő, jelenleg a falmaradványok mellett (fejjel lefelé való helyzetbe) leborulva fekszik, ez tehát nem a beépítéskori eredeti helyzet, de minden bizonnyal már az utóbbi is másodlagos, mert nem sok oka lehetett volna, hogy egy kőfalemre felirat kerüljön, ráadásul a feliratot – mint látni fogjuk – legalább egyszer megújították a fennállása során. Így a kő eredeti funkciója homályban marad, különösen mivel a hátoldala nem látszik megmunkáltként, de a felirat haladási iránya alapján a szokásos értelemben valószínűleg nem volt „álló kő”.² Mindenesetre különálló köemléknek tűnik, nem pedig a tipikus, templomfalba jegyzett szövegnek, márpedig ilyet a térségből eddig nem ismertünk: az Ozsdolán említett álló kő (Ferenczi 1942) fantomnak bizonyult (KMRE No. *304). Háromszékből eddig általában véve viszonylag kevés rovásemlék került elő – szinte közhelyszerű, hogy eddig a legnagyobb sűrűséggel Udvarhelyszék büszkélkedhet (Benkő 1996: 80; CMASE: 835), de Marosszékről, Felcsíkból is több példát ismerünk –, tulajdonképpen Gelencéről, Dálnokról és Sepsikilyénből ismerünk biztos XV–XVI. századi adatokat (KMRE No. 198, 202, 204).³ A mostani lelet alapján lehet, hogy ez

¹ A vizsgálatban továbbá közreműködött Gálos Miklós, akinek szíves segítségét szintén köszönöm.

² Mindazáltal a szabadban fennálló útjelző kövek közt van példa hasonló fekvő helyzetű, hátul nyers darabra, pl. Gyergyóremetén (KMRE No. *289), de azon valódi írásjelek nincsenek, mint ezen.

³ A Torján lelt, feltehetőleg kora Árpád-kori töredék (KMRE No. 123) sajnos jelenleg nem tanulmányozható, a Gelencén feltételezett második felirat valódi írás voltát pedig Benkő–Sándor–Vásáry (2021: 185) a legújabb megtekintésük alapján cáfolják.

a viszonylagos ritkaság csak látszat, a jövőben a sűrűség kiegyenlítődhet: az máris látszik, hogy a széken belüli térbeli eloszlás meglehetősen egyenletes.

Mintegy 40,5x108x44,5 cm méretű kötömből van szó, amelynek előlapján (és annak egyik rövidebb élén) egyértelműen szándékos vésetek találhatók. Az előlapon a jelek első ránézésre két sorba rendeződnek, az elsőben 6,5–8,7 cm, a másodikban 7,5–9 cm méretben, ezenkívül tőlük jobbra van egy sorba nem rendezhető magányos jel is (15,3 cm), az alsó perem közelében pedig szándékosnak látszó rovátkolásszerű jelek (3,5–5 cm). A két sor írásjel többsége nem tűnik a székel rováírásba tartozónak, a különálló jel viszont szabályos 43' <k'> betűt ad ki.⁴

Alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy a jelek némelyike a többinél élesebben, mélyebben van vésve, és a törési felület is frissebbnek látszik (bár messze nem új), ezeknél tehát egy adott időpontban az írást felújították, és mivel ugyanezekben is láthatók ellentmondó, kopottabb vésésnyomok, ez nem pontosan történt, hanem a jelek kinézetét részben megváltoztatva. Az alsó sornál az is valószínű, hogy egykor keretelve volt, és a felújításnál részben a keretet is a betűkkel egyesítették. Feltűnő, hogy a felső sorban vannak felújítatlan, csak gyengébben észlelhető betűk, és ezek éppen könnyen azonosíthatók klasszikus székel jelekkel. A következtetés az, hogy az elkészültekor (amely valószínűleg jóval a falba beépítés előtt volt – aminek határozott dátumát a töltés ásatása híján nem lehet megállapítani, de észszerű feltevés, hogy a kastéllyal egykorú lehet, tehát a XVI. sz. vége gyanítható) szabályos rovásfelirat volt. A kő felszíne sajnos mállásra eléggé hajlamos, valószínűleg az egykori jelek egy része megsemmisült (az 1. sor első betűje előtt pl. egy olyan, kb. betűnyi anyaghiány látható, amely alapján könnyen lehet, hogy ott volt a kezdőbetű). Hasonló, nagyon határozatlan vésés- és sérülésnyomok alapján elképzelhető, hogy eredetileg volt még egy harmadik sor, amelyben kb. négy jel nyoma gyanítható, de ezek ma már aligha rekonstruálhatók, valószínűleg már az újrávéséskor sem voltak olvashatók, ezért lett az újrávett felirat kétsoros. A felirat utáni élbe egy kereszt van bevésve, ami valószínűleg soha nem tartozott a felirathoz.

Jelen állapotban a felirat a következő karakterformákat mutatja:

← 36 66 78 '02 (vagy 04) 31 37

← 46 50 '08 (?) 15 (keretben)

Ebből az 1–3., 6. jelek minden bizonnyal az eredeti jelformát mutatják (az 1. és 6. alig észlelhető, az újrávésés leghalványabb jelét sem mutatja), a többi erősen újra van vésve, illetve az 5. jel esetében kételkedni lehet benne, hogy eredetileg is létezett. Az 1. sor újra nem vésett jelei a székel rováírás szerinti LUF**K² olvasatot adnák.

A második sor látszatra semmilyen olvasatot nem ad, itt azonban halványan lehet azonosítani az újrávéséstől eltérő eredeti jeleket, amelyek a sor 2. betűjénél 51 , a (nagyjából kétjelnyi helyet elfoglaló) 3. elején valamilyen kerek betű nyomait mutatják, az utolsó jelnél pedig valószínűleg a 15 <a> jel lehetett az eredeti,

⁴ A rovásszöveg átírásában *A Kárpát-medencei rováírásos emlékek gyűjteménye* számára kialakított numerikus kódot (KMRE: I 19–23) alkalmazom mint olyat, amely a legkevésbé a szubjektív értékelés alapján írja le a betűformákat.

amivel a keretelést tévesen egyesítették. Így a következő eredeti szöveg rekonstruálható: ← 46 51 86 (?) [-] 15, amit olvashatunk a település neveként: *Z^ab^o[l]* *a*. Az első rövid magánhangzót érintő „ugratás”⁵ egy középkori feliratnál teljesen természetes jelenség. A hiányzó betűhelyen vannak olyan jelmaradványok, amelyeket értelmezhetünk 36 <l> jelnek – bár nem kényszerítően –, ezek azonban olyan gyengék, hogy átrajzolással nem lehetett reprodukálni. Valószínű, hogy valaha még egy, ma már nem azonosítható karakter volt a sor végén is, eszerint a falu neve valamiképpen ragozott alakban állt (tehát a tulajdonképpeni olvasat *Z^ab^o[l]á[-]*). Ebben semmi meglepő nincs, eszerint a név mondatszerkezeten belül szerepel. Maga a tény azonban, hogy helynevet rovásfeliraton rögzítenek, szokatlan, erre eddig nagyon kevés párhuzam volt: a bizonyosan későbbi, 1759 után már tudós hagyomány alapján megalkotott fogarasi felirat (KMRE: II 150–151, ad No. 236) mellett talán a székelyderzsi – legalábbis a mai napig vitatott feloldások közül a *D^e(r)zs* olvasat (Jakubovich 1932) tűnik legelfogadhatóbbnak, ezzel együtt a mondatszerkezet ezen az emléken teljesen bizonytalan –, és egy legalábbis kétesnek mondható feltételezés szerint Berekeresztúron a Sárd helynév (Ráduly 2007, valószínűtlenségére ld. KMRE No. 186). A mondat tartalmára tehát az eddigi párhuzamok alapján semmilyen előrejelzést nem tudunk tenni.

A felújításkor ezt a szöveget már biztosan nem tudták azonosítani, különben nem alakították volna ennyire át: a 2. jel helyére valószínűleg keresztszimbólumot tettek bekeretelve (valószínűleg valamennyi jelet úgy fogtak fel, mint amihez kb. négyzetes keret tartozik), az új 3. jel pedig egy teljesen azonosíthatatlan, egyedi formát ad ki. Nem tudni, ekkor valamilyen (téves) olvasatban, jelentésben gondolkodtak-e, vagy pedig csak díszítő szimbólumok sorának fogták fel, amelynek központi helyére tették volna a keresztet.

Az 1. sor 4. jelének eredeti olvasatára egy sor bizonytalan feltevés kínálkozhat: 02 <d>, 04 <gy>, 22' <ö/ü>, 03 <i/j>. Mivel, mint említettem, az 5. jel eredeti volta bizonytalan, egész sor potenciális olvasat adódik: LUFDK², LUFGyK², LUFÖ/ÜK², LUFJK², de talán LUFD*K², LUFGy*K², LUFÖ/Ü*K², LUFJ*K² is. Az <ö/ü> graféma lehetősége arra csábít, hogy a 'lófő' szó valamely alakját⁶ próbáljuk kiolvasni, de ettől egyelőre óvakodnék, legalábbis amíg az utána következő jelmaradványokkal és a 2. sorral nem tudjuk értelmes mondattá összefűzni. Ráadásul az első betű előtti sérülés miatt elképzelhető, hogy eredetileg az <l> előtt még egy jel állott.

Az egykori 3. sor első jele esetleg (nem bizonyíthatóan) 11 <p>, a harmadik jel valamely félköríves betűnek tűnik (ha ugyan nem egy jóval kisebb jel, amelyet az egész felület sérülése egészített ki ilyen formára), a 2. és 4. helyen levő apró nyomok kiegészíthetetlenek. Nyilvánvaló, hogy ennyi adatból a sor kiolvasását meg

⁵ A rovásírásos szövegekben a jelzett mássalhangzó előtti magánhangzó kihagyására Sebestyén (1915: 141) összefoglalása óta használt terminus technikus.

⁶ Ennek pontos hangzása és ezzel együtt a szöveg nyelvtörténeti alapú datálása sajnos még akkor sem lenne megadható, ha az olvasat beigazolódna, mivel az „ugratás” gyakorlatával is számolva nem lehet megállapítani, hogy egy LUFÜ/Ö olvasat a maihoz közel álló (a köznyelvinél talán zártabb) kiejtést vagy inkább régebbi ómagyar, kettőshangzós kiejtést képez le.

sem lehet kísérteni. A különálló <k¹> jel nem bizonyos, hogy a felirat egészével egy időben keletkezett, vsz. monogram vagy kőfaragójel. Végül az alul levő rovátkolás valamiféle számozásnak tűnik: vagy egy betűjel és legalább IIII, vagy VIIII, vagyis kilences szám jelzése.

A ma észlelhető jelek alapján tehát a zabolai kőfelirat székelv rovásírásos volta igazolható, de a teljes szöveg koherens olvasata és a felirat eredeti funkciója már nem rekonstruálható, pontosabb datálása nem lehetséges, de gyakorlatilag biztosan középkori.

1. kép. A felirat fényképe (a szerző felvétele)

2. kép. A felirat átrajzolva (a szerző rajza)

Szakirodalom

- Benkő Elek 1996. A székely rovásírás korai emlékei. *Magyar Nyelv* 75–80.
- Benkő Elek – Sándor Klára – Vásáry István 2021. *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest.
- Ferenczi Sándor 1942. Jövő évben sor kerül a tászoktetői kövek tudományos megvizsgálására. *Székely Nép* 240/6. (XI. 28.)
- Jakubovich Emil 1932. A székely-derzsi rovásírástós téglá. *Magyar Nyelv* 273–4.
- KMRE = Fehér Bence 2020, 2022. *A Kárpát-medencei rovásírástós emlékek gyűjteménye I–II*. Magyarságkutató Intézet. Budapest.
- Ráduly János 2007. Berekeresztúr 11–12. rovásémléke. *Hazánéz* 2/14–5.
- Sebestyén Gyula 1915. *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. MTA. Budapest.

Fehér Bence
tudományos tanácsadó
Magyarságkutató Intézet,
Klasszika-filológiai Kutatóközpont
E-mail: feher.bence@mki.gov.hu
<https://orcid.org/0000-0003-4125-4528>

Abstract

FEHÉR, BENCE

PREVIOUSLY UNKNOWN RUNIC INSCRIPTION IN ZABOLA

Recently a written stone monument was found in Zabola, built into a late renaissance rampart. The undamaged characters of the first line are identical with Szekler runiform letters, but they do not show an interpretable text; the characters of the second line show only unidentifiable symbols, but this is a palimpsest re-written from an older series of Szekler runiform letters, which can be read as the toponym *Zabola*. A supposable third line almost wholly perished. Although the exact meaning and function of the inscription is not clear, it is an important contribution to the medieval use of the Szekler script in Háromszék.

Keywords: Runiform script, stone inscription, Middle Ages, palimpsest

Létezik-e magyar megfelelő a *pendrájv* (*pendrive*) szóra?

Több is, de egyik sem terjedt el. A 2009-től működő Szómagyarító című közösségi portál (www.szomagyarito.hu) egy szórakoztató, játékos internetes fórum, ahová bárki beírhatja az adott idegen szóra javasolt magyarítását, írhat hozzá magyarázatot és példamondatot; pontozhatja és véleményezheti a mások által beküldött szavakat. Jelenleg 16.686 idegen szó 21.400 magyarítása olvasható. A *pendrájv* szóra 163 magyarítást javasoltak eddig (amelyek között vannak kevésbé sikeresek), ezek a következők.

Szóösszetétel (115): *adatbatyu, adatbot, adatcerka, adatcsat, adatfityó, adathasáb, adathordár, adathordó, adathordozó, adatkulcs, adatkulcsár, adatpoggyász, adatpöcök, adatrudi, adatserpa, adatsíp, adatszipacs, adatszipka, adatszívacs, adatszúnyog, adattár, adattároló, adattárolzó, adattaxi, adattoll, adattárca, adattok, adatzseb, agyrudacska, agyitalicska, aktahordár, aktahordozó, babszemtár, bitbatár, bitbogár, bitbot, bitdominó, bitsúnyog, bittarisznya, botmemória, bottár, ceruzamemória, ceruzatár, dugagy, emlékőrző, e-ceruza, e-flaska, e-notesz, eszemtokja (sic!), e-tár, e-téka, e-toll, gyorstár, bájtók, böktár, dugtár, elektroszatyor, fájl-tartó, flashmeghajtó, gépdugó, hangyabögyörő, hasábmemória, hordár, hordtár, hüvelykmatyi (sic!), hüvelyktár, infotár, jeltár, kiskézség, kistár, kulcsár, maroktár, memóriakulcs, memóriapálcika, memótoll, miniadattár, minimeghajtó, pálcátár, pennahajtány, pöcsdrájv, pödördrájv, számzsák, táltosfog talyutár, tárbusz, tárcerka, táriron, tártű, tárkulcs, társzeg, társzívó, tollhajtó, tollhordó, tollmeghajtó, tolltár, tollvezet, töltőtök, tudatkulcs, túratár, tűpolc, tűtár, USB-ceruza, USB-kulacs, USB-kulcs, vakuhajtás, villámár, zsebadattároló, zsebelme, zsebfuvaros, zsebmeghajtó, zsebmemória, zsebpöcök, zsebtár, zsebtárhely, zsebvincseszter.*

Szóösszetétel, rövidülés és szóképzés (8): *adatfütyi, dugiluki, dugitár, memórúd, memtok, röpitár, digitok, digitoll.*

Szóképzés (12): *adattyú, adaték, dugla, dugacs, dugancs, dugóka, dugomány, pinyó, pidu, pucúr, pötyösz, tárka, szipacs, tollacs.*

Szóképzés és rövidülés vagy elvonás (10): *hurcika, memóka, serpi, pender, pendi, pendri, pendike, pinyó, pöndi, rögzí, vivike.*

Jelentésbővülés (19): *batyuka, bigyusz, bütyök, cerka, cumi, csoki, csutka, fütyülő, kisagy, kütyü, nudli, penderítő, pióca, tolltartó, pendely, palágy, petár, pilicka, pöcök, serpa, tetű, töltény.*

Szóösszerántás (4): *certár (ceruza + tár), motár (mobil + adattár), tokoska (tok + okoska), kicsár (kicsi + adattár).*

Szándékos szóferdítés (2): *betoll, petráj.*

Betűszóalkotás (2): *usb* (ultrasebes bemenet), *kat* (könnyű adattároló).

Ikerítés (1): *izébizé.*

Egyértelműen a szóösszetétel a legjellemzőbb szóalkotási mód. Az összetett szavak sorában a leggyakoribb az *adat-* előtagú, ezeknek az utótagja képes, metaforikus kifejezés, pl.: *-cerka, -hasáb, -síp, -szívacs, -szúnyog*. Ezenkívül a *-tár*; a *toll-* és

a zseb- előtagúak jellemzőek. Vannak félmagyarítások, ezekben az esetekben az összetétel egyik tagja idegen szó, pl.: *bitbatár*, *bitbogár*, *bitbot*. Ezt követi a szóképzés, amely kombinálódik a rövidüléssel, az elvonással és az összetétellel is. A ritkább szóalkotási módok közül néhány példával szerepel a szóösszerántás, a szándékos szóferdítés, a betűszóalkotás és az ikerítés. Szókincsbővülési módnak tekinthető a jelentésbővülés. Mindenképpen ki kell emelni, hogy sok magyarítás humoros, illetve a nyelvi játék kedvéért született. Ezt az is bizonyítja, hogy a fonetikusán átírt alakja már viszonylag széles körben elterjedt.

Néhány esetben tanulságos a magyarításhoz fűzött magyarázat: „Angolul *pendrive*, magyarul *pen* = *toll*, *drive* = *meghajtó*, a *meget* leválasztva, tollhajtó lesz.” „A vakuhajtás egy Google fordítóval csinált szó.” „Mi a Vajdaságban flashnek (fles) nevezzük a pendrájvot, így nem is mondjuk, talán még USB-t mondunk.” „Ha van adathalász, de nincs adathalászlé, akkor miért ne lehetne a *pendrive* helyett társzívó a magyarban, hiszen lóg ott az adatok ütőerén mint egy kullancs.” (Lásd még: *pendrive*: Balázs 2023: 135, 138–9, 148–54.)

Egyelőre egyik magyarítás sem terjedt el, azonban bizonyos szöveggörnyezetben, bizonyos stílusban nagyszerű szinonima lehet bármelyik. Ugyanakkor az oldal népszerűsége igazolja, hogy a szóalkotó kreativitás és játék többeknek jó és hasznos szórakozás.

Helyes-e mindkettő: *családostul/családostól jöttünk*, *kamatostul/kamatostól megfizet*?

A Magyar értelmező kéziszótárban a kérdezett toldalék megtalálható önálló szó-cikként, ez alapján a köznyelvi alak a *-stul/-stül* határozórag, régies alakja a *-stól/-stől* (ÉKsz. 2003: 1201). Például: *férjestül jön*, *héjastul eszi az almát*, *tömegestül*, *seregestül jönnek*. A Nyelvművelő kézikönyv szerint ugyancsak a *-stul*, *-stül* a köznyelvi, és azzal egészíti ki, hogy a *-tól*, *-től* (régiesen és népiesen: *-túl*, *-tül*) rag hatására mind a *-stól*, *-stől*, mind a *-stúl*, *-stül* alakban is előfordul. Ez a kiejtés és leírás azonban eltér a választékos, szabályos használatától. A költők műveiben, főként a versmértéktől vagy a rimeléstől befolyásolt helyzetben azonban ezek a formák is elfogadhatók, ti. régies, illetve táji ízű változatok (Grétsy–Kovalovszky 1985: 721–2). A Magyar nyelvhasználati szótár a következőképpen fogalmaz: „Mi összetartozunk testestül-lelkestül. A *-stul*, *-stül* ragot sokan népiesnek, tájnyelvinek érzik, helyette a *-stól*, *-stől* formát használják. A *-tul*, *-tül* (*háztul*) valóban nyelvjárásiasság, de a *-stul*, *-stül*, ennek a határozóragnak a szabályos, köznyelvi alakja, tehát nyugodtan alkalmazható: *családostul érkezett*, *cipőstül feküdt az ágyra*. Ma már nem tekinthető hibának a *-stól*, *-stől* sem” (Balázs–Zimányi 2007: 227). És végül a Nyelvművelő kéziszótár szócikkében olvasható, hogy szabályos alakú rag helyett mind gyakrabban tűnik fel a választékos köznyelvben a *-stól*, *-stől* változat: *családostól jött*, azaz ’családjával, családtagjaival együtt’. Ez a *-tól*, *-től* rag téves analógiájának tulajdonítható: ha a köznyelvben a *-tól*, *-től* a szabályos alak, és a *-túl*, *-tül* népies, feltehetőleg a *-stól*, *stől* is „szebb”, mint a *-stul*, *-stül*. E változást számos jó stílusú írónk gyakorlata is ösztönzi, illetve szentesíti, ezért már nem tekintjük hibásnak (Grétsy–Kemény 2005: 497). Az internetes keresőben a *családostul jött* 231 alkalommal szerepel,

családostól jött 233-szor, tehát alig van különbség, ellenben a *kamatostul megfizet* előfordulása 2060, *kamatostól megfizet* szó szerkezeté pedig 83.

Helyes-e a löseb szó?

Az efféle szóösszetételek a nyelvújítás korában keletkeztek. Az ortológusoknak feltétlenül igazuk volt abban, hogy ezek (*gyógyszer, hordágy, horderő, jármű, járőr, látcső, löpor, rakpart, raktár, véderő, védvonal* stb.) szabálytalan alkotásúak, és némileg megállították a német mintákra alkotott igetöves összetételek, tükörfordítások továbbbszaporítását, és a régiek közül is többet sikerült szabályosra igazítaniuk, például: *látideg = látóideg, kötjel = kötőjel*. A *löseb* szakkifejezés, a szó egy 1914-ben írt szakcikkben olvasható: „Azt ma már talán mindenki tudja, hogy a friss lösebet szondázni, benne lövedék keresése végett turkálni nem szabad.” Bársony István vádászíró könyvében is szerepel a szó, a következőt írja: „Az őz lapoczkáján ott volt a borsónagyságú löseb.” Számos hasonló szerkezetű, nyelvújítási alapú szavunk van. Szakszóként nem kifogásolható. A *lő-* előtagú összetételeink száma igen nagy: *lőszer* (1832), *löpor*, (1833), *lőfegyver* (1835), *lőrés* (1832), *lőtávolság* (1850), *lőgyakorlat* (1887), *lőállás* (1892) (Benkő 1970: 792). (A Magyar Nyelvőrben 1879-ben felbukkanó szó: *löseb, lött seb*, Budenz 1897: 29).

A *védelemből* elvont *véd-* igetövel létrehozott összetételek a következők: *védátya* 'gyámapa' (1790), *védbeszéd* 'védőbeszéd', (1790), *védfal* 'védőfal' (1791), *védangyal* 'őrangyal' (1794), *védszent* 'védőszent' (1815), *védbástya* 'védőbástya' (1820), *védasszony* 'női védőszent' (1831), *védvám* 'védővám' (1833), *védszellem* 'védőszellem' (1833), *védoltalom* 'oltalom' (1843), *védegylet* 'a hazai ipar védelmére Kossuth által alapított egyesület' (1844), *védkötelezettség* 'hadkötelezettség' (1855), *védjegy* 'az áru valódiságát bizonyító, törvényesen védett jel' (1887) (Benkő 1976: 1102–3).

A *gyógy-* előtag szintén elvonás eredménye a *gyógyít* és a *gyógyul* igékből, illetve a *gyógyító* igenevet rövidítették meg (Benkő 1967: 1130–1).

A *lát-* előtagú összetételek: *látcső* (1807), *látkör* 'láthatár' (1821), *látlelet* 'orvosi bizonyítvány boncolás, testi sértés eredményéről' (1830), *látszerész* (1834), *látkép* (1851). A *lát-* helyett olykor a *látó-* előtaggal szerepel a *látóköz* szó esetében, a *látáv* = *látótávolság*, a *látpont* = *látópont*, a *látideg* = *látóideg* alakban maradt fenn (Benkő 1970: 727).

Helyes-e az, hogy *nem folyásol be* és a *nem fogásol ki*?

Nem válhat el az igekötő a következő esetekben: *befolyásol, bevételez, ellenőriz, kifogásol, kivételez, kivitelez, kivonatol* (Balázs 2001: 59). Az igekötők rendhagyó viselkedését az okozza, hogy a felsorolt igék főnevekből alakultak ki. Tehát például a *befolyásol* esetében a *befolyás* főnévhez járul egy *-l* igeképző, ez nem tekintendő elváló igekötőnek, ezért helyesen azt szokás mondani: nem befolyásol, nem kifogásol stb. Az internetes keresőben az eltérő használatra a következő számú találatok szerepelnek:

- *folyásol be* (1680): *Az egyik könyv borítója hibás, de semmit nem folyásol be.*
- *vételez be* (103): *Ha egyedi sorszámu terméket vételez be, akkor a program egyenként bekéri az egyedi sorszámoikat.*

- *őriz ellen* (49): *Mióta nincs igazgatónk, senki se őriz ellen.*
- *fogásol ki* (6): *Ezért is kicsit nevétséges, hogy mit fogásol ki azon, hogy a 4-es metró nyomtáva nem egyezik meg a vasútéval.*
- *vételez ki* (54): *Az emissziós normatíváknak való megfelelési kényszer óriási pénzeket vételez ki az autógyári zsebekből.*
- *vitelez ki* (398): *Az elektromos szakember figyelembe veszi ezeket a szempontokat, és olyan megoldást tervez és vitelez ki, amely biztonságos és hatékony.*
- *vonatol ki* (3): *Ez a funkció 9 képkockát vonatol ki a mozgóképből, majd azokat új képként menti el minden képkocka előképével együtt.*

Mint látható, a leggyakrabban a *folyásol be* és a *vitelez ki* analógiásan elváló igekötős alakokkal találkozhatunk, a többi gyakorisága elenyésző az írásban. Ugyanakkor egy esetben más is a jelentése az elváló igekötős alakulatnak, hiszen a *kivételez* nem csak azt jelenti, hogy *vételez ki*, ahogy a példamondatból is kiderül.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2001. El nem való igekötők. 59. In: *Magyar nyelvhasználati szótár*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Zimányi Árpád 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann. Celldömölk.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967, 1970, 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1, 2, 3. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Budenz József (hagyatékából) 1897. Böngészet Ballagi német-magyar szótárából. *Magyar Nyelvőr* 28–9.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Magyar értelmező kéziszótár*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 2003.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- H. Varga Márta 2020. Kötőmód a magyarban és némely indoeurópai nyelvben. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXIV*, Fasc. 1. pp. 214–225. ISSN 1219–5448
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Zaicz Gábor: *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 731.

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

árrésstop *fn, birtokos jelzős összetétel*

Kormányzati intézkedés, amely alapján a kereskedők bizonyos termékek esetében az értékesítési és a beszerzési ár különbségét meghatározott százalékban érvényesíthetik.

Március közepétől harminc alapvető élelmiszer esetében a kereskedők árrése nem haladhatja meg a tíz százalékot. Az árrésstoppal kíván véget vetni a kormány az élelmiszerek túlárzásának.

elfbározik *ige, szóképzés*

Elf Bar elektronikus cigarettát szív.

Elfbározott egy rendőr a hétfői tüntetésen.

elfbározó *igenév, szóképzés*

Elf Bar elektronikus cigarettát szívó.

A közösségi médiában egyre terjednek a mémek, hogy a börtönöket elfbározó fiatalok töltik meg.

fantomrezgés *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az az érzet, amikor a telefontulajdonos azt hiszi, hogy üzenetet, hívást kapott, pedig valójában nem történt semmi, senki nem kereste.

Kézműves sörödet kortyolgatod, amikor bizsergést érzel a combod táján. Odanyúlsz, hogy felvesd a telefonodat, de eszedbe jut, hogy három méterre van a konyhaasztalon, ahol hagytad. Mi történt? Most kapaszkodj meg: a titokzatos fantomrezgés áldozata lettél! Szerencsére nem vagy egyedül, egyes kutatások szerint az emberek 68, mások szerint 90 százaléka érezte már úgy, hogy rezeg a telefonja, miközben nem is rezgett. A jelenségnek, amit állítólag először egy amerikai újságíró írt le, mostanra fantomrezgés-szindróma lett a neve.

felrizzel *ige, szóképzés*

Szerelmi kapcsolatot kezdeményez, létesít: csábít, felszed. Eredete: rizz: nők csábítása, nők lenyűgözése.

Ez a lány engem sokszor felrizzel. Lásd még: rizz.

FOMO *ang, betűszó (Fear of Missing Out)*

A kimaradástól, lemaradástól való félelem.

A FOMO tünetei meglepően erős hatást gyakorolnak a testi-lelki egészségre, ami a hétköznapiakat is beárnyékolja, és gyakran fizikai tüneteket produkál. Ha már te is érezteél furcsán szorongató érzést, miközben barátaid, ismerőseid nyaralós-bulizós Instagram-sztorijait nézted, vagy posztoltál már megszállottan egy-egy utazás alkalmával, az a rossz hírünk van, hogy te is FOMO-szorongásban szenvedsz.

JOMO *ang, betűszó (Joy of Missing Out)*

A lemaradás öröme. A FOMO (Fear of Missing Out) ellentéte. A kifejezést arra használják, amikor valaki élvezi, amit épp akkor és ott csinál, és nem foglalkozik azzal, hogy valamilyen közösségi oldalon közvetítse, kövesse, hogy ő vagy mások mit csinálhatnak épp.

Mára már egyre jobban körvonalazódni látszik, hogy van előnye is annak, ha néha „kivonjuk magunkat a forgalomból”. Ez pedig a JOMO, vagyis a Joy of Missing Out. A FOMO-jelenség kistestvéreként látott napvilágot, és pont arra világít rá, hogy mennyire jó néha kiszállni a mókuserékből, ugyanis a folyamatos online jelenlét, a munkán való folytonos agyalás egyáltalán nem tesz jót a mentális egészségünknek. Előbbi elégedetlenséget és szorongást okozhat, utóbbi pedig kiégést.

infokrácia *fn, szóösszerántás (információ + demokrácia)*

Információs uralom, rezsim.

Byung-Chul Han az Infokrácia című könyve elején rögzíti, hogy a hatalomszerzésben és -megtartásban már nemcsak a termelőeszközök birtoklásának van meghatározó szerepe, hanem az információk hozzáféréseinek is, amit a hatalom többek között az emberek viselkedésének irányítása és előrejelzése érdekében használ fel.

nomofóbia *ang, szóösszerántás (no-mobile-phone phobia)*

Kóros félelem attól, hogy a mobiltelefonunkkal nem vagyunk elérhetők.

A nomofób ember betegesen retteg attól, hogy elveszíti a telefonját, lemerül az akkumulátora, elmegy a térerő, vagy lenullázódik az egyenlege. Az ilyen helyzetektől való szorongást az okozza, hogy az illető úgy érzi, mintha teljesen el lenne zárva a világtól. A nomofóbia egészségre gyakorolt káros hatásait több kutatás is bizonyította már. Akik nomofóbiában szenvednek többek között alvászavarokkal, napközbeni álmosággal küzdenek, és rossz alváshigiénés szokásaik vannak.

mosdózik *ige, szóképzés*

Mosdóba megy; kezét mosni megy.

Valóban elég 10 perc, amíg az ember mosdózik, meg vesz egy üdítőt. De amúgy jellemzően több időt tölt el az ember egy benzinkúton.

okosbolt *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Személyzet nélkül működő új, innovatív kereskedelmi egység. Egy mobilalkalmazással és a hozzá társított bankkártyával működik. Egy mesterségesintelligencia-alapú rendszer azonosítja a vásárlót, és levonja a pénzt a számlánkról.

Az okosbolt polcrendszerén sorakoznak az áruk, egy nagyon érzékeny mérleg egyértelműen beazonosítja a levett termékeket, és húsz kamera figyeli a vásárlók minden lépését.

promptolás *fn, ang, szóképzés*

Az a folyamat, amikor utasításokat adunk egy AI-rendszernek. Ez lehet egy egyszerű kérdés vagy egy összetett feladat leírása. A lényeg, hogy minél pontosabban és kreatívabban fogalmazzuk meg, mit szeretnénk elérni.

A promptolás során egy személy megfogalmaz egy utasítást vagy kérdést (promptot), amelyet a mesterségesintelligencia-rendszernek ad. Hatékony promptok, vagyis utasítások megfogalmazásán kívül célszerű megadni a kontextust, például egy témát vagy egy adott stílust, valamint kulcsszavakat, példákat vagy szabályokat a kívánt válasz vagy eredmény eléréséhez.

rizz *fn*

A nők lenyűgözésére, elcsábítására való képesség.

Manapság a TikTokon egyre több videó látható arról, hogy a fiúk a rizz kapcsán bemutatják azt a képességüket, ahogyan elcsábítanak egy lányt. Lásd még: felrizzel.

szabadszedéses menza *szószerkezet*

Svédasztalos menza. Olyan menza, ahol a tanulók nem előre kimért adagokat kapnak, hanem többféle ételből választhatnak, így mindenki jóllakhat, és az ételmiszer-pazarlás is megelőzhető.

A szabadszedéses menza nemcsak környezetkímélő, de rengeteget segíthet, hogy új alapokra helyezzük a gyerekek étkezési kultúráját, és egy színesebb, egészségesebb életmódot alakítsunk ki számukra.

szitter *fn, elvonás (bébiszitter)*

Olyan személy, aki vigyáz a háziállatra (kutyára, macskára), amikor a gazda nem tartózkodik otthon.

Van lehetőség 24 órás felügyeletre, amely több napon át is tarthat. Ilyen esetben a szitter beköltözik a gazdi házába, és folyamatos figyelmet biztosít.

zöldrefestés *fn, határozós összetétel*

Környezetvédő jelleget (látszatot) tulajdonít valaminek (árúnak, szokásnak). 1. Környezetpusztító vagy társadalmilag ártalmas cégek arra irányuló kísérlete, hogy úgy őrizzék meg vagy terjesszék ki a piacaikat, hogy környezetbarátnak vagy a szegénység elleni küzdelem bajnokainak tettetik magukat. 2. Bármilyen, a fogyasztók vagy a döntéshozók agymosására irányuló kísérlet, amely azt kívánja elhitetni, hogy a szennyező óriásvállalatok a fenntartható fejlődés meghatározó tényezői. Az angol greenwashing magyarítása. Jellemző nyelvi megnyilvánulása a magyarban a zöld- előtagú összetételek szaporodása.

Világszerte egyre gyakrabban találkozhatnak a fogyasztók és a környezetvédők a greenwashing (zöldrefestés) módszereivel.

FODOR KATALIN, A NYELVJÁRÁSOK KUTATÓJA ÉS TANÁRA EMLÉKÉRE (1945–2025)

Nyolcvanadik évében, 2025. február 25-én elhunyt Balázs Józsefné Fodor Katalin nyelvész, nyelvjáráskutató, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének nyugalmazott egyetemi docense. „Férje, a József Attila-díjas Balázs József író az irodalom területén alkotott maradandót, említsük csak a Magyarokat, a Koportost, a Fábián Bálint találkozása Istennel című műveit, amelyekből film is készült – ő pedig a nyelvészet, nyelvjárások szerelmese, akit a magyar nyelvjárások és a határon túli magyar kisebbségek, különösen a csángók nyelvének és kultúrájának megismertetéséért és népszerűsítéséért végzett tevékenységéért nemrégiben a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével tüntettek ki”, írja róla a Nagyok című rádiósorozat szerkesztője (URL1).

Életéről, munkásságáról a 70. születésnapján köszöntőjében részletesen írt N. Fodor János (2015). Fodor Katalin a bajorországi Wegscheidben született, ahová a szülei a háború elől menekültek. Választott szülőhelye – mondása szerint – a mezőségi Válaszút számos áthallást enged meg. A háború utáni gyermekeveket a szülőfalunak tekintett bodrogi Cigádon töltötte. 1959–1963 között a szarvasi Vajda Péter Gimnázium tanulója volt. 1968-ban az ELTE-n végzett magyar és népművelés szakon, majd itt kezdte és folytatta oktató- és tudományos munkáját előbb a Fonetika Tanszéken, később a Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéken. Másodállásban tanított a Pázmány Péter Katolikus és a Károli Gáspár Református Egyetemen is. Fő kutatási területe a nyelvjárások voltak, kedvelt témája a moldvai csángó nyelvjárás. Doktori értekezése (1979) az északkeleti nyelvjárásról szól. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Fodor Katalin (Kató) varázslatos tanáregyéniség volt. 1974-től csaknem fél évszázadon át ő szervezte az egyetemi nyelvjárásgyűjtő utakat, amelyek egyszerre voltak tanulmányi, nép- és nyelvjárásismereti és közösségépítő programok (Fodor–Gerstner 2002). Az egyetemi hallgatókkal többször bejárták a Kárpát-medence minden zugát, ahol magyarok élnek, és nyelvjárást beszélnek, eljutottak Csángóföldre, sőt Olaszországba is, ahol csángó és erdélyi magyar nyelvi szórványok jönnek létre. Rendszeresen kutatott Moldvában, rendszerint egyetemi hallgatókkal együtt. Mindenki szerette, sőt rajongott érte.

Nagyon sokan – így jelen sorok írója is – tőle tanulták a nyelvjárásjegyzést (Fodor–Hajdú 1973). Már elsőéves egyetemistaként (1979-ben) megismertem, fölvettem az óráit, s az egyetemi éveim alatt szinte minden nyelvjárásgyűjtő úton ott voltam. 1980-ban is, amikor buszunk az Őrségben árokba fordult, és mindannyian megsérültünk. Attól kezdve még szorosabb lett a barátságunk, megalapítottuk a „Nyelvész invalidusok társaságát”, többször megszerveztük Mihályiban a „rekreációs”, valójában szakmai és közösségi tanévnyitó hetet, amelynek házigazdája Kiss Jenő volt, de vendéglőadóként megjelent az ELTE számos tanára.

Sokszor segítettük egymást szakmai kérdésekben, néhány éve én ajánlottam Viga Gyulának, a cigándi falumonográfia szerkesztőjének, hogy Cigánd nyelvjárását

mégiscsak a gyermekkorát ott töltő és Cigándot csaknem szülőfalujának tekintő Fodor Katalinnak kellene megírnia. Egyik első könyve ez volt: *Az e ~ é-féle hangok állapota Cigánd mai nyelvjárásában* (Fodor 1982), és az egyik utolsó tanulmánya lett: *Cigánd nyelvjárása* (Fodor 2019). Fodor Katalin Vargáné Dócs Valériának (URL2) így vallott Cigándról: „...vissza-visszakanyarodva Cigándhoz, és most még inkább kezdek – apám, rokonságom révén, akik egyre inkább a temetőben laknak már, de egész életemre, gondolkodásomra, értékítéletemre nézve meghatározó jelentőségűek voltak – „visszacigándiasodni”, már akkor, amikor sem a szűkebb család, sem a családi ház nincs meg Cigándon. Mivel elsősorban fonetikus vagyok, ez érdekelt leginkább, a szókészlet – ami a legkönnyebben megfogható – kevésbé foglalkoztatott, ill. időnként elő-előjött a pályám során. Amikor igazán komolyan kezdtem Cigánddal foglalkozni (a fő opponensem Imre Samu volt), csodás adatközlőim voltak, akiktől rengeteget tanultam, és akik gyönyörűvé tették a témával való foglalkozást...”

Válogatott tanulmányai megjelentek a *Kerekasztal körül* című kiadványban (Juhász 2016). Ugyanebben a kötetben megtalálható munkáinak válogatott bibliográfiája. A *Magyar Rádió Tetten ért szavak* című műsorában több részben beszélt a csángók nyelvjárásáról (Fodor 1993).

Szakirodalom

- N. Fodor János 2015. Fodor Katalin köszöntése. *Magyar Nyelv* 370–4.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.3.370>
- Fodor Katalin 1993. *Csángók*. Előadások a Tetten ért szavak című rádióműsorban.
- Fodor Katalin 1982. *Az e ~ é-féle hangok állapota Cigánd mai nyelvjárásában*. Nyelvtudományi Dolgozatok 32. ELTE. Budapest.
- Fodor Katalin – Gerstner Károly 2002. A terepgyakorlatok szerepe a dialektológiai oktatásban. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Szombathely. 34–40.
- Fodor Katalin – Hajdú Mihály 1973. A magyar nyelvjárási szövegek több szempontú lejegyzéséről. *Magyar Nyelv* 51–69.
- Fodor Katalin 2019. Cigánd nyelvjárása. In: Viga Gyula (szerk.): *Újabb tanulmányok Cigánd múltjából*. Cigánd Város Önkormányzata. Cigánd. 145–60.
- Juhász Dezső (szerk.) 2016. *Kerekasztal körül. Huszonöt nyelvészeti tanulmány*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. Budapest. <https://edit.elte.hu> (Letöltés: 2025. 05. 05.)
- URL1. <https://mediaklikk.hu/kossuth-radio/cikk/2019/10/31/nagyok-dr-balazs-jozsefne-dr-fodor-katalin/>
- URL2. Vargáné Dócs Valéria. Facebook, Cigándiak, 2025. február 28.

Balázs Géza

egyetemi tanár

Színház- és Filmművészeti Egyetem, Doktori Iskola,
 Németh Antal Drámaelméleti Intézet, Budapest

E-mail: balazs.geza@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>